DEiK

PAKİSTAN

TÜRK FİRMALARI İÇİN İŞ YAPMA REHBERİ

2020

PAKİSTAN

TÜRK FİRMALARI İÇİN İŞ YAPMA REHBERİ 2020

DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU
River Plaza, Büyükdere Cad. Bahar Sok. No: 13/9-10 Levent 34394 İstanbul

NAİL OLPAK / Başkan
AHMET CENGİZ ÖZDEMİR / Türkiye-Pakistan İş Konseyi Başkanı
CANER ÇOLAK / Genel Sekreter

ASYA PASİFİK BÖLGE DİREKTÖRLÜĞÜ
Barkan Özgür / Genel Sekreter Yardımcısı
Volkan Yüzer / Direktör
Neslihan Damalı / Koordinatör
Selma Bardakcı / Koordinatör
Temmuz Bezmez / Koordinatör Yardımcısı

KURUMSAL İLETİŞİM DİREKTÖRLÜĞÜ
Selin Sirer / Direktör
Banu Bulacak / Tasarım Koordinatörü

T +90 (212) 339 50 00 (pbx)
www.deik.org.tr / info@deik.org.tr
deikiletisim

Copyright © DEİK, 2020

HAZIRLAYAN

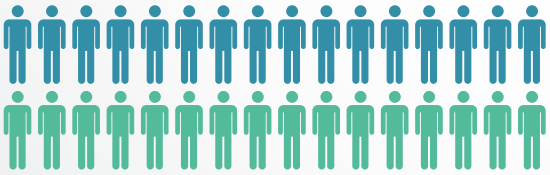
ATLI GLOBAL

İNFOGRAFİK

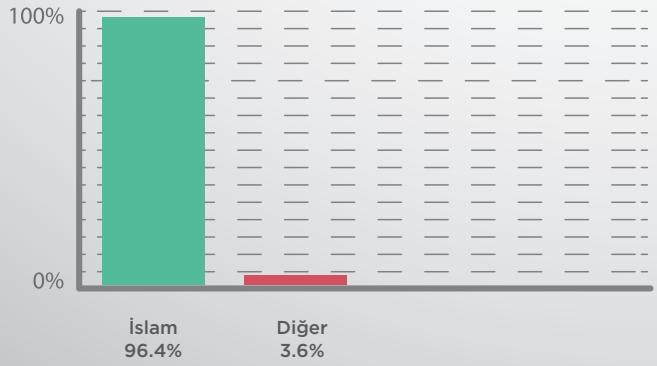
1 Nüfus

220,9 MİLYON

2 Dini

İSLAM

2 Yüzölçümü

881.913 km²

3 Başkent

İSLAMABAD

4 Para Birimi

PKR

5 Dili

URDUCA, İNGİLİZCE

1. GİRİŞ

DEİK Başkanı Sn. Nail Olpak'ın mesajı
DEİK Türkiye-Pakistan İş Konseyi Başkanı Sn. Ahmet Cengiz Özdemir'in mesajı

2. NEDEN PAKİSTAN? **8**

3. GENEL GÖRÜNÜM **10**

1. Siyasi Yönetim Yapısı **11**
2. Demografik ve Sosyal Yapı **13**
3. Ekonomik Görünüm **13**
4. İdari Bölgeler **16**
5. Dış İlişkiler **18**
6. Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru **19**
7. Pakistan Vizyonu 2025 ..... **21**
8. Pakistan'ın Covid-19 Deneyimi **21**

4. BAŞLICA SEKTÖRLER **23**

1. Tekstil ve Hazır Giyim **24**
2. Tarım ve Gıda Ürünleri **24**
3. Enerji **25**
4. İnşaat **26**
5. Otomotiv **26**
6. Bilişim Teknolojileri **27**
7. Sağlık Hizmetleri **28**

5. İŞ VE YATIRIM ORTAMI **29**

1. Yabancı Yatırım Ortamı **30**
2. Vergilendirme **32**
3. Hukuki Çerçeve **33**
4. İşgücü ve İstihdam **35**
5. Özel Bölgeler **36**

6. ADIM ADIM PAKİSTAN'DA İŞ YAPMAK **37**

1. Pazara Giriş Şekilleri **38**
2. Pakistan'a İhracat Yapmak **39**
3. Bankacılık ve Finansman **40**
4. Dağıtım, Satış Kanalları ve Lojistik **42**
5. Risk Analizi **43**

7. TÜRKİYE-PAKİSTAN İLİŞKİLERİNİN ÇİZDİĞİ ÇERÇEVE 45

1. İlişkilerin Genel Görünümü 46
2. Karşılıklı Ticaretin Analizi 48
3. Karşılıklı Yatırımlar ve Müteahhitlik Hizmetleri 49
4. Pakistan'da Türk Şirketleri 51
5. İkili İlişkilerin Yasal Altyapısı 51

8. PAKİSTAN'A İŞ SEYAHATİ 52

1. Vizeler 53
2. Uçuşlar 53
3. Sağlık Uyarıları 54
4. Başlıca Destinasyonlar 55
5. Pakistan ile İş Yapmanın Kültürel Kodları 55

9. DESTEK AĞI HARİTASI 57

1. DEİK Türkiye-Pakistan İş Konseyi 58
2. Türkiye-Pakistan Ticaret ve Sanayi Odası Forumu 58
3. Türkiye'nin Diplomatik Misyon Temsilcilikleri 59
4. Türkiye'nin Ticaret Temsilcilikleri 59
5. Pakistan'ın Türkiye'deki Temsilcilikleri 59
6. Pakistan'daki İş Örgütleri 60
7. Havayolu Ofisleri 60

NAİL OLPAK

DEİK Yönetim Kurulu Başkanı

Türk özel sektörünün dışa açılan penceresi Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu-DEİK olarak bizler, tüm dünyaya yayılmış 146 İş Konseyimizle, "ticari diplomasi" anlayışıyla çalışan bir iş platformuyuz. 1988 yılında kurulan Türkiye-Pakistan İş Konseyimiz de Ahmet Cengiz Özdemir başkanlığında, karşı kanat kuruluşu Pakistan Ticaret ve Sanayi Odaları Federasyonu iş birliğiyle, ülkelerimiz arasındaki ticaret ve yatırımları arttırmaya devam ediyor.

Türkiye ile Pakistan, iki dost ülke ve stratejik ortak. Ülkelerimiz sadece ikili ilişkilerde değil, bölgesel ve küresel meselelerde de pek çok uluslararası platformda fikir birliği içerisinde çok yakından çalışıyor. Ortak iş birlikleri içerisinde uluslararası toplumun faydalanabileceği, uluslararası istikrara katkıda bulunma amacıyla kapsamlı çözümlerin üretilmesi yolundaki ilgili çalışmalar büyük bir özveriyle yürütülüyor.

Türk ve Pakistanlı dost iş insanları olarak bizler de ekonomik ilişkilerimizi geliştirmek üzere önemli ortaklıklara imza atıyoruz. Türk firmalarının Pakistan'da önemli yatırımları bulunuyor. Ülkemizin tek kalemdeki en büyük savunma ihracatı konusunda önemli anlaşmaları gerçekleştiriyoruz. Şu an için Türkiye ile Pakistan arasında 850 milyon dolar'ın üzerinde bir ticaret hacmimiz var. Ancak Cumhurbaşkanımız tarafından ticaret hedefi olarak belirlenen ikili ticaretimizi önce 1 milyar dolar üzerine çıkarmak, ardından 5 milyar dolar'a ulaşmak için daha çok gayret göstereceğiz.

Pakistan'ın kurucusu ve ilk Devlet Başkanı Muhammed Ali Cinnah, ''İmkânsız, bir hakikat değildir. Bir fikirdir. İmkânsız, bir ifade değildir, bir cesarettir. İmkânsız, potansiyeldir. İmkânsız, geçicidir. İmkânsız, hiçbir şeydir.'' diyor.

Türkiye ve Pakistan iş dünyası temsilcileri olarak imkânsızı tanımıyor; dostluğumuzun yanı sıra, ticaret ve yatırım ilişkilerimiz ile ortaklıklarımızı daha fazla artırmak için şartlar ne olursa olsun, tüm cesaretimizle yol alacağımıza inanıyorum.

Bu doğrultuda, Türkiye – Pakistan arasında dengeli bir ticaretin ve var olan potansiyelden en üst düzeyde yararlanılması noktasındaki çalışmalarımızı Covid-19 sürecindeki şartlarda online olarak yürütürken İş Konseyimiz tarafından hazırlanan bu iş yapma rehberi ile birlikte de Türkiye'den iş insanlarının Pakistan'da iş yapma konusundaki farkındalıklarının arttırılmasını amaçlıyoruz.

Bu iş yapma rehberinin iki ülke arasında ticaret hacminin ve çok boyutlu ilişkilerin geliştirilmesi noktasında iş insanlarımız için önemli bir yol haritası olacağını ve fayda sağlayacağını umuyor, sağlıklı günler diliyorum.

AHMET CENGİZ ÖZDEMİR

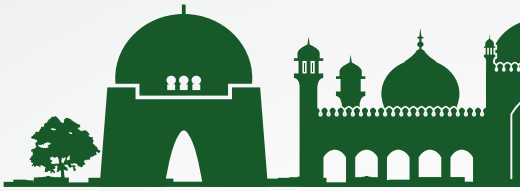
DEİK/Türkiye-Pakistan İş Konseyi Başkanı

DEİK/Türkiye-Pakistan İş Konseyi, çeşitli sektörlerde aktif olan ve Türkiye'nin önde gelen firmalarının temsilcilerinden oluşan güçlü bir İş Konseyi olarak 1988 yılından bu yana faaliyet göstermektedir. Konseyimiz; karşı kanat kuruluşları ile iş birliği halinde, iki ülke arasındaki ticaret ve yatırım fırsatları konusunda farkındalık oluşturmak, ülkelerimiz arasında gerçekleştirilmesi arzu edilen ticari potansiyele ulaşmak üzere her zamankinden daha istekli ve gayretli olarak çalışmaktadır.

Söz konusu potansiyele ulaşmak için; karşı kanat kuruluşu Pakistan Ticaret ve Sanayi Odaları Federasyonu (FPCCI) ve muhatap kuruluşlarının Konseyimizle iş birliğinin en başarılı örneği olan İş Forumları, sektörel toplantılar, ikili iş görüşmeleri gibi etkinlikler düzenlemekte, ülkelerimiz arasında yakın dostluk ve kardeşlik anlayışı temelinde şekillenen ilişkilerin, ticaret ve yatırım yönünde de aynı düzeye gelmesi için çaba harcamaktayız.

2020 yılının Şubat ayında Sayın Cumhurbaşkanımızın Pakistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret kapsamında konulan 5 milyar dolar ticaret hedefinin, kardeşlik anlayışı temelinde devam eden ilişkilerimizin ticarete de yansıması sonucunda kolayca ulaşılabilir olduğunu düşünmekteyiz. Bu çerçevede; İş Konseyi olarak sektörel toplantılar, bilgilendirme seminerleri ve heyet ziyaretleri organize ederek ülkelerimiz arasında potansiyel iş birliği alanlarını tespit etmeyi, iş insanlarımızın somut projelere imza atmasına yardımcı olmayı ve 5 milyar doların da üzerine çıkmayı hedefliyoruz. Türkiye-Pakistan İş Konseyi olarak "ticari diplomasi" vizyonuyla Türkiye ve Pakistan arasında ikili ilişkilerin çok yönlü olarak gelişmesini arzu etmekteyiz. Bu amaçla gerçekleştirdiğimiz faaliyetlerimizin halihazırda üst düzeyde olan dostane ilişkilere pozitif katkı sağlamasını temenni ederken, sunmakta olduğumuz "Pakistan İş Yapma Rehberi"nin Pakistan pazarında yer alan fırsatların değerlendirilmesi, pazara giriş ve iş yapma kültürü gibi temel konularda iş insanlarımız için faydalı olmasını ümit ediyoruz.

NEDEN PAKİSTAN ?

220 MİLYONLUK GENÇ BİR NÜFUS

Büyük ve genç bir nüfusa sahip olan Pakistan, ekonomik faaliyetler için geniş, kalifiye ve aynı zamanda da Asya'daki birçok ülkeye nazaran düşük maliyetli bir işgücü kapasitesine sahiptir. Her yıl Pakistan'ın işgücü ordusuna iki milyon kişi katılırken, bir yandan da ülkede nüfusa oranı ve alım gücü süratle artan bir orta sınıf, Pakistan'ı giderek gelişen, cazip bir tüketici pazarı haline getirmektedir.

ASYA'DA MERKEZİ BİR COĞRAFİ KONUM

Pakistan, Asya'nın ticaret, enerji ve ulaştırma koridorlarının kesiştiği noktada yer almakta olduğu gibi bir taraftan Orta Asya'yı Güney Asya'ya, diğer taraftan da Çin'i ve Doğu Asya'nın diğer büyük ekonomik güçlerini Ortadoğu ve Körfez bölgesine bağlamaktadır. Bu merkezi konum, Pakistan'ı sınır ötesi imkanlar sunan stratejik bir pazar haline getirmektedir.

VİZYON SAHİBİ BİR ÜLKE

1947'de refah, eşitlik ve hoşgörü ilkeleri üzerinde yükselen "Pakistan Rüyası" vizyonu ile kurulan Pakistan bugün bu vizyonunu 21. yüzyıla taşımaktadır. 2047 yılında dünyanın en büyük on ekonomisi içerisinde yer alma hedefine doğru Pakistan, hazırlanan kısa, orta ve uzun vadeli stratejik planlar çerçevesinde hayata geçirdiği projeler ile mesafe kat etmektedir.

TÜRKİYE İLE DERİN KÖKLERE SAHİP İYİ İLİŞKİLER

Pakistan, Türkiye için daima "dost ve kardeş ülke" olmuş, bu dostluk ve kardeşlik sözde kalmamış ve iki ülke en zor zamanlarında daima birbirinin yanında yer almıştır. Her iki ülkenin bayrağında yer alan ay-yıldız sadece güçlü tarihsel bağlara değil, ortak bir geleceğe de işaret etmektedir. Dünyada benzeri az görülebilecek olan bu yakınlık, ekonomik ilişkiler açısından da oldukça olumlu bir ortam yaratmaktadır.

CAZİP BİR YATIRIM ORTAMI

Son dönemlerde ülkedeki yatırım ortamını geliştirmek için reform sürecini başlatan Pakistan hükümeti, özellikle yabancı yatırımcılar için iş yapmanın prosedürlerini kolaylaştırmakta, bürokratik engelleri azaltmakta ve maliyetleri düşürmektedir. Dünya Bankası, 2020'de Pakistan'ı bu alandaki reformlarda en yüksek başarıyı elde eden on ülkeden birisi olarak ilan etmiştir.

ALTYAPI ALANINDA KARŞILANMAYI BEKLEYEN İHTİYAÇLAR

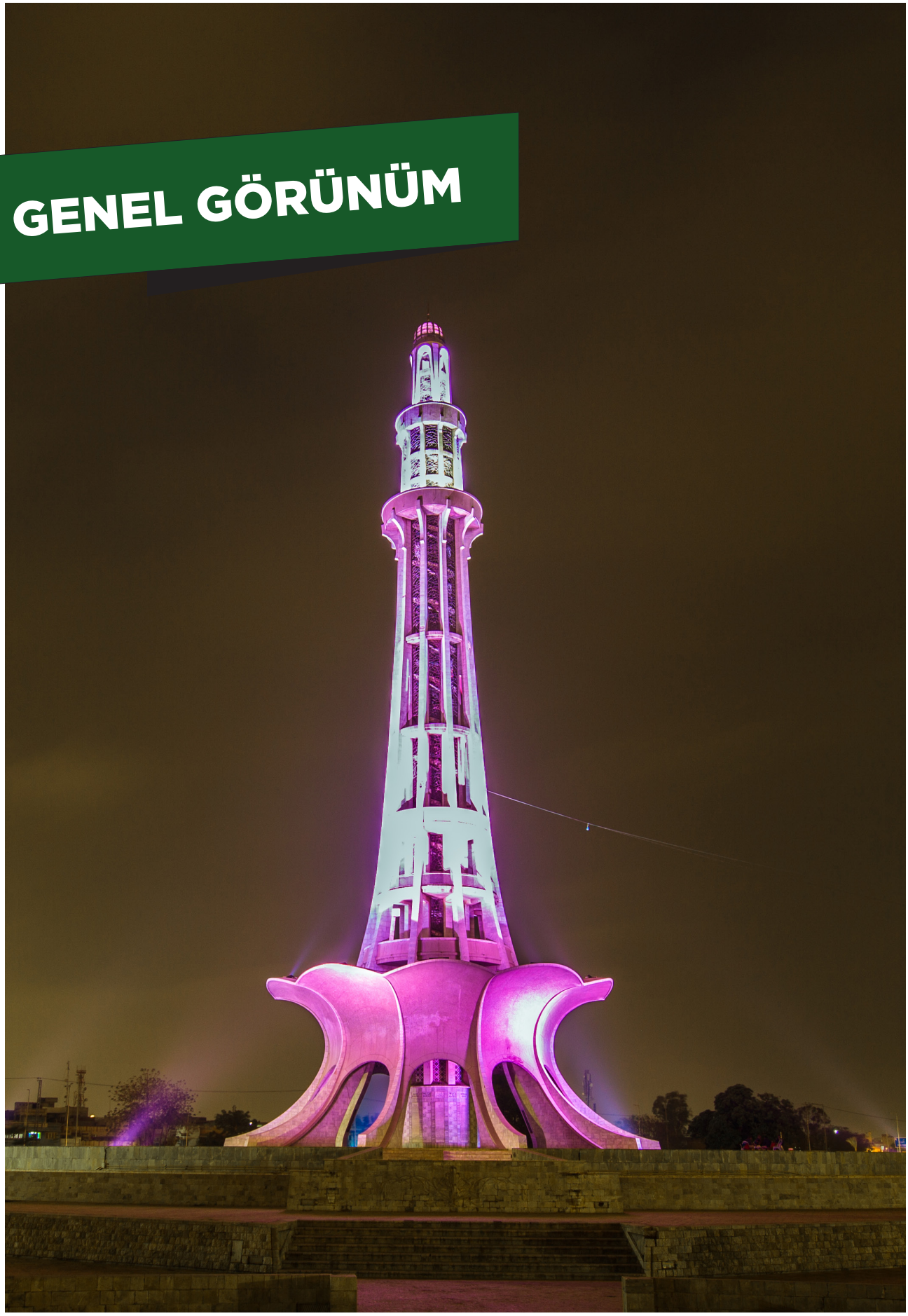
Küresel ekonomide yaşanan krizleri diğer Asya ülkelerine nazaran daha başarılı bir şekilde atlatan Pakistan'ın ekonomik anlamdaki en zayıf tarafı ülkedeki fiziksel altyapının yetersiz olmasıdır. Bu alanda özellikle uluslararası finans kuruluşlarının desteğiyle önemli projeler gerçekleştirilmişse de ihtiyaç hâlâ çok büyüktür ve bu durum yabancı yatırımcılar için önemli fırsatlar yaratmaktadır.

TEKNOLOJİYE VE YENİLİKÇİ HİZMETLERE ARTAN BİR TALEP

Geleneksel olarak tarıma ve başta tekstil olmak üzere emek yoğun üretime dayalı bir ekonomiye sahip olan Pakistan'da artık öncelik üretilen katma değeri artırmak olarak şekillenmektedir. Bu noktada bir yandan teknoloji kullanımı önem kazanmakta, bir yandan da hizmet sektöründe farklı ve yenilikçi alanlar ortaya çıkmaktadır. Tüm bu alanlar için Pakistan'da gerek arz gerek talep açısından ciddi bir potansiyel oluşmaktadır.

GENEL GÖRÜNÜM

Yaklaşık 220 milyonluk nüfusuyla dünyada en fazla insanın yaşadığı beşinci ülke olan ve aynı zamanda Endonezya'dan sonra en büyük Müslüman nüfusa ev sahipliği yapan Pakistan, doğusunda Hindistan ve Çin, batısında ise İran ve Afganistan ile komşudur ve aynı zamanda Hint Okyanusu'na yaklaşık 1.050 km'lik bir kıyısı vardır. 1947 yılında Hindistan üzerinde İngiliz egemenliğinin sona ermesinden sonra Müslüman çoğunluğa sahip bölgelerin Hindistan'dan ayrılmasıyla Muhammed Ali Cinnah'ın liderliğinde bağımsız bir ülke olarak kurulan Pakistan, 1956 yılında yürürlüğe giren anayasası ile İslam Cumhuriyeti olarak tanımlanmıştır. 1971'de yaşanan etnik iç savaş ve Hindistan'ın müdahalesinden sonra Doğu Pakistan, Bangladeş adı ile bağımsız bir ülke olarak tarih sahnesine çıkmış, 1973'de Pakistan yeni bir anayasa kabul etmiş ve 2008 yılında da askeri yönetimden tam olarak sivil yönetime geçmiştir. Pakistan bugün demokratik bir ülke ve uluslararası ilişkilerdeki tanımıyla bir "orta güç" olduğu gibi aynı zamanda dünyanın en büyük altıncı ordusuna sahip, resmi bir nükleer güçtür.

1. SİYASİ YÖNETİM YAPISI

Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin 1973 Anayasası, yürütme, yasama ve yargı organlarını tanımlamakta, Ulusal Meclis ve Senato'dan oluşan çift kanatlı bir federal parlamenter sistemin altyapısını oluşturmaktadır. Devletin başı, aynı zamanda silahlı kuvvetlerin de başkomutanı olan cumhurbaşkanıdır, ancak 2010'da yapılan anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının rolü büyük ölçüde sembolik bir hale getirilmiştir ve esas olarak yürütme gücü başbakan ile Bakanlar Kurulunda toplanmaktadır. Anayasaya göre İslam, Pakistan'ın resmî dinidir.

Hükümetin başı olan başbakan, bu görevini bakanlar kurulu ile yerine getirir. Başbakan, parlamentonun alt kanadı olan Ulusal Meclis'in üyeleri arasından beş yılda bir yapılan seçimler ile seçilir. Bakanlar Kurulunun anayasaya göre en fazla 49 üyesi olabilir (2020 itibariyle bakanlar kurulunda başbakan hariç 27 bakan bulunmaktadır). Beş yıllık dönem için seçilen Ulusal Meclis'te 342 sandalye bulunmakta olup üyelerin 272'si tüm yetişkin vatandaşların oy verdikleri genel seçeler yoluyla belirlenir.

Meclisteki sandalyeler eyaletlere göre dağıtılmaktadır; Pencap'ın 141, Sind'in 61, Hayber Pahtunhva'nın 51, Belucistan'ın 16 sandalyesi vardır. Bunlara ek olarak Federal Başkent Bölgesi olarak tanımlanan İslamabad'ın gayrimüslim azınlıklar için ayrılmış 10, kadın vekiller için ayrılmış 60 sandalye hakkı bulunmaktadır. Senato'yu oluşturan 100 üye ise bölgelerdeki yerel yasama organları tarafından altı yıllık dönemler için seçilirler. Parlamentonun her iki kanadında da kararların onaylanabilmesi için üçte iki çoğunluk aranmaktadır.

Başbakan
İMRAN HAN

2018'deki seçimlerle birlikte göreve başlamış olan İmran Ahmed Han Niyazi, Pakistan'ın 22. başbakanıdır. Dünyaca meşhur eski bir kriket sporcusu olan İmran Han aynı zamanda 1996'da kurduğu Pakistan Adalet Hareketi partisinin (Pakistan Tehreek-e Insaf PTI) genel başkanı olup daha önce 2002-2007 ve 2013-2018 dönemlerinde milletvekili olarak meclise yer almıştır.

Pakistan Siyasi Durum Özeti

Cumhurbaşkanı	Dr. Arif Alvi (9 Eylül 2018'den beri görevde).
Başbakan	İmran Han (18 Ağustos 2018'den beri görevde).
Cumhurbaşkanlığı seçimleri	Son seçimler 4 Eylül 2018'de yapıldı. Bir sonraki seçimler Temmuz 2023'de).
Genel seçimler	Son Ulusal Meclis seçimleri 25 Temmuz 2018'de yapıldı. Bir sonraki Ulusal Meclis seçimleri Temmuz 2023'de. Bir sonraki kısmi Senato seçimleri Mart 2021'de.
Dışişleri Bakanı	Mahdum Şah Mahmud Kureyşi (20 Ağustos 2018'ten beri görevde).
Savunma Bakanı	Pervez Hattak (20 Ağustos 2018'ten beri görevde).
Ekonomi Bakanı	Mahdum Husro Bahtiyar (6 Nisan 2020'den beri görevde).
Sanayi ve Üretim Bakanı	Hammad Azhar (6 Nisan 2020'den beri görevde).
Bilim ve Teknoloji Bakanı	Favad Ahmed Çaudri (18 Nisan 2019'dan beri görevde).
Özelleştirme Bakanı	Muhammed Mian Sumro (5 Ekim 2018'den beri görevde).
Savunma Üretimi Bakanı	Zübeyde Celal (20 Ağustos 2018'ten beri görevde).
İçişleri Bakanı	Gen. (E) İcaz Ahmed Şah (18 Nisan 2019'dan beri görevde).
Adalet Bakanı	Muhammed Faruk Nasim (24 Temmuz 2020'den beri görevde).

Başbakan İmran Han'ın başkanlığındaki Pakistan Adalet Hareketi (Pakistan Tehreek-e Insaf PTI) 2018'deki seçimlerden galip çıkarak bağımsızlar ile küçük partilerin desteğiyle federal hükümeti kurmuştur ve şu anda 116 sandalye ile Ulusal Meclis'te çoğunluğa sahiptir. Daha çok kentli ve orta sınıf seçmene hitap ettiği gözlemlenen PTI, eğitim ve sağlık sistemi reformu konularını gündeminde ilk sıralarda tutmakta, yolsuzluğa ve adam kayırmacılığa son vererek "Yeni Pakistan"ı oluşturma söylemini sürdürmektedir.

Ana muhalefet partisi Pakistan Müslüman Birliği-Navaz (PLM-N) hâlen Ulusal Meclis'te 64 sandalyeye sahip olsa da Senato'da 33 sandalye ile en fazla senatöre sahip olan parti konumundadır. Muhafazakar kimliği ile tanınan, bununla birlikte iş çevrelerine ve sermayeye yakınlığıyla bilinen PLM-N, 2018 öncesinde beş yıl iktidarda kalmıştır. Ulusal Meclis'te 43 sandalyeye sahip olan Pakistan Halk Partisi (PPP) ise diğer siyasi partilere göre daha liberal ve seküler bir çizgiyi takip etmektedir.

Pakistan, anayasası gereği bağımsız bir yargıya sahiptir. Yargı sistemini Anayasa Mahkemesi, bölgesel yüksek mahkemeler, ve şeriat mahkemeleri ile diğer hukuk ve ceza mahkemeleri oluşturur. Federal Şeriat Mahkemesi'nde biri başkan olmak üzere sekiz Müslüman hakim yer alır ve bu mahkeme kanunların İslam'ın hükümlerine uygunluğunu denetler. Pakistan yargı sisteminin önemli bir unsuru olan ombudsmanlık kurumu ise kamu idaresi ile vatandaş arasında bir köprü işlevi görerek idari süreçlerin iyileştirilmesi için faaliyet gösterir.

Pakistan'ın her eyaleti federal yapı içerisinde yerel meclisler tarafından doğrudan yönetilir ve 2010'daki anayasa değişikliği ile birlikte eyalet meclislerinin yetkileri artırılmıştır. Her eyalet meclisinde gayrimüslimlere ve kadın vekillere ayrılmış sandalyeler vardır. Pencap'ın meclisinde 371 sandalye (297 genel, 66 kadın, 8 gayrimüslim), Sind'in meclisinde 168 sandalye (130 genel, 29 kadın, 9 gayrimüslim), Hayber Pahtunhva'nın meclisinde 124 sandalye (99 genel, 22 kadın, 3 gayrimüslim), Belucistan'ın meclisinde ise 65 sandalye (51 genel, 11 kadın, 3 gayrimüslim) bulunmaktadır. Eyalet meclisleri için seçimler normal şartlar altında her beş yılda bir yapılır. Bununla birlikte her dört eyaletin de 19 senatörden oluşan bir yerel senatosu vardır. Sivil toplumun

da son dönemlerde demokratikleşme sürecine paralel olarak Pakistan siyaseti üzerindeki etkilerini artırdığı gözlemlenmektedir. Bu anlamda en fazla ağırlığa sahip olan kesimler arasında dini referanslı gruplar; ekonomik kalkınma, çevre ve insan hakları gibi konularda faal sivil toplum kuruluşları; baroların başı çektiği ve yargı reformu için lobi yapan hukukçular hareketi; büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu tarım lobileri sayılabilir.

2. DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPI

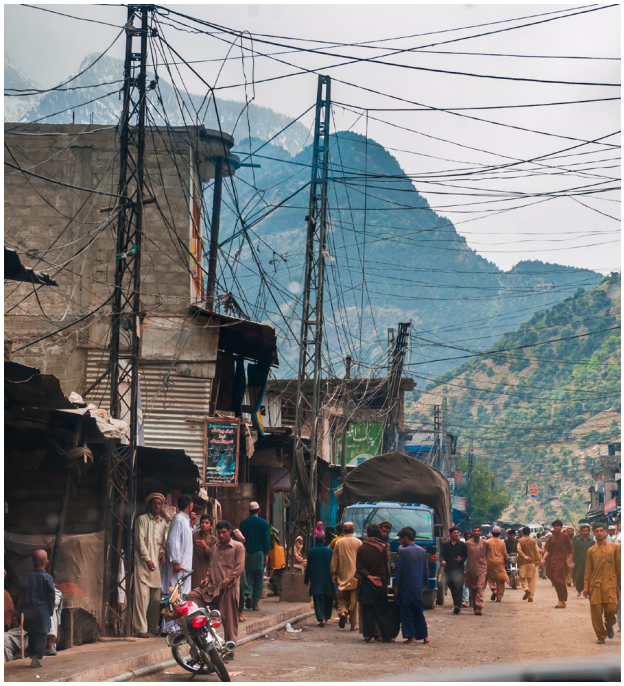
Dünyanın en yüksek nüfusa sahip beşinci ülkesi konumunda olan Pakistan'da Güney Asya, Orta Asya ve Ortadoğu coğrafyalarının kültürel, sosyal ve tarihsel etkileri altında farklı etnik gruplara mensup topluluklar yaşamaktadır. Pencap eyaletinde Pencabiler, Sind eyaletinde Sindiler, Hayber Pahtunhva eyaletinde Paştunlar, Belucistan eyaletinde ise Beluciler ağırlıklı olarak yerel nüfusu oluşturmaktadır. CIA Factbook'taki 2020 yılına ait verilere göre tüm Pakistan nüfusunun yüzde 44,7'sini Pencabiler, yüzde 15,4'ünü Paştunlar, yüzde 14,1'ini Sindiler, yüzde 8,4'ünü ağırlıklı olarak Pencap'ın güneyinde yaşayan Saraikiler, yüzde 7,6'sını Sind eyaletinde yaşayan ve Hindistan'dan göç etmiş olan Muhacirler, ve yüzde 3,6'sını da Beluciler oluşturmaktadır.

İslam'ın resmi din olarak kabul edildiği Pakistan'da nüfusun yüzde 96,3'ünü Müslümanlar oluşturmaktadır. Müslüman nüfusun içerisinde yüzde 85-90'lık bir kesim Sünni, yüzde 10-15'lik bir kesim ise Şiidir. Azınlıklar arasında Hinduların nüfustaki payı yüzde 1,9, Hristiyanların payı ise yüzde 1,6'dır.

Pakistan genç bir nüfusa sahiptir. Nüfusun yüzde 55,3'ü 24 yaşının altında olup, 24-54 yaş arasındaki kesimin nüfusa oranı yüzde 34,7, 54 yaş üzerindekilerin nüfusa oranı ise yüzde 10,0'dır. Ülkede ortalama yaş 22, ortalama yaşam süresi ise 69,2'dir (erkeklerde 67,2, kadınlarda 71,3). Nüfusun yüzde 37,2'si şehirlerde, yüzde 62,8'i ise kırsal kesimde yaşamaktadır.

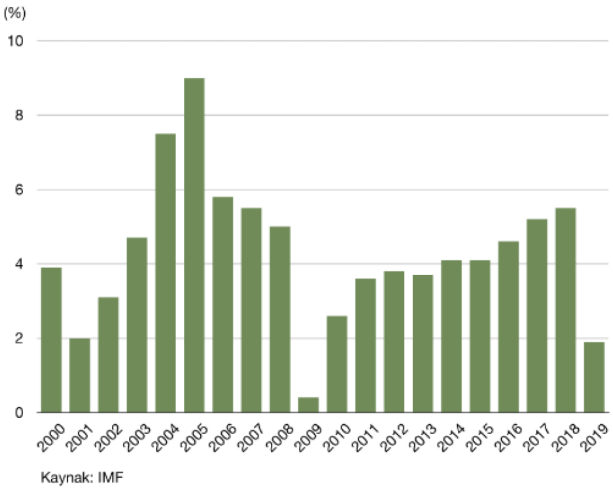
3. EKONOMİK GÖRÜNÜM

Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) 2019 yılına ait verilerine göre Pakistan, gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) üzerinden bakıldığında dünyanın en büyük 42. ekonomisine sahiptir ve sıralamada Finlandiya, Çek Cumhuriyeti ve Vietnam'ın hemen üzerinde yer almaktadır. IMF'nin alım gücü paritesine göre yaptığı hesaplamalarda ise Pakistan'ın dünyada 23. sırada olduğu görülmektedir.

1980'lerde yıllık yüzde 6,1, 1990'larda ise yüzde 4,6 ortalama büyüme oranlarında seyreden Pakistan ekonomisi 2000'lerde yüzde 8'in üzerinde oranlara ulaşmış, ancak 2008 küresel krizi ile birlikte bu büyüme süreci kesintiye uğramıştır. Kriz sonrasında IMF destekli olarak yapılan reformlar ise başarılı olmuş ve Pakistan ekonomisini yeniden bir büyüme sathına oturtmuştur.

Pakistan Büyüme Oranları

Kaynak: IMF

Pakistan Makroekonomik Verileri ve Beklentiler

	2018	2019	2020 (beklenti)	2021 (beklenti)
GSYİH (milyar dolar)	313,1	276,1	263,7	276,0
Kişi başına GSYİH (dolar)	1.558	1.349	1.194	1.226
Büyüme oranı (%)	5,5	1,9	-0,4	1,0
Enflasyon (%)	5,2	8,0	8,6	10,2
Mal ihracatı (milyar dolar)	23,8	23,8	21,5	26,1
Hizmet ihracatı (milyar dolar)	5,2	5,4	5,3	6,6
Mal ithalatı (milyar dolar)	56,8	46,5	41,8	48,2
Hizmet ithalatı (milyar dolar)	10,4	9,3	7,6	9,3
Cari denge (GSYİH'nin %'si)	-6,4	-4,9	-1,1	-2,5
Döviz kuru (1 USD karşılığı PKR)	121,7	150,0	158,3	163,8
Toplam dış borç (milyar dolar)	95,2	106,3	120,2	134,2
Brüt kamu borcu (GSYİH'nin %'si)	72,1	85,6	87,2	86,0
Bütçe dengesi (GSYİH'nin %'si)	-6,4	-9,0	-8,0	-6,7

Kaynak: IMF Küresel Ekonomik Görünüm Ekim 2020, ITC TradeMap, Oxford Economics

2017 yılında yüzde 5,2, 2018 yılında ise yüzde 5,5'lik bir büyüme sergilemiş olan Pakistan ekonomisinde büyüme hızı 2019'da yüzde 1,9'a düşmüş ise de yapılan reformlar ve iyileştirmeler ile birlikte uzun vadede sürdürülebilir büyümeye doğru kayda değer adımlar atılmaya devam edilmektedir.

2010-11 döneminde hükümet tarafından belirlenen, kamu hizmetleri, üretkenlik, rekabetçilik, girişimcilik ve inovasyonu ön plana çıkartan büyüme stratejisi, mevcut hükümetle birlikte yeni inisiyatiflerle birlikte güçlendirilmiştir ve Pakistan'da son on yıldır devam eden büyüme performansının temelini oluşturmaktadır. Ülkede istikrar ortamının güçlenmesi ve terör saldırılarının azalması, küresel

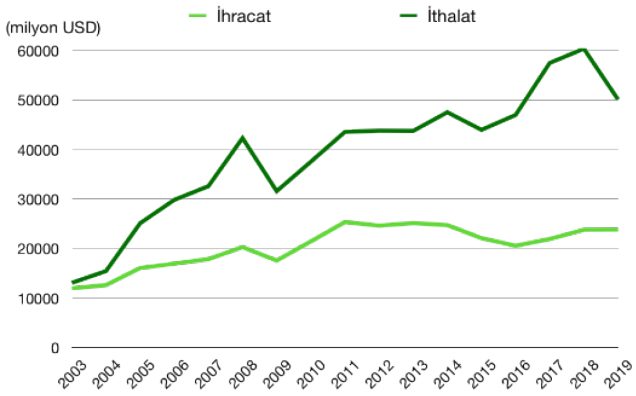
piyasalarda enerji fiyatlarının düşük seyretmesi ve Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) projesi ile birlikte altyapı gelişimi alanında yeni bir ivme kazanılması, Pakistan'da büyüme performansını artıran etkenler olmuştur.

Pakistan ekonomisinin en belirgin zayıflıkları ise hükümet tarafından yayınlanan "Pakistan Economic Survey 2019-20"de belirtildiği üzere şu şekildedir: vergi gelirlerinin GSYİH'ye oranının düşük kalması, düşük tasarruf oranları, ihracat büyümesinin az olması ve yeterince katma değer yaratmaması, ekonomi politikalarındaki uyumsuzluklar nedeniyle bütçe açığı ile cari açığın kontrol altına alınamaması. Rapora göre mevcut hükümetin devreye soktuğu ve Temmuz 2019'da başlayan 39-aylık IMF programı ile desteklenen yapısal reformlar ile bu zayıflıkların giderilmesi amaçlanmaktadır.

Pakistan ekonomisi halen büyük ölçüde tarıma dayalıdır ve tarım sektörü, Dünya Bankası verilerine göre Pakistan GSYİH'sinin yüzde 22,9'unu oluşturmaktadır. Sanayinin payı ise yüzde 17,9 seviyesindedir ve bu alanda başı tekstil (yüzde 3,3) ve gıda ürünleri (yüzde 2,9) çekmektedir. Pakistan'da hizmet sektörünün GSYİH içerisindeki payı yüzde 59,2'ye ulaşmıştır ve bu anlamda başı çeken hizmet kalemleri, GSYİH içerisindeki paylarına göre sıralamayla, perakende ticaret (yüzde 9,1), kara taşımacılığı (yüzde 8,7), pera-

Pakistan'ın Dış Ticareti

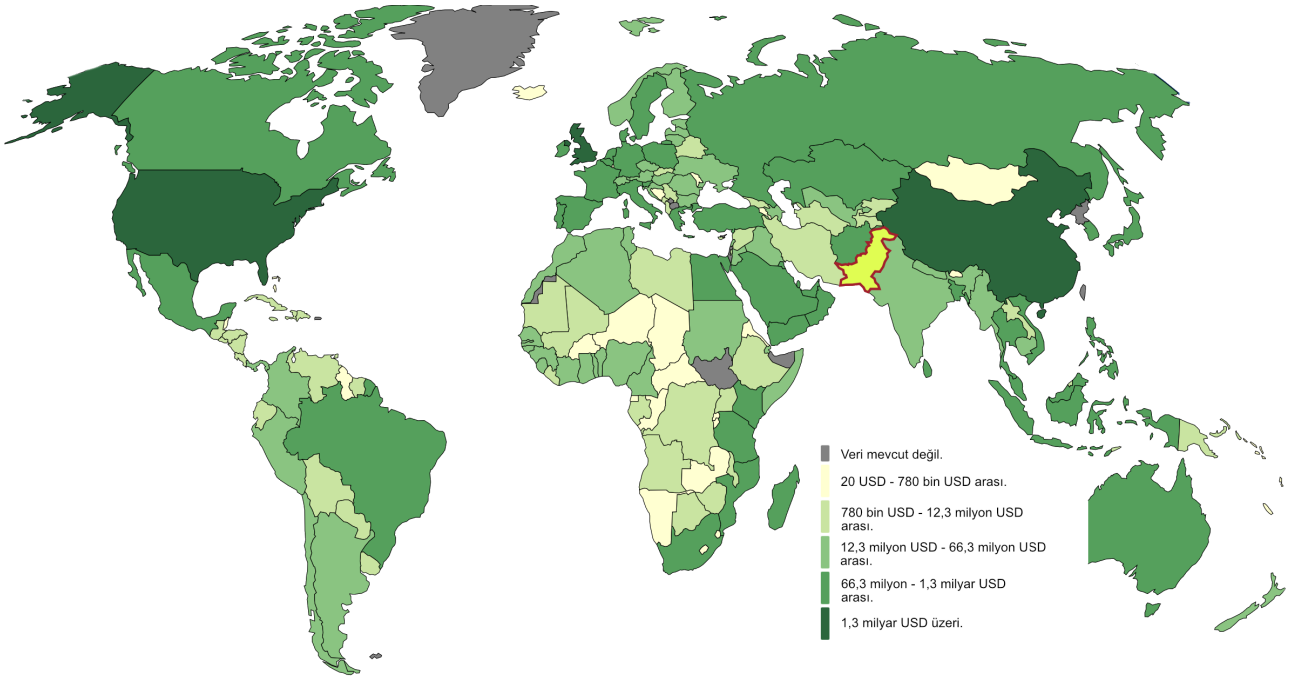

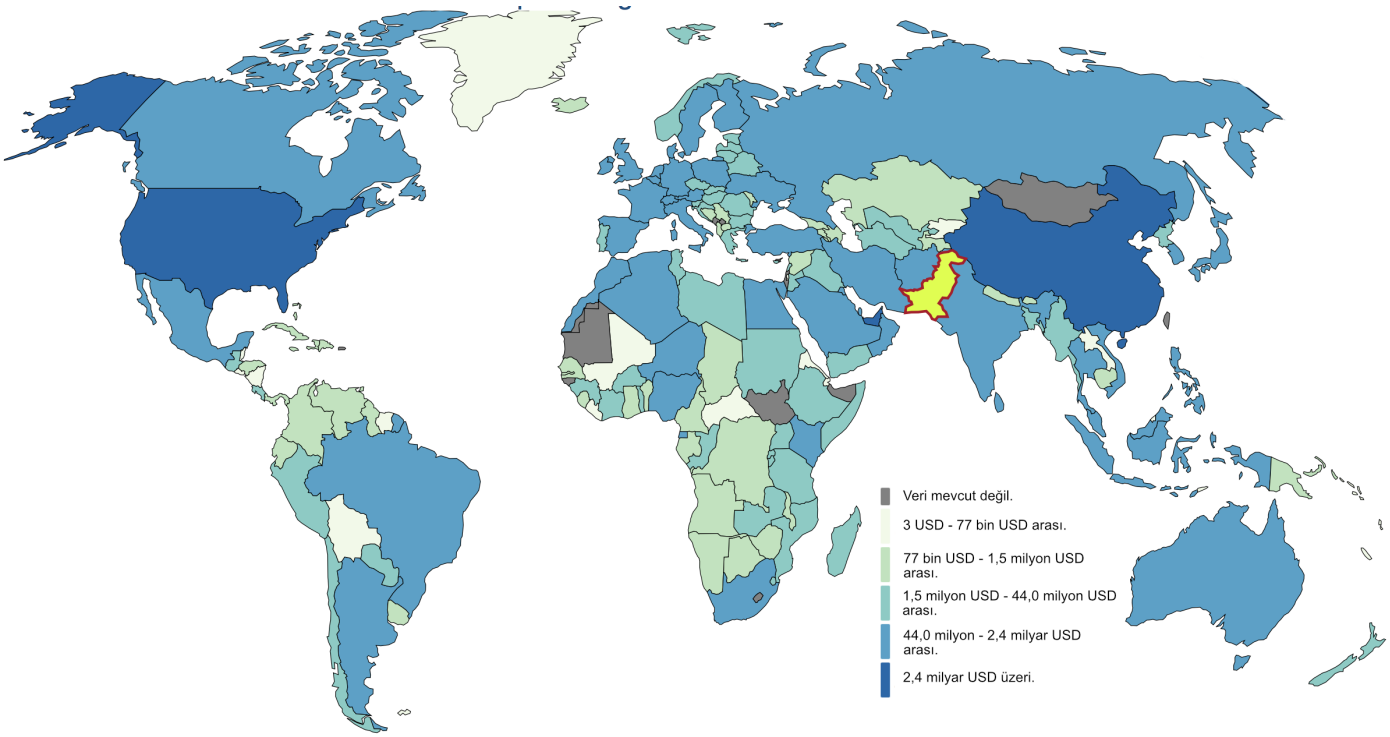
Kaynak: ITC TradeMap

kende ticaret (yüzde 7,5), gayrimenkul (yüzde 5,7), sağlık ve sosyal hizmetler (yüzde 3,6) ve eğitimdir (yüzde 2,4).

Pakistan'ın dış ticaretinde dengelenme ihtiyacı duyulan bir durum söz konusudur. Yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi ülkenin ihracatı son on yıl içerisinde dolar değeri olarak yerinde saymış, buna karşılık ithalat ise ciddi bir artış içerisinde olmuştur. 2003 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 91,4 iken, bu oran 2010'da yüzde 57,1'e, 2018'de ise yüzde 39,3'e inmiş, 2019'da ise nispeten bir toparlanma ile yüzde 47,5'e çıkmıştır. Genel olarak Pakistan'ın dış ticaretinde önemli bir açık söz konusudur. Ürünler bazında bakıldığında Pakistan'ın ihracatında öncelikle tekstil ve giyim ürünlerinin, sonra da tarım ve gıda ürünlerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir. 2019 yılı itibariyle Pakistan'ın toplam ihracatında tekstil ve giyim ürünlerinin payı yüzde 54,5'tir ve deri giyim ile ayakkabı da eklendiğinde bu oran yüzde 60'a çıkmaktadır. Tarım, gıda ürünleri ve içeceklerin Pakistan ihracatındaki toplam payı ise yüzde 22,3'tür. İthalat tarafında ise daha geniş bir yelpaze söz konusudur.

2019'da Pakistan'ın ithal ettiği başlıca ürünler demir ve çelik (toplam ihracatın yüzde 8,2'i), gıda ürünleri (yüzde 8,2), tekstil (yüzde 8,1), kimyasal ürünler (yüzde 5,4) ve işlenmiş petrol ürünleri (yüzde 5,1) olmuştur. Aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi Pakistan'ın en fazla ihracat yaptığı ülke Amerika Birleşik Devletleri (ABD), en fazla ithalat yaptığı ülke ise Çin'dir.

Doğrudan yabancı yatırım, Pakistan ekonomisi için önemli bir dış kaynak sağlamaktadır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından yayınlanan Dünya Yatırım Raporu 2020'de yer alan verilere göre 2008 krizinden önceki üç yıl, yılda ortalama 4,0 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım alan Pakistan için bu rakam kriz sonrasında düşmüş ve 2018'de 1,7 milyar dolara kadar inmişse de 2019'da bir toparlanmayla 2,2 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

2019 itibariyle ülkedeki toplam doğrudan yabancı yatırım stoğu 34,8 milyar dolardır. Ülke bazında ise Pakistan'da en fazla yatırım yapan ülke açık arayla Çin'dir. Başbakanlık'a bağlı Yatırım Kurulu'nun verdiği rakamlara göre 2019-20 mali yılında Pakistan'a giren doğrudan yabancı yatırımın dolar bazında yüzde 33,0'ı Çin kaynaklıdır ve bu rakama Hong Kong'dan gelen yatırım da eklendiğinde yüzde 40,4'lük bir oran ortaya çıkmaktadır.

Daha sonra gelen büyük yatırımcı ülkeler sırasıyla Hollanda (yüzde 5,2), İngiltere (yüzde 4,6) ve ABD'dir (yüzde 3,8). Sektör bazında ise Pakistan'da en fazla yabancı yatırım alan alanlar, elektrik santralleri, altyapı inşaat projeleri, petrol ve doğalgazdır.

4. İDARİ BÖLGELER

Pakistan'ın idari bölgelerini dört eyalet (Pencap, Sind, Hayber Pahtunhva ve Belucistan), iki özerk bölge (Azad Cammu ve Keşmir, Gilgit-Baltistan) ve Federal Başkent Bölgesi (İslamabad) oluşturmaktadır. Ülkenin Afganistan sınırında bulunan ve kendi içerisinde yedi idari birimden oluşan Aşiretler Bölgesi, 2018 yılında Hayber Pahtunhva eyaletine dahil edilmiştir.

160 milyonluk nüfusuyla Pakistan nüfusunun büyük bir çoğunluğuna ev sahipliği yapan **Pencap** eyaleti, ülkenin doğusunda yer almakta olup Hindistan'a komşudur ve aynı zamanda İslamabad Federal Başkent Bölgesi'ni de coğrafi olarak sınırları içerisinde barındırmaktadır. 11,1 milyonluk nüfusuyla eyalet başkenti Lahor, Pencap'ın en büyük kenti, tarihsel ve kültürel merkezidir. Pencap'ın diğer büyük kentleri her biri bir milyonun üzerinde nüfusa sahip olan Faysalabad, Ravalpindi, Gucranvala ve Multan'dır.

Pakistan'ın toplam mal ve hizmet üretiminin yüzde 55'i Pencap'ta gerçekleştirilmektedir. Sahip olduğu verimli topraklar sayesinde yüksek bir tarım potansiyeline sahip olan Pencap, Pakistan'ın

bir nevi gıda deposudur. Ülkedeki toplam tahıl üretimimin yüzde 76'sı Pencap'ta gerçekleştirilmektedir ve bunumla birlikte pamuk üretimi de yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Diğer yandan Pencap, Pakistan'ın en fazla sanayileşmiş bölgesi olma unvanını da korumaktadır. Sanayi alanında ön plana çıkan sektörler tekstil, ağır makinalar, otomotiv, metaller, ve yapı malzemeleridir. Diğer yandan dünyanın en büyük ikinci tuz madeni ile birlikte zengin kömür, demir, doğal gaz ve petrol yataklarına sahip olan Pencap, Pakistan'da fakirlik oranının en düşük olduğu bölgedir.

Pencap'ın ekonomik kalkınma süreci Ocak 2020'de devreye sokulan Pencap Büyüme Stratejisi 2023 çerçevesinde sürdürülmekte ve tarıma, KOBİ'lere ve özel sektör ile insan sermayesi gelişimine ağırlık veren bu strateji ile 2023'e kadar bölgesel olarak yüzde 7'lik bir büyüme oranı yakalanması ve her yıl 1,2 milyon kişiye istihdam sağlanması hedeflenmektedir.

Pakistan'ın yüzölçümü açısından üçüncü, nüfus açısından ise ikinci büyük eyaleti olan **Sind**, ülkenin güneydoğusunda yer almaktadır, Hindistan ile komşudur ve Hint Okyanusu'na kıyısı vardır. Eyaletin başkenti Karaçi, Pakistan'ın en kalabalık kenti ve aynı zamanda ülkenin finans merkezidir. Sind'in diğer bir büyük kenti de Haydarabad'dır. Pencap'tan sonra Pakistan'ın ekonomik anlamda en gelişmiş eyaleti olan Sind'de Karaçi'de odaklanan finans ve ağır sanayinin yanı sıra, eyalet genelinde makine, çimento ve plastik üretimi,

İndus Vadisi'nde ise başta pamuk ve pirinç üretimi olmak üzere tarım faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.

2010 yılında yapılan anayasa değişikliğine kadar Kuzey-Batı Sınır Bölgesi olarak bilinen Hayber Pahtunhva, Afganistan'a komşudur. Eyaletin başkenti ve en büyük kenti Peşaver'dir. Pakistan'daki toplam üretimin yüzde 10,5'ini gerçekleştiren Hayber Pahtunhva'da bölgesel ekonomi tarım ağırlıklıdır ve buğday, mısır, tütün, pirinç ve şeker pancarı yetiştirilmektedir. Diğer yandan son dönemlerde bölgede imalat sanayiine ve teknolojiye yatırım da artmaya başlamıştır. İndus Nehri'nde gerçekleştirilen hidroelektrik santrali projeleri de enerji alanında eyaletin Pakistan içerisindeki ağırlığının artmaya başlamasını sağlamıştır.

Pakistan yüzölçümünün yüzde 44'inü kapsayan **Belucistan** eyaleti, kuzeyde Afganistan, güneyde ise İran ile sınırdaştır. Bölgede çöllük ve dağlık alanların geniş bir yer kaplaması, Belucistan'ın ekonomisini de etkilemektedir. Eyaletin ekonomisi başta doğal gaz ve kömür olmak üzere doğal kaynaklar ağırlıklıdır ve Belucistan, Pakistan'ın toplam ekonomisi içerisinde yüzde 5'lik bir yere sahiptir. Bununla birlikte uygun toprak yapısına sahip bölgelerde tarım da yapılmaktadır. Eyaletin başkenti Ketta, "Pakistan'ın Meyve Bahçesi"

olarak bilinmektedir. **Azad Cammu ve Keşmir,** Pakistan içerisinde özerk bir idari bölge olarak kendi seçilmiş cumhurbaşkanı ile başbakanına sahiptir. Bölge, Hindistan ile Pakistan arasında statüsü 1947'den beri tartışmalı olan Keşmir'in batı kısmını oluşturmaktadır. Bölgenin başkenti Muzafferabad, 150 binlik bir nüfusa sahiptir. 2005 yılındaki Kaşmir Depremi'nden ağır bir şekilde etkilenen Azad Cammu ve Keşmir'de ekonomi tarım ağırlıklıdır ve bununla birlikte mermer, grafit ve kömür yatakları da mevcuttur.

Azad Cammu ve Keşmir'in altı katı büyüklükte bir yüzölçümüne sahip olan **Gilgit-Baltistan**, bahsi geçen bölge birlikte Birleşmiş Milletler ve uluslararası örgütler tarafından "Pakistan idaresindeki Kaşmir" olarak tanımlanmaktadır. Özerk bir bölge olan Gilgit-Baltistan'ın kendi seçilmiş valisi ve başbakanı vardır. Bölgenin başkenti Gilgit, en büyük kenti ise 215 bin nüfuslu Skardu'dur, ekonomide ise turizm ön plana çıkmaktadır.

5. DIŞ İLİŞKİLER

Pakistan, sadece kıtaları değil, ticaret hatlarını, insanları, kültürleri de bir araya getiren coğrafi konumuyla tarih boyunca uluslararası ilişkiler de anahtar bir konumda yer almıştır. Hindistan bu iki ülkenin bağımsız birer aktör olarak tarih sahnesine çıktığı 1947 yılından beri özellikle Keşmir meselesi nedeniyle anlaşmazlıklar yaşayan Pakistan, Afganistan ve İran gibi diğer komşularıyla da ilişkilerinde zorlu süreçlerden geçmiştir. Diğer yandan Çin ile olan ilişkiler yıllar içerisinde giderek güçlenmiş, stratejik bir boyut kazanmış ve son olarak Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ile farklı bir boyuta ulaşmıştır.

Hindistan: İngiltere, **Hindistan**'dan çekilirken o dönem prenslikle yönetilen Keşmir'i Hindistan ya da Pakistan ile birleşme konusunda serbest bırakmış, nüfusunun yüzde 90'ın Müslüman olan Keşmir halkı Pakistan'a katılmaktan yana tavır alsa da dönemin prensi Hindistan ile birleşmeye karar vermiş ve bugüne değin çözülmeyen bir sorunun temeli atılmıştır. Hindistan ile Pakistan arasında bugüne değin yaşanan dört savaşın (1947-48 Birinci Keşmir Savaşı, 1965 İkinci Keşmir Savaşı, 1971 Savaşı, 1999 Kargil Savaşı) üçü (1971 hariç) Keşmir meselesi ile ilgilidir ve bunların dışında sınır bölgelerinde iki ülke silahlı kuvvetleri arasında meydana gelen ve zaman zaman can kaybına da yol açan sınır çatışmaları bugüne değin devam etmektedir. Her iki ülkenin de nükleer silahlara sahip olması durumu son derece tehlikeli bir hale getirmektedir.

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün verilerine göre Hindistan'ın 130-140, Pakistan'ın ise 150-160 civarında nükleer savaş başlığı bulunmaktadır. Belirli dönemlerde karşılıklı müzakereler ve güven inşasına yönelik önlemler sayesinde iki ülke arasındaki çatışma ortamı yumuşasa da henüz kalıcı bir barış ortamı oluşturulamamıştır. Bununla birlikte, Pakistan ile Hindistan arasında Keşmir temel mesele olsa da su kaynaklarının paylaşılması konusundaki anlaşmazlıklar da

giderek daha ciddi bir hal almaktadır. Pakistan'ın Pencap ve Sind eyaletlerinin su ihtiyacı tamamen Hindistan'dan geçen nehirlerden karşılanmakta ve bu durum Pakistan açısından önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır.

Çin: Pakistan, **Çin** ile 1960'lardan beri yakın ilişkiler içerisindedir ve bugüne değin bu ülkeden sadece askeri yardım değil, birçok siyasi ve jeopolitik konuda diplomatik destek de almıştır. Pakistan, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne ilk katılan ülkelerden birisi olmuş ve bu girişim ülke içerisinde tüm kesimlerden tam destek bulmuştur. Girişim kapsamında 2015 yılında hayata geçirilen Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru, özellikle Pakistan'ın altyapı alanında eksikliklerinin giderilmesi konusunda hayati bir rol oynamaktadır. 2018'de göreve gelmiş olan mevcut hükümet, Çin'in yatırım projelerine belirli kısıtlamalar getirme ve Çin'den alınan borçları gözden geçirme konusunda bazı adımlar atmışsa da Çin ile iş birliği güçlü bir şekilde devam etmekte ve Çin'in Pakistan'daki varlığı silahlı kuvvetler dahil olmak üzere Pakistan'daki tüm çevrelerce kabul görmektedir.

ABD: Pakistan, **ABD** ile geleneksel olarak güçlü ilişkiler içerisinde olmuştur. ABD için Pakistan, NATO dışından önemli bir müttefiktir ve bu önem ABD'nin Güney Asya'daki stratejik çıkarları ve özellikle de El-Kaide ve Taliban gibi örgütlere karşı mücadele kapsamında değer kazanmaktadır. Pakistan için ise ABD, mali ve askeri yardım aldığı bir ülke olmakla birlikte, son on yılda iki ülke arasındaki güven unsurunun giderek zayıfladığı görülmektedir. Bir taraftan ABD ile Hindistan arasında gelişen ilişkiler Pakistan tarafından olumsuz bir şekilde karşılanırken, diğer taraftan özellikle Donald Trump'ın başkanlığı döneminde Pakistan'a karşı ABD'den mali ve askeri yardım almasına rağmen Amerikan çıkarlarına aykırı şekilde hareket ettiğine yönelik eleştirilerin artması ve buna bağlı olarak askeri yardımın da kesilmesi ilişkileri zedeleyen diğer bir faktör olmuştur.

6. ÇİN-PAKİSTAN EKONOMİK KORİDORU

Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'nin bir parçası olan Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC), Belucistan'ın Hint Okyanusu kıyısındaki Gvadar kenti ile, Çin'in Şincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Kaşgar kenti arasında bir bağlantı kurmayı amaçlayan, ve bu şekilde Pakistan'ın Çin pazarına, Çin'in ise Hint Okyanusu'na erişimini sağlayacak bir projedir. İlk planda 62 milyar dolarlık bir yatırım hayata geçirilecek olan CPEC'in 2030 yılına kadar tamamlanması öngörülmektedir.

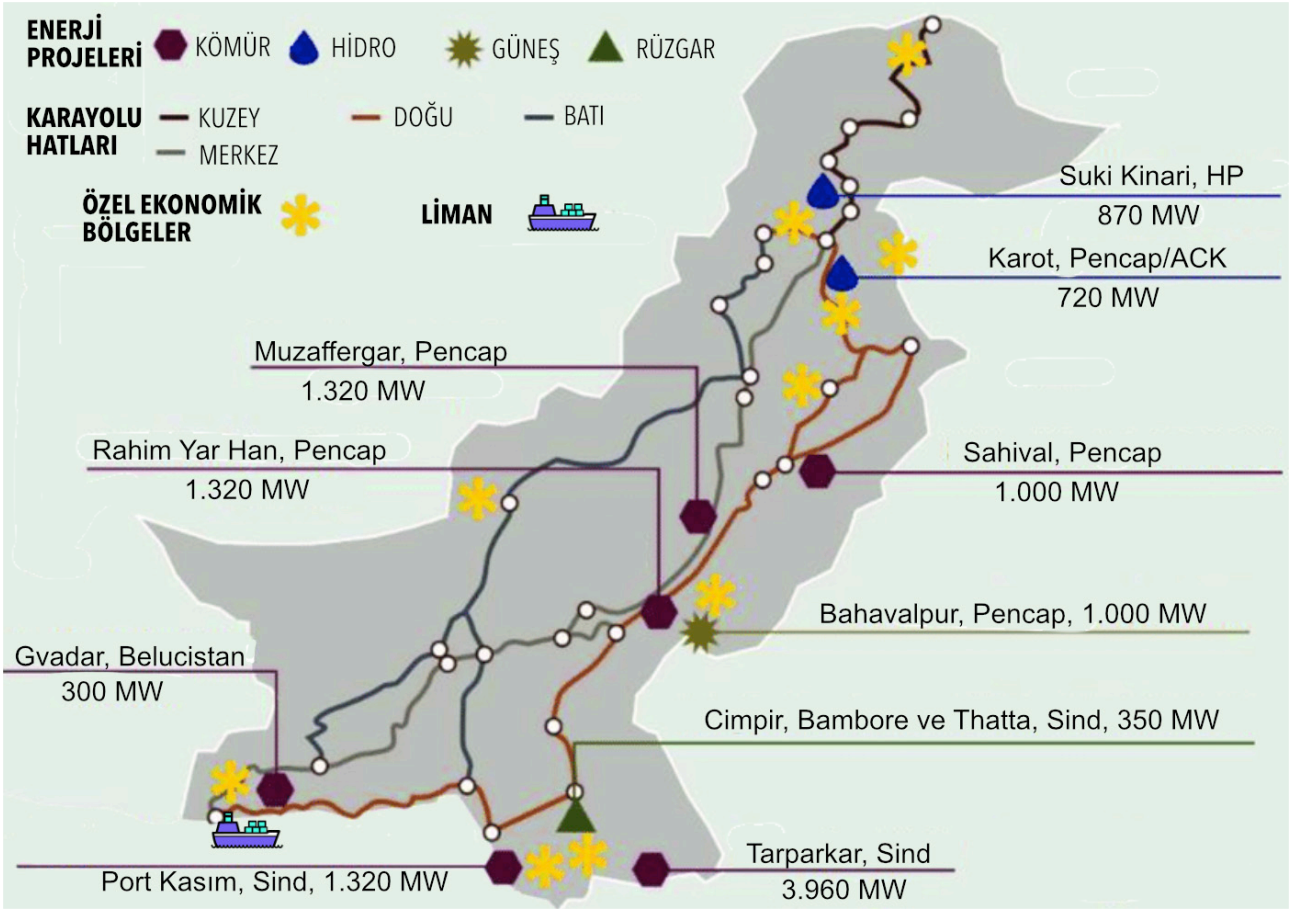
Gvadar Limanı, CPEC'in odak noktasında yer alan bir projedir. Uluslararası deniz taşımacılığı hatları üzerinde yer alan bu limanın işletmesi 2016 yılında China Overseas Port Holding Company'ye 43 yıllık bir kira sözleşmesi ile devredilmiştir. Limanda kapasite artırımı çalışmaları yapılmakta ve tesisler

henüz inşaatı süren Gvadar Özel Ekonomik Bölgesi, Gvadar Uluslararası Havalimanı ve İran-Pakistan doğalgaz boru hattı projesi dahilindeki LNG depolama tesisleri ile entegre edilerek geniş bir ekonomik alan oluşturulması hedeflenmektedir. CPEC'te ulaştırma altyapısı projeleri ön plana çıkmakta ve planlanan projelerin arasında Gvadar'a ek olarak Karaçi-Lahor karayolunun Multan-Sukkur bölümünün inşa edilmesi, Karakurum karayolunun Ravalpindi ile Çin sınırı arasında kalan kısmının iyileştirilmesi ve Lahor için yeni bir toplu taşıma sistemi tesis edilmesi yer almaktadır. Ancak bugüne değin CPEC kapsamında Çin'den Pakistan'a yapılan yatırımlar daha çok enerji sektöründe yoğunlaşmıştır. Planlanan toplam yatırımın 34 milyar doları enerji sektörüne ayrılmıştır ve bu bağlamda Pakistan'da kömür ile çalışan elektrik santraller, hidroelektrik santralleri, güneş ve rüzgar enerjisi parkları inşa edilmektedir. Projeler Çinli firmaların doğrudan yabancı yatırımları ve Çin bankalarının açtıkları krediler üzerinden finanse edilmektedir.

Son olarak 25 Haziran ve 6 Temmuz 2020 tarihlerinde Çin ile Pakistan arasında imzalanan anlaşmalarla CPEC kapsamında toplam 11 milyar dolar değerinde yeni projeler devreye alınmıştır. Bu projeler, Pakistan idaresindeki Keşmir bölgesinde iki yeni hidroelektrik santrali inşası, Pakistan genelinde İngilizlerin sömürge döneminde kalan demiryollarının iyileştirilmesi ve Faysalabad'da bir özel ekonomik bölge kurulmasına yöneliktir.

CPEC, Pakistan ekonomisi için orta ve uzun vadede önemli fırsatlar sunmaktadır. CPEC kapsamındaki ulaştırma altyapısına yönelik projeler lojistik maliyetlerini düşürerek üreticilerin iç ve dış pazarlara erişimini kolaylaştıracak, ve ihracatın artmasını sağlayacaktır. Enerji sektöründeki projeler ise ülkenin önemli bir darboğazını ortadan kaldırarak başta imalat sanayinde olmak üzere üretkenliğin ve rekabet gücünün artmasına yol açacaktır. Ancak CPEC bir yandan Pakistan ekonomisine kayma değer sağlarken, diğer yandan da ülkenin borçluluk oranının artmasına ve ithalatı artırarak cari açığın da genişlemesine sebep olmaktadır. Bu nedenle uzun vadede CPEC'in Pakistan'a fayda sağlaması için öncelikle ekonomideki yapısal dengesizliklerin giderilmesini sağlayacak reformların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

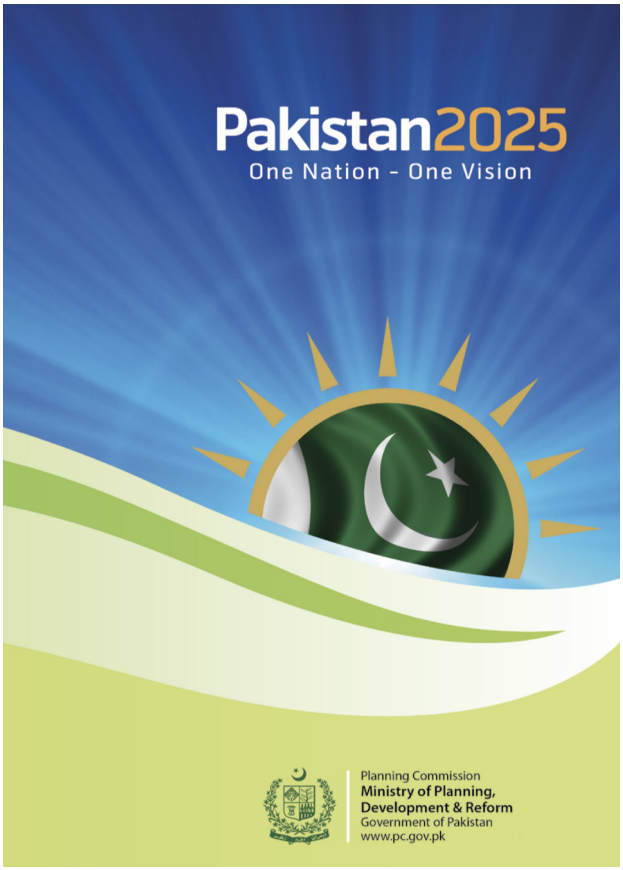

Kaynak: Council of Foreign Relations ve Farooqui&Aftab (2018)'den adapte edilmiştir.

7. PAKİSTAN VİZYONU 2025

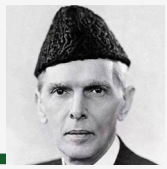
Pakistan Vizyonu 2025, Pakistan hükümeti tarafından hazırlanarak 2014 yılı itibariyle devreye alınmış olan ve ülkenin uzun vadeli sürdürülebilir kalkınması için bir yol haritası işlevi görmesi amaçlanan strateji belgesidir. Vizyonunu "Pakistan'ı yeni bir Asya Kaplanı haline getirmek" olarak belirleyen belgede misyon olarak ise Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın 1947'deki bir konuşmasında kullandığı ifadeler belirtilmiş ve bu şekilde Pakistan'ın gelecekte izleyeceği rota ile 1947'deki kurucu düşünce arasında bir bağ kurulmuştur.

Pakistan Vizyonu 2025'un somut hedefleri 2025 yılına kadar Pakistan'da fakirliğin ortadan kaldırılmasını ve ülkenin dünyadaki en büyük 25 ekonomi içerisinde yer almasını sağlamak, 2035'e kadar Pakistan'ın belirli sektörlerde bölgesel ve küresel liderlik mertebesine ulaşmasını ve üst-orta gelir seviyesinde bir ülke olmasını temin etmek, 2047'e kadar da Pakistan'ın tam anlamıyla kalkınmış bir ekonomi olarak dünyanın en büyük 10 ekonomisi içerisinde yer almasını sağlamaktır. Tüm Pakistanlıların bu vizyonun benimsemesinin, siyasi istikrar ile politikalarda devamlılığın, barış ve güvenlik ortamının, hukukun üstünlüğünün ve sosyal adaletin bu hedeflere ulaşılmasını kolaylaştıracak etkenler olarak ifade edildiği Pakistan Vizyonu 2025, yedi sütun ve bunlara bağlı hedefler üzerine kurulmuştur.

1. Sürdürülebilir, yerli ve kapsayıcı büyüme.
2. Enerji, gıda ve su güvenliği.
3. Demokratik yönetişim, kurumsal reform ve kamu sektörünün modernizasyonu.
4. İnsan sermayesi ve sosyal sermaye.
5. Özel sektörün öncülük ettiği büyüme.
6. Katma değer sağlayarak rekabetçi bir bilgi ekonomisinin geliştirilmesi.
7. Modernleştirilmiş altyapı ve güçlendirilmiş bölgesel bağlantılılık.

MUHAMMED ALİ CİNNAH

Hükümetin öncelikli görevi, vatandaşların can, mal ve dini inançlarının devlet tarafından tam olarak korunabilmesini sağlamak için hukuku ve düzeni korumaktır… Eğer biz bu büyük Pakistan ülkesinin mutlu ve refah içerisinde olmasını istiyorsak, tamamen ve sadece insanların, özellikle de geniş kitlelerin ve fakirlerin durumlarını iyileştirmeye odaklanmalıyız.

11 Ağustos 1947

8. PAKİSTAN'IN COVİD-19 DENEYİMİ

2020 yılının ilk günlerinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkarak ilerleyen aylarda bir pandemi haline gelen ve tüm dünyayı etkisi altına alan yeni tip koronavirüs (Covid-19), Pakistan'ı da derinden etkilemiştir. Ülkedeki ilk vaka, 26 Şubat 2020 tarihinde İran'dan Karaçi'ye dönen bir öğrencide tespit edilmiştir. Sonrasında tüm dünyada olduğu gibi vaka sayıları artmış ve günlük vaka sayısı 15 Haziran'da 6.825 ile zirve rakamına ulaşmıştır. Haziran ayında testlerin yüzde 24'ü pozitif sonuçlanırken, alınan önlemler sayesinde vaka sayısı azalmaya başlamış ve pozitif sonuçlanan test oranı yüzde 3'e kadar düşmüştür. 6 Ekim

2020 itibariyle günlük yeni vaka sayısı 624 olup, o tarihe kadar toplam vaka sayısı 316 bin, vefat sayısı ise 6.535 olarak gerçekleşmiştir.

Pakistan'da Covid-19 karşısında tamamen bir kapanma ve topyekûn sokağa çıkma yasakları yerine, seçici olarak vakaların yoğun olduğu bölgelerde aktivitelerin kısıtlanması yoluna gidilmiştir. Eylül ayı itibariyle yüzde 90 oranında normal hayata dönülmüş, ve bu kapsamda okullar açılırken, düğünlere de tekrar izin verilmiştir. Pakistan'ın sağlık sistemi belirli kırılganlıklara ve yetersizliklere sahipse de şu ana kadar pandemi karşısında bir çöküş yaşamadan ve limitleri zorlanmadan başarılı bir sınav vermiştir.

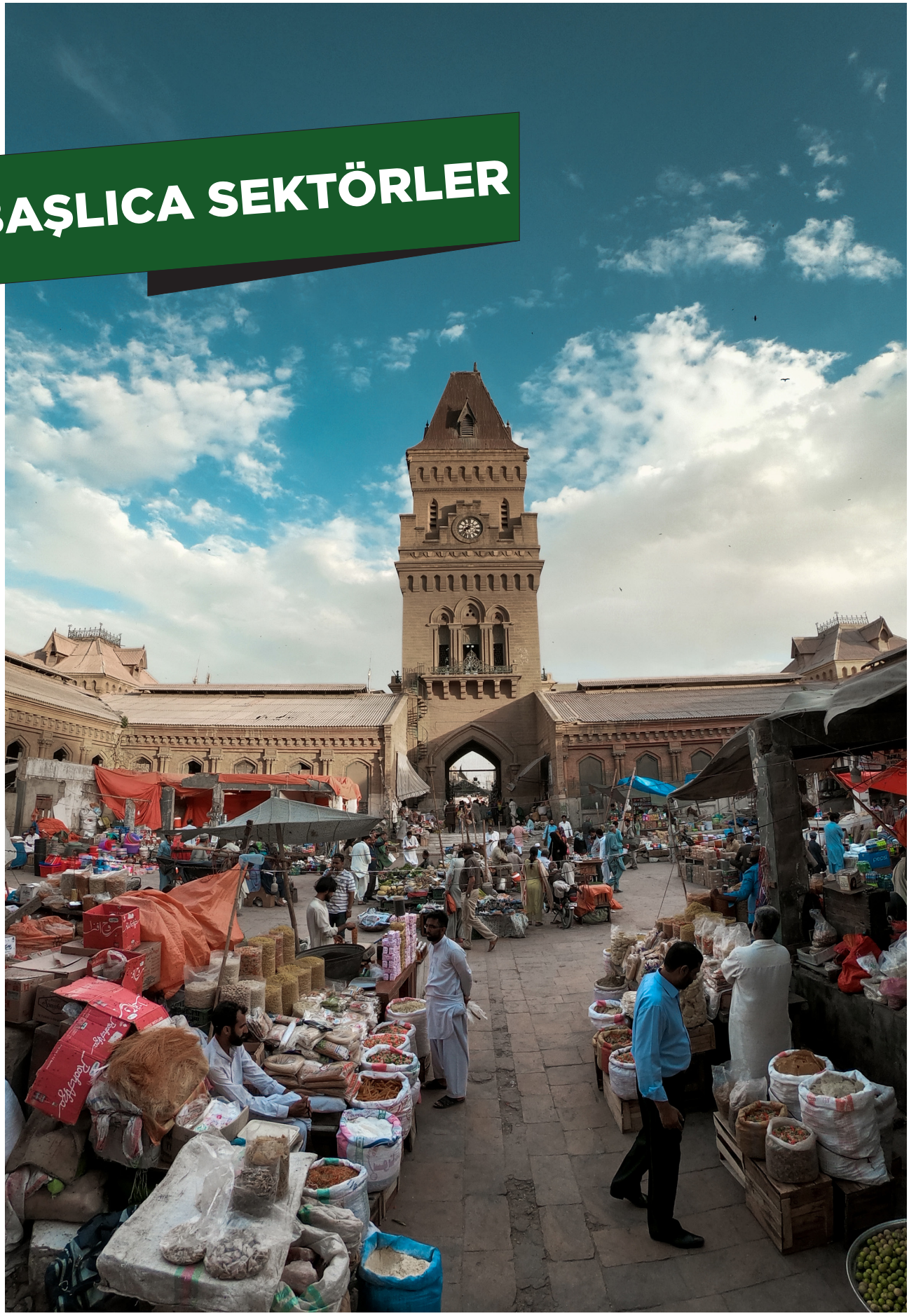
Pandeminin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri ile mücadele kapsamında Pakistan hükümeti 1,2 trilyon rupilik bir destek paketi açıklamıştır. Bu tutar içerisinden 150 milyar rupilik kısım işçiler ve düşük gelir seviyesindeki kesimler için kullandırılmış, 280 milyar rupi gıda tedariğinin kesintisiz sürmesi için tahıl alımına ayrılmıştır. Diğer taraftan, ihracatçıların kredi faizi ödemeleri ertelenmiş ve KOBİ'ler ile tarım sektörü için 100 milyar rupilik destek sağlanmıştır. Bunların yanı sıra vatandaşların elektrik, su gibi faturaları için kolaylıklar getirilmiştir.

Her ne kadar Pakistan'da yeni vaka artışı kontrol altına alınmışsa da, Covid-19'a karşı bir aşının geliştirilerek tüm dünyada kullanıma sunulması aylar hatta yıllar alacağından, tüm dünyada olduğu gibi bu ülkede de sosyal mesafe kurallarının ve bu kuralların ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin bir süre daha devam edeceği öngörülebilir. Bu şartların, Pakistan ekonomisinde de bir dönüşüme yol açması kaçınılmazdır.

PAKİSTAN YATIRIM KURULU'NUN BELİRLEMİŞ OLDUĞU, COVİD-19 SONRASI DÖNEMDE PAKİSTAN'A YABANCI YATIRIM ÇEKİLMESİNİ SAĞLAYACAK 10 ÖNCELİKLİ KONU:

1. CPEC kapsamında sanayilerin yer değiştirme sürecini Çin dışından yabancı firmaların da katılımının sağlanması.
2. Özel ekonomik bölgelerde geriye doğru bağlantıların teşvik edilmesi.
3. CPEC projelerinin hızlı izlenmesi.
4. 5G sürecinin hızlandırılarak teknolojide sınai iş birliğinin sağlanması.
5. Bilişim teknolojileri ve güvenlik kapasitesinin inşa edilmesi.
6. Yatırım için öncelikli sektörlerin gözden geçirilmesi.
7. Projelere fon sağlanması amacıyla diaspora yatırım sertifikalarının düzenlenmesi.
8. Sanayide dönüşümün teşvik edilmesi ve hızlandırılması.
9. KOBİ'ler için bir hayatta kalma planı hazırlanması.
10. Şirket satın almaları ve birleşmeler için durum tespiti (due diligence) yapılması.

BAŞLICA SEKTÖRLER

1. TEKSTİL VE HAZIR GİYİM

Pakistan, tekstil ve hazır giyim alanında dünyanın en büyük üreticilerinden birisidir. Bu alanda ülkenin sahip olduğu en büyük avantaj, tüm doğal ve suni iplikler ile kumaşlar için ülke içerisinde tedarik imkanlarının olması ve Pakistan'ın diğer birçok tekstil üreticisi ülkeden farklı olarak tedarik zincirinin tamamını bünyesinde bulundurmasıdır. Dünyanın en büyük dördüncü pamuk üreticisi ve üçüncü büyük pamuk tüketicisi olan Pakistan'da tekstil, imalat sektörünün toplam büyüklüğünün yüzde 46'sını oluşturmakta ve imalat işgücünün de yüzde 40'ına istihdam sağlamaktadır. Pakistan'ın sahip olduğu düşük maliyet avantajı, birçok yabancı firmanın üretimlerini bu ülkede yapmalarının başlıca sebeplerindedir.

Ülkenin sahip olduğu tüm bu avantajlara rağmen, tekstil sektöründe henüz istikrarlı bir büyüme trendi sağlanamamıştır. Bu durumun sebepleri arasında maliyetlerin son dönemlerde yükselmiş olması, pamuk kalitesinin düşmesi ve önemli bir girdi olan enerji alanındaki darboğazlar gösterilebilir. Son yıllarda uygulanan politikalar ve teşviklerle, ve aynı zamanda CPEC'in özellikle enerji alanında sağlayacağı imkanlarla bu sorunların aşılması öngörülmektedir. Pakistan'da hükümet, önümüzdeki dönemlerde tekstil sektöründe katma değeri iki katına çıkartmayı, tekstil makineleri ve teknolojisi alanında ülkeye daha fazla yatırım çekmeyi, sektörün işgücü ve çevre standartları açısından uluslararası normlarla tam uyum içerisinde olmasını sağlamayı, genel olarak sektörde maliyetleri düşürmeyi, daha iyi yönetim pratikleriyle üretkenliği artırmayı ve iş yapma ortamını iyileştirmeyi hedeflemektedir.

SEKTÖRDEKİ BAŞLICA FİRMALAR

Khaadi • Nishat Mills • Interloop • Primark • HSY • Bareezé • H&M • Levi's

2. TARIM VE GIDA ÜRÜNLERİ

Pakistan bir tarım ülkesidir ve her ne kadar olumsuz hava şartları, güvenlik sorunları ve enerji alanındaki darboğazlar sektörü olumsuz etkilese de tarım hâlen ülkeye en fazla döviz kazandıran ve ülkedeki işgücünün neredeyse yarısına istihdam sağlayan sektör olma özelliğini korumaktadır.

Devlet tarım sektörünü öncelikli olarak desteklemekte, bu bağlamda başlıca girdiler üzerindeki vergileri azaltmakta, sulama sistemlerinin ve enerji kaynaklarının geliştirilmesine yatırım yapmaktadır. 2019 yılında Başbakanlık tarafından devreye sokulan Tarım Acil Planı bu amaç doğrultusunda hazırlanmıştır. 2018 yılında toplam değeri 22,1

SEKTÖRDEKİ BAŞLICA AKTÖRLER

Artal • Nestlé • Unilever • Engro • Mitchells • K&N's • Shezan • Shan • Rafhan • National Foods • Dawn Foods

milyar dolar olan Pakistan tarım ürünleri piyasasının 2023 yılında 35 milyar dolarlık bir büyüklüğe ulaşması öngörülmektedir.

Pakistan'da her ne kadar tarım üretimi yoğun bir şekilde gerçekleştirilmekteyse de mahsulün işlenmesi ve katma değer yaratılmasında yetersizlikler yaşanmakta, dolayısıyla da gıda ürünleri sektörü ithal girdilere bağımlılığını sürdürmektedir. Bir örnek verilecek olursa Pakistan dünyanın başlıca süt üreticilerinden birisi olsa da üretilen sütün yüzde 70'i ya doğrudan tüketilmekte ya da kayıt dışı olarak satılmaktadır. Kalan yüzde 30 içerisinde ise sadece yüzde 3-4'lük bir kısım işlenmektedir.

Bu durum ülkenin süt ürünleri sektörünü olumsuz yönde etkilemektedir. Pirinç ve buğday gibi Pakistan'ın başlıca tarım ürünlerinde işlenme ve katma değer yaratma imkanlarının geliştirilmesi sektörün

öncelikleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Pakistan'ın tarım üretimindeki zenginliği ve büyük tüketici pazarı, bu ülkeyi gıda alanındaki yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmektedir. Özellikle donmuş gıda ürünleri (et, sebze ve meyve), zeytinyağı, katma değerli meyve ürünleri, süt ürünleri ve patates türevleri alanlarında geniş yatırım imkanları olduğu değerlendirilmektedir.

3. ENERJİ

Pakistan'da enerji kaynaklarının yetersizliği, verimli kullanılamamaları ve bu alanda dışa bağımlılık, ülke ekonomisinin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardandır. Pakistan'ın enerji politikası yerel kaynaklara yatırımı artırmak ve piyasa dinamiklerini esas alan mekanizmalar oluşturmak üzerine kuruludur. Bu bağlamda 2030 yılına kadar toplam enerji kapasitesi içerisinde yenilenebilir enerjinin payını yüzde 30'a, hidroelektriğin payını da yine aynı şekilde yüzde 30'a çıkartmak hedeflenmektedir. Bununla birlikte özel yatırımların teşvik edilmesiyle petrol ve doğal gaz üretiminin

SEKTÖRDEKİ BAŞLICA AKTÖRLER

WAPDA Hydro • K-Electric • NTDC • PAEC • OGDCL • Pakistan Petroleum Limited • Pakistan State Oil Company • ENI • United Energy Group • Pak Arab Refinery • Pakistan GasPort

SEKTÖRDEKİ BAŞLICA AKTÖRLER

- National Engineering Services Pakistan
- ZKB Engineers and Constructors
- Hardbone International
- Sardar Group • Jaffer Group
- Habib Construction

artırılması amaçlanırken diğer bir öncelik de enerji sektörünün deregülasyonu, liberalizasyonu ve özelleştirilmesidir.

Pakistan'ın büyük hidroelektrik, doğal gaz ve linyit kaynakları olsa da yatırımların yetersizliği bu yerel kaynakların yeterince geliştirilmesini engellemiş ve ülke enerji alanında dışa bağımlı kalmıştır ve bu bağımlılık artmaktadır. 1990 yılında yüzde 21 olan Pakistan'ın enerjide ithalata bağımlılık oranı, 2000'de yüzde 26'ya çıkmış, 2010'da bir ölçüde toparlanarak yüzde 23'e inse de 2018 itibariyle yüzde 36'yı bulmuştur. CPEC bünyesindeki projelerle ülkede enerji üretimi alanında bir iyileşme sağlansa da Pakistan'ın enerji sektöründe hâlen büyük yatırım ihtiyaçları söz konusudur.

Pakistan'ın enerji sektöründe yabancı yatırımcılar için LNG ithalatı ve yatırımları; güneş ve rüzgar enerjisi ile diğer yenilenebilir enerji kaynakları; petrol ve doğal gaz istihsali; elektrik dağıtım ağlar; ve kömür üretimi teknolojilerinde yatırım imkanları olduğu değerlendirilmektedir.

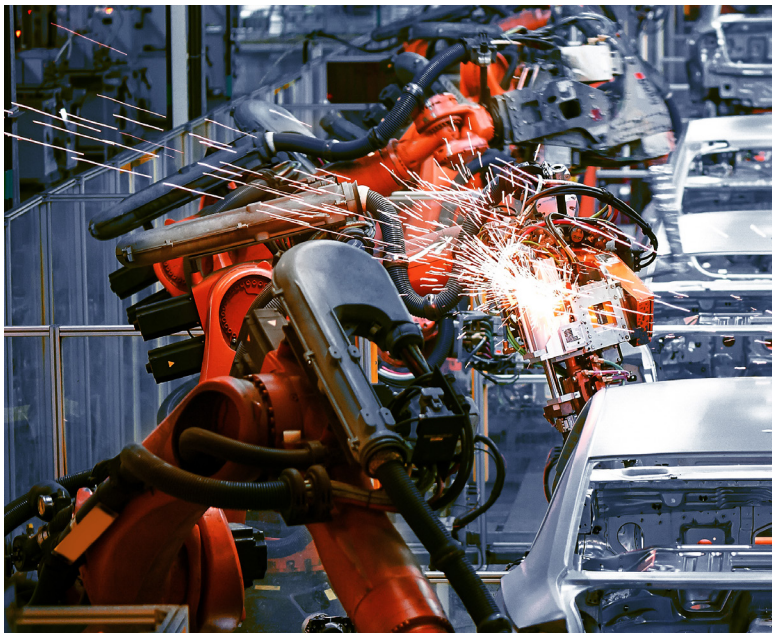
4. İNŞAAT

Pakistan'ın 2018 yılında 26,7 milyar dolarlık bir büyüklüğe sahip olan inşaat sektörünün 2023 yılında 34,9 milyar dolara çıkacağı öngörülmektedir. Konut inşaatı, sektörün toplam değerinin yüzde 51,3'üne karşılık gelmektedir. Ancak hâlen bu sektör ülkedeki talebi karşılamakta yetersiz kalmaktadır. 220 milyon nüfuslu ülkede her yıl 700 bin yeni konuta ihtiyaç duyulmakta, ancak sektör bunun ancak 150 binini karşılayabilmektedir.

Altyapı inşaatı alanında CPEC'in önemli bir etkisi olmuş ve Çinli firmaların Pakistan'daki faaliyetleri diğer ülkelerden firmalar için de bir yol açmıştır. Bu kapsamda yabancı firmalar için Pakistan'da özellikle karayolu ve demiryolu altyapısının geliştirilmesi, gelişmiş depolar, katı atık yönetimi, lojistik teknolojileri ve altyapı planlama ve geliştirilmesi gibi alanlarda imkanlar olduğu ifade edilmektedir.

5. OTOMOTİV

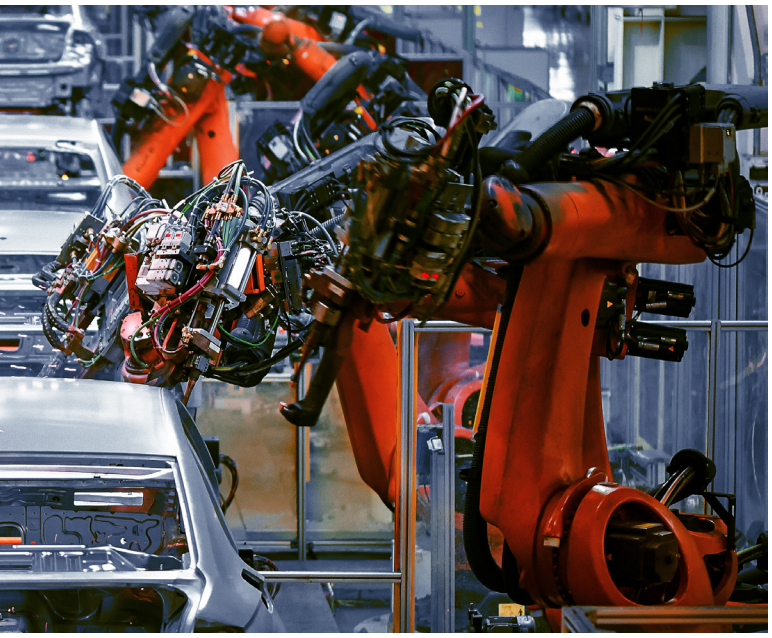
Pakistan'ın dünyanın en büyük beşinci nüfusuna sahip ülkesi olmasına rağmen otomotiv piyasası henüz oldukça küçüktür. 2019 yılında ülkede sadece 193 bin yeni motorlu taşıt tescil edilmiştir ve hâlen bin kişiye düşen motorlu taşıt sayısı sadece 16,5'dir. Ancak bununla birlikte son dönemlerde sektörde ciddi bir büyüme yaşandığı da gözlemlenmektedir. 2014 ile 2018 yılları arasında üretim yüzde 171, satışlar ise yüzde 172,5'lik bir

artış göstermiştir. 2016-2021 yıllarını kapsayan Pakistan Otomotiv Gelişim Politikası, yabancı otomotiv markalarına vergi avantajları sağlayarak Pakistan'da üretim tesisi kurmalarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Altyapı yetersizlikleri, ağır bürokratik süreçler ve enerji alanında yaşanan sıkıntılar süreçleri yavaşlatmaktadır, ancak buna rağmen sağlanan teşvikler ve ülkede artan talep nedeniyle dünyanın büyük otomotiv markaları Pakistan piyasasını yakından takip etmektedirler. Yerel olarak üretilen Japon markaları piyasayı domine etmekteyse de başta Çinli markalar olmak üzere birçok küresel üretici Pakistan pazarına yeni ürünleriyle giriş yapmaktadır. Son olarak Renault ve Hyundai, Faysalabad'da fabrika kurma kararı almış, KIA ise üretimi için Karaçi'yi tercih etmiştir. Binek otomobillerin yanı sıra kamyonlar, 4x4 jipler, traktörler ve motosikletlerde de Pakistan, yabancı firmalar için cazip bir üretim üssü haline gelmektedir.

SEKTÖRDEKİ BAŞLICA AKTÖRLER

- National Engineering Services Pakistan
- ZKB Engineers and Constructors
- Hardbone International
- Sardar Group • Jaffer Group
- Habib Construction

Otomobil üretimindeki gelişmeler beraberinde otomotiv yan sanayinin de gelişimini getirmiştir. Hâlen Pakistan'da 2,200 işletme yan sanayi için üretim yapmaktadır ve ülkede montajı yapılan yabancı marka otomobillerin parçalarının yüzde 70'i yerel üretim ile karşılanmaktadır. Bu alanda da geniş yatırım imkanları mevcuttur.

6. BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ

Pakistan, son yıllarda bilişim teknolojilerine giderek artan miktarda yatırım yapmakta ve bu yatırımların karşılığını da almaktadır. Ülkede bilişim teknolojileri alanında hâlihazırda iki binin üzerinde firma faaliyet göstermekte, tamamı İngilizce konuşan, kalifiye 300 bin bilişim profesyoneli yeni ürün ve teknolojilerin geliştirilmesi için çaba sarf etmektedir. Ülke genelinde yer alan 13 yazılım teknolojileri parkı, bu alanda araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yoğunlaştığı merkezler haline gelmişlerdir.

Pakistan Vizyonu 2025 ile birlikte 2018 yılında başlatılmış olan Dijital Pakistan inisiyatifi, ekonominin her alanında dijitalleşmenin artırılmasını ve yeni teknolojilerin sürdürülebilir ekonomik kalkınma sürecine katkıda bulunmasını öngörmekte, bu hedef doğrultusunda bilişim teknoloji alanında yatırım şirketlere başta vergi avantajları olmak üzere bir dizi teşvikler sunulmakta ve sektörün büyüklüğünün 2025 yılına kadar 20 milyar dolara ulaşması hedeflenmektedir. Pakistan'ın bilişim teknolojileri alanındaki ihracatının son üç yılda yüzde 70 oranında artarak 1 milyar doların

SEKTÖRDEKİ BAŞLICA AKTÖRLER

• SAP • TRG • Daraz • 360 Technologies • Pakwheels • Careem • Zameen

üzerine çıkması, bu alanda atılan adımların başarılı olduğunun bir işaretidir.

Pakistan, bilişim teknoloji alanında diğer ülkelerle iş birliğini de artırmaktadır ve son dönemlerde bu ülkelerin başında Çin gelmektedir. Son olarak Dijital Pakistan hedefleri doğrultusunda Pakistan'ın Bilişim Teknolojileri Bakanlığı'nın Çin'in Huawei ile iş birliği içerisine girmesi ve Huawei'nin üretim tesislerinden bir kısmını Pakistan'a taşıması gündeme gelmiştir. Huawei halen yapay zeka dahil olmak üzere bir çok yeni teknoloji alanında Pakistan üniversiteleri ile bilimsel iş birliğini sürdürmektedir. Bununla birlikte Pakistan'da bilişim teknoloji alanında yatırım yapacak firmalar için özellikle yazılım geliştirilmesi, elektronik ticaret, bilişim teknolojileri parkları ve kuluçka merkezleri alanlarında cazip yatırım imkanları bulunmaktadır.

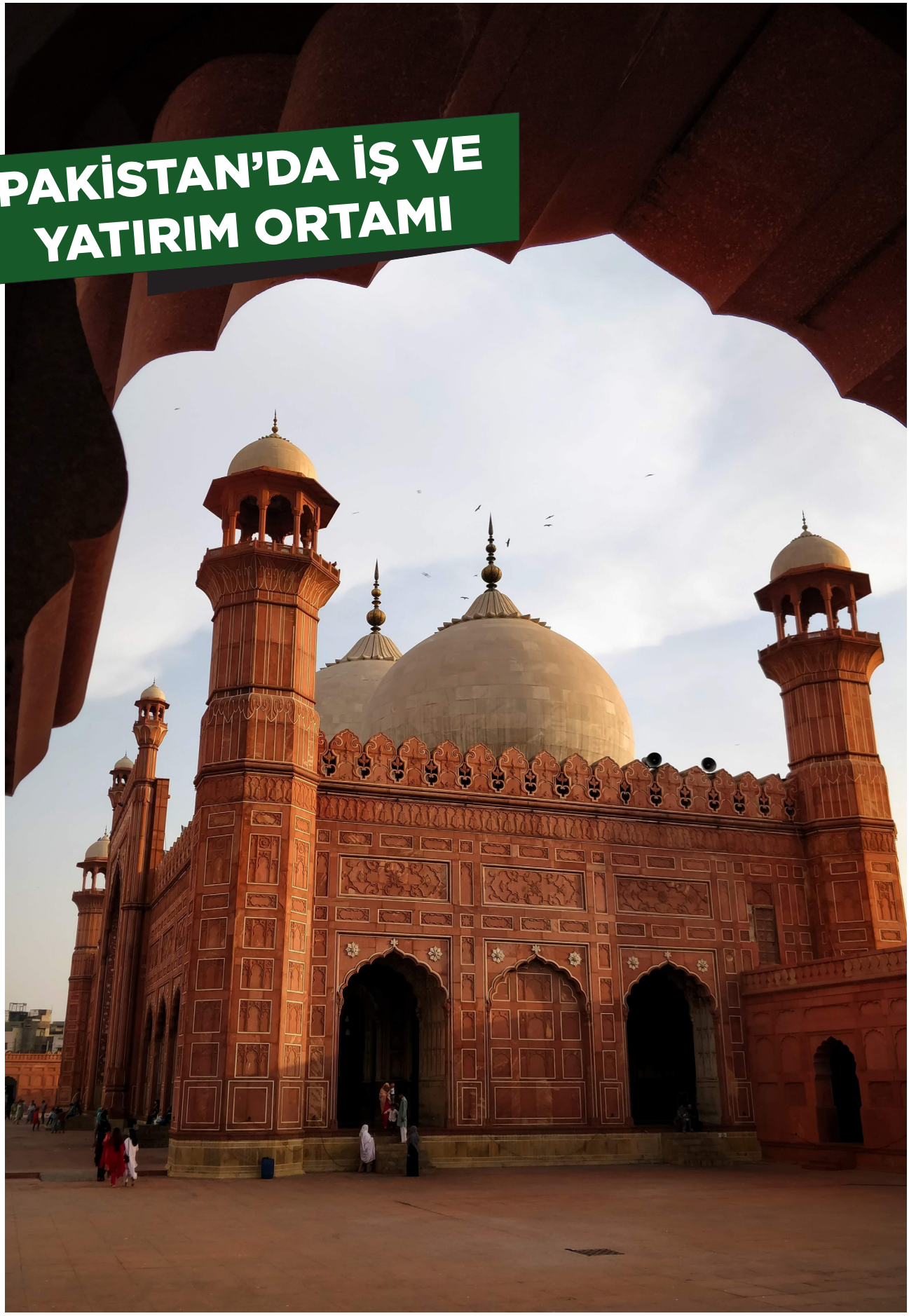
7. SAĞLIK HİZMETLERİ

Pakistan'da sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılması ve özellikle kırsal kesimlerde bu hizmetlere daha yaygın erişimin sağlanması hükümetin öncelikli hedeflerinden birisidir ve bu hedef Covid-19 süreciyle birlikte daha da fazla önem kazanmıştır. Pakistan'da 2019 yılında sağlık hizmetlerine toplam 7,2 milyar dolarlık harcama yapılmış olsa da kişi başına düşen harcamanın sadece 33 dolar olduğu görülmektedir ve bu rakam Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) düşük gelirli ülkeler için belirlemiş olduğu 86 dolarlık referansın bile oldukça altındadır. Diğer yandan yine 2019 yılında ülkedeki sağlık harcamalarının yüzde 29,8'i devlet tarafından karşılanmış olup, diğer yüzde 70,2'lik kısım ise çoğunlukla vatandaşların kendi ceplerinden yaptıkları, ancak küçük bir bölümü özel sigortalar tarafından karşılanan harcamalardır. Önümüzdeki on yıl içerisinde toplam sağlık harcamalarının 9,3 milyar dolara yükselmesi beklenmektedir.

Kamu hastanelerinin yetersiz kalması, Pakistan'da özellikle büyük şehirlerde özel sağlık hizmetlerine talebin artmasına yol açmıştır. Ülkede bulunan 1.267 hastanenin, 1.165'i kamuya ve sadece 102'si özel sektöre ait olsa da, yakın gelecekte özel hastanelerin sayısında ciddi bir artış beklenmektedir. Sağlık sektöründe faal olan yatırımcılar için hastane ve klinik açmanın yanı sıra, ilaç, tıbbi cihazlar, laboratuvarlar, kırsal bölgeler için mobil sağlık hizmetleri, tıp eğitimi, sağlık sigortası gibi alanlarda da geniş imkanlar oluşacağı öngörülmektedir.

PAKİSTAN'DA İŞ VE YATIRIM ORTAMI

Pakistan'da son dönemlerde iş ortamında bir iyileşme söz konusudur ve yabancı yatırımcıların Pakistan'da iş yapma süreçleri giderek kolaylaştırılmaktadır. Mevcut hükümet, yabancı sermayeye açık olduğunu her fırsatta vurgulamakta ve yabancı yatırımcılara sunulan imkanlar da artırılmaktadır. Bu sürecin temel unsurunu ekonomide hayata geçirilen yapısal reformlar oluşturmakta; liberalleşme, özelleştirme ve deregülasyon süreçleri ile ekonomide piyasa dinamiklerinin hakim kılınması, şeffaflığın sağlanarak yatırımcı nezdinde güven unsurunun güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Yönetişimin kuvvetlendirilmesi, yolsuzlukla mücadele ve bürokratik engellerin azaltılması yine bu süreç içerisinde öncelikli olan konulardır.

Şüphesiz ki Pakistan'da tüm bu konularda hâlen alınması gereken önemli bir mesafe söz konusudur. Başlatılan reformların kararlı ve verimli bir şekilde sürdürülmesi ve sonuç üretmesi gerekmektedir. Pakistan'da iş yapmanın halen birçok zorluğu vardır, ancak ülkede iş ortamının iyileştirilmesine yönelik başlatılmış olan süreç halihazırda olumlu bir atmosfer yaratmıştır. Bu durum yabancı sermayenin Pakistan'a ilgisinin artmasına yol açmaktadır. 2016 yılından bu yana Pakistan'da iş ortamının geliştirilmesine yönelik 300'ün üzerinde somut reform yapılmış ve bu sayede Pakistan, Dünya Bankası'nın hazırladığı ve farklı ülkelerdeki iş ve yatırım ortamını kıyaslamalı olarak değerlendiren "İş Yapma Kolaylığı Endeksi"nde (Doing Business Index) 190 ülke arasında 2012'daki 147. sıradaki konumundan 2020 itibariyle 108. sıraya yükselmiştir. Yine Dünya Bankası'na göre Pakistan bu alanda son bir yıl içerisinde dünyada en fazla aşama kaydeden on ülkeden birisidir.

1. YABANCI YATIRIM ORTAMI

Pakistan'da yabancı yatırım ortamının mevzuat altyapısını 1976 tarihli Yabancı Özel Yatırım Geliştirme ve Koruma Kanunu ile 1992 tarihli Ekonomik Reformların İlerletilmesi ve Korunması Kanunu oluşturmaktadır. 1997 yılına kadar bu çerçevede sanayi ve imalat sektörlerinin kalkındırılması ve bu kapsamda yabancı sermayenin de katkısının sağlanması için gerekli politikalar yürütülmüştür. 1997 yılında Başbakanlık'a bağlı olarak faaliyet gösteren Yatırım Kurulu tarafından ülkenin ilk Yatırım Politikası belgesi hazırlanarak yürürlüğe sokulmuş ve ilk kez bu belgeyle ekonominin tüm sektörleri yabancı sermayeye açılmıştır.

Yatırım Kurulu, Pakistan'da yatırımların geliştirilmesinden, yerli ve yabancı yatırımcıların projelerini etkin bir şekilde gerçekleştirebilmelerinin sağlanmasından ve Pakistan'ın bu alanda uluslararası rekabet gücünün artırılmasından sorumlu kamu kuruluşudur. 2013 yılında kurul tarafından çıkartılan yeni Yatırım Politikası belgesi ile Pakistan'da iş yapmanın maliyetinin azaltılması; iş yapma süreçlerinin kolaylaştırılması; sanayi kümeleri ile özel ekonomik bölgeler hayata geçirilerek buralarda sunulan imkanlarla yatırımcıların teşvik edilmesi; kamu kesimindeki farklı paydaşlar arasında eşgüdümün artırılması ve ticaret, sanayi ve para politikaları arasında uyum sağlanması suretiyle şeffaf, öngörülebilir ve istikrarlı bir yatırım ortamı oluşturulması hedeflenmiştir.

2013 Yatırım Politikası ile Pakistan'da yapılacak yatırımlar için hava taşımacılığı, bankacılık, tarım ve medya sektörleri haricinde asgari ve azami sermaye limitleri kaldırılmıştır. Silah, mühimmat, patlayıcılar, radyoaktif maddeler, hisse senedi ve para basımı haricinde tüm sektörlerde yabancı yatırımcılar Pakistan'da devlet iznine ihtiyaç olmadan yatırım yapabilirler; sadece imalat dışı sektörlerde (tarım, altyapı, telekomünikasyon gibi) ilgili kamu kuruluşlarından ruhsat alınması gerekmektedir. Gerek imalat sektöründe, gerekse

imalat dışı sektörlerde yüzde 100 yabancı sermayeye sahip şirket kurmak mümkündür, ancak tarım sektöründe yüzde 60'lık bir sınırlama söz konusudur. Yabancı sermayeye sahip şirketler sermaye, kâr ve temettünün tamamını ülke dışına çıkartabilirler.

Pakistan'da yatırımlara doğrudan teşvik sağlanması söz konusu değilse de dolaylı olarak bir takım teşvikler sunulmaktadır. Örneğin yabancı sermayeli şirketlerin ithal edecekleri makine ve teçhizatın üzerindeki gümrük vergisi yüzde 0 ila 5 arasında değişmektedir ve bu alanda makine ve ekipmanın maliyeti üzerinden yüzde 25'lik vergi indirimi sağlanmaktadır. Bunların dışında özellikle bilişim teknolojileri ve güneş enerjisi gibi yenilikçi alanlarda belirli koşulları karşılayan yatırımcılar için düşük faizli krediler ve diğer mali teşvikler sunulmaktadır. Turizm, inşaat, bilişim ve iletişim teknolojileri sektörlerine sanayi statüsü verilmiş olup bu şekilde ticari sektör sayılan bankacılık ve sigorta gibi sektörlere nazaran daha fazla vergi avantajı ve teşviklerden faydalanmaları sağlanmıştır. İlgili kanunlar nezdinde yerli ve yabancı yatırımcılar eşit hak ve yükümlülüklere sahiptir.

Dünya Bankası'nın "İş Yapma Kolaylığı" (Doing Business) 2020 raporuna göre Pakistan'da son dönemde iş ve yatırım yapma ortamında yaşanan en önemli gelişmeler şunlardır:

- Yeni kurulan şirketlerin ilgili makamlar nezdinde tescil edilmesi artık sadece bir gün sürmektedir. Normalde dokuz farklı kurum üzerinden yapılması gereken işlemler artık tek bir çevrimiçi portal üzerinden yapılabilmektedir.
- İnşaat ruhsatının alınması süresi Lahor'da 266 günden 108 güne, Karaçi'de ise 261 günden 134 güne inmiştir.
- Ticari gayrimenkulün tescil edilmesi süreci Lahor'da 25 günden 22 güne, Karaçi'de 208 günden 149 güne inmiştir.
- İşyerlerine elektrik bağlanması süresi Lahor'da 117 günden 73 güne, Karaçi'de ise 185 günden 134 güne inmiştir. Elektrik tüketimi ile ilgili işlemler artık çevrimiçi olarak yapılabilmekte ve elektrik ücretlerindeki değişimler müşterilere önceden bildirilmektedir.
- Vergiler artık çevrimiçi portal üzerinden ödenebilmektedir. Ortalama ödeme sayısı 47'den 34'e inmiş ve ödeme prosedürleri hızlandırılmıştır.
- Gümrük işlemleri için bir yazılım kullanıma alınmış ve bu sayede ihracat işlemlerinde gümrük uyum süreci 75 saatten 58 saate, ithalat işlemlerinde evrak uyum süreci 143 saatten 96 saate inmiştir.

"İŞ YAPMA KOLAYLIĞI" 2020 ENDEKSİ'NDE EN BAŞARILI 10 REFORMCU ÜLKE

	Sıralama (190 ülke içerisinde)	İş yapma ortamının iyileştirilmesine yönelik reformlar									
		Şirket kurma	İnşaat ruhsatı alma	Elektrik bağlatma	Gayrimenkul tescili	Kredi alma	Azınlık yatırımcılarının korunması	Vergi ödemeleri	Sınır ötesi ticaret	Sözleşmelerin uygulanması	İflasın çözümü
Çin	31	✓	✓	✓			✓	✓	✓	✓	✓
Bahreyn	43		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Suudi Arabistan	62	✓	✓	✓		✓	✓		✓	✓	✓
Hindistan	63	✓	✓						✓		✓
Ürdün	75					✓		✓			✓
Kuveyt	83	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓		
Togo	97	✓	✓	✓	✓	✓					
Tacikistan	106	✓				✓			✓		
Pakistan	**108**	✓	✓	✓	✓			✓	✓		
Nijerya	131	✓	✓	✓	✓				✓	✓	

Yatırım Politikası'nın yanı sıra bir önceki hükümetin çıkartmış olduğu ve mevcut hükümet tarafından da devam ettirilen Stratejik Ticaret Politikası Çerçevesi ile İhracat Geliştirme Paketi, ihracatı geliştirerek Pakistan'ı bu ülkede üretim ve ihracata yönelik yapılacak yatırımlar açısından daha cazip hale getirmeyi hedefleyen özelliğe sahiptirler.

Yabancı yatırımcılara Pakistan'da yapacakları üretimde yerel ara mamul ve hammadde kullanmaları, yerel teknolojilerden faydalanmaları, ister çalışan ya da işçi ister yönetici olsun Pakistan vatandaşlarını istihdam etmeleri gibi şartlar koşulmamaktadır. Benzer şekilde, yabancı yatırımcılara genel olarak ya da yatırımın menşeine bağlı olarak performans koşulları da getirilmemektedir. Diğer yandan yatırıma yönelik olarak sağlanan teşvikler konusunda yerli ve yabancı yatırımcı ayrımı söz konusu değildir.

2. VERGİLENDİRME

Pakistan'ın temelini 2001 tarihli Gelir Vergisi Kanunu'nun ve 2019'da bu kanunda yapılan değişikliklerin oluşturduğu vergi sisteminde kurum vergileri, bankalar, bankacılık sektörü dışındaki halka açık şirketler, geriye kalan belirli ölçekteki diğer tüm şirketler, ve küçük ölçekli şirketler için ayrı ayrı olarak dört farklı şekilde düzenlenmektedir. En yüksek vergiye tabi olan bankalar için yüzde 35'lik bir gelir vergisi söz konusudur. Bankacılık sektörü dışındaki halka açık şirketler ile geriye kalan belirli ölçekteki diğer tüm şirketlere uygulanan vergi oranı 2019 mali yılı ile birlikte yüzde 29 olarak belirlenmiştir ve her yıl birer puan indirilerek 2023 yılından itibaren yüzde 25 olarak uygulanması planlanmaktadır. Benzer şekilde küçük ölçekli şirketler için de 2019'daki yüzde 24'lük orandan 2023'te yüzde 20 olacak şekilde bir geçiş söz konusudur.

2015 yılı itibariyle Pakistan hükümeti, toplam yıllık kârları 500 milyon rupi olan şirketler ve bankalar için "süper vergi" adı altında yeni bir vergi uygulamaya başlamıştır. Süper vergi, bankalar için yüzde 4, diğer şirketler için yüzde 3 oranındadır. O dönem güvenlik güçlerinin ülke içerisindeki terör örgütleri ile mücadelesine maddi destek sağlama amacıyla başlatılan bu uygulama, ülkede güvenlik anlamında istikrarın büyük ölçüde sağlanmış olmasına rağmen hâlâ devam etmektedir. Ancak bu vergi uygulamasının şirketler için 2020 mali yılı bitimiyle birlikte sona erdirilmesi, bankalar için 2021 itibariyle yüzde 2'ye çekilmesi planlanmaktadır.

Pakistan'da yabancı şirketler ülke içerisindeki gelirleri üzerinden vergiye tabi olurlarken, yerel şirketler ise tüm dünyadaki faaliyetlerinin tamamı üzerinden vergi ödemektedirler. Şahısların ödedikleri gelir vergisi, en üst dilimde yer alan ve yılda 8 milyon rupinin üzerinde geliri olan kişiler

PAKİSTAN'DA BAŞLICA VERGİ ORANLARI

Kurumlar gelir vergisi:	%29-35	Şahıslar gelir vergisi:	%0-25	Katma değer vergisi:	%17

için yüzde 25 seviyesinde uygulanmaktadır. En düşük vergi diliminde uygulanan oran ise yüzde 2'dir. İslamabad'daki federal hükümet şahıslardan gelir vergisi tahsil ederken, emlak vergileri ve arsa ile binalar üzerinden alınan sermaye kazanç vergileri eyaletler tarafından tahsil edilmektedir. Pakistan'da vatandaşları ile birlikte ülkede bir mali yıl içerisinde 183 günün üzerinde ikamet eden yabancılar da vergilendirme açısından yerleşik vergi mükellefi olarak kabul edilirler.

Katma değer vergisi (KDV) yüzde 17 seviyesindedir ve federal hükümet tarafından tahsil edilmektedir. İmalat, perakende ya da toptan satış seviyesinde tek noktada tahsil edilen bu vergi ithal ürünlere de uygulanmaktadır. Hizmet ticaretinde ise eyaletler yüzde 13 ila 16 arasında değişen bir satış vergisi uygulamaktadır.

Pakistan hükümeti, vergi tabanının genişletmek ve vergi gelirlerini artırmak için çaba sarf etmektedir. 2019 mali yılı itibariyle 220 milyon nüfuslu ülkede sadece 1,9 milyon kayıtlı vergi mükellefi bulunmaktadır ve toplam vergi gelirinin GSYİH'ye oranı ancak yüzde 11,6 seviyesindedir. 2020 mali yılı sonu itibariyle vergi gelirinin yüzde 39 artması hedeflenmektedir. Ancak bir yandan da iş ve yatırımı ortamını geliştirmeyi öncelik olarak belirlemiş olan hükümetin vergi gelirlerini artırma hedefi doğrultusunda dolaylı vergilere ağırlık vereceği, kısmi bir vergi affı getirip diğer taraftan da cezaları daha caydırıcı hale getireceği, şirketlerin gelir vergileri üzerinde artırıma gitmeyi tercih etmeyeceği düşünülmektedir. 2020'de kurumların tabi oldukları vergiler üzerinde herhangi bir artırıma gidilmemiştir.

3. HUKUKİ ÇERÇEVE

Pakistan'ın hukuk sistemi, İngiliz hukuku ile İslam hukukunun bir kombinasyonudur. Son dönemlerde bu alanda gelişme sağlanmışsa bile, sistemin yavaşlığı ve köhneliği büyük bir sorun olarak nitelendirilmekte ve bu konuda reform çalışmaları yapılmaktadır. Ülkenin 2008'de tam anlamıyla sivil yönetime geçmesi, hukuk siteminde yapılacak iyileştirmelerin önünü açmıştır.

Pakistan, Devletler ve Diğer Devletlerin Uyrukları arasındaki Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözümü için

Sözleşme ile yaygın olarak New York Sözleşmesi olarak bilinen Yabancı Tahkim Kararlarının Tanınması ve Tenfizine İlişkin Sözleşme'ye taraf bir ülkedir ve bu sözleşmeler yabancı yatırımcıların haklarını güvence altına almaktadır.

Ticari anlaşmazlıkların çözümü mahkemeler yoluyla gerçekleştirilebilse ve Pakistan mahkemelerinde yabancılara karşı bir ayrımcılık ya da önyargı genellikle söz konusu olmasa da sistemin yavaşlığı ve üzerinde aşırı bir iş yükünün olması, anlaşmazlık içerisinde olan tarafların alternatif yöntemleri tercih etmelerine yol açmaktadır. Bugün Pakistan mahkemelerinde görülmeyi bekleyen yaklaşık iki milyon dosya olduğu bildirilmektedir ve davaların sonuçlandırılması yıllar sürerek ciddi vakit kaybına ve maddi anlamda mağduriyetlerin oluşmasına yol açabilmektedir.

2017 yılında yürürlüğe giren Alternatif Anlaşmazlık Çözümü Kanunu ile Pakistan'da ticari anlaşmazlıkların mahkemenin dışında arabuluculuk yoluyla çözülebilmesine olanak sağlanmıştır. Ülke genelinde açılan arabuluculuk merkezleri, bu alanda hizmet vermekte ve mahkemelere nazaran daha hızlı işleyen ve daha az masraflı bir seçenek sunmaktadır. Mahkemelerin bulunmadığı kentlerde de arabuluculuk merkezlerinin açılmış olması özelikle küçük kentlerde yaşanan anlaşmazlıkların çözümü için önemli bir imkan yaratmıştır. İlgili kanuna göre anlaşmazlık içerisinde olan ve arabuluculuk merkezlerine başvuran taraflar ortak bir hakem üzerinde anlaşabilmekte, ya da her iki tarafın ayrı ayrı belirleyeceği hakemlere bir tarafsız hakem eklenerek bir panel oluşturulabilmektedir.

Bununla birlikte, her ne kadar mahkemelere göre daha süratli hareket edilebilse de kimi vakalarda arabuluculuk yolu tercih edildiğinde de bir sonuca ulaşılabilmesinin yıllar alabildiği gözlemlenmektedir. Bu nedenle birçok yabancı yatırımcı sözleşmelerine uluslararası tahkim seçeneğini eklemektedir.

Ülkede ticari rekabetin esasları 2007 tarihli Rekabet Talimatnamesi ile kurulmuş olan Pakistan Rekabet Komisyonu tarafından ve 2010 tarihli Rekabet Kanunu'na uygun bir şekilde belirlenir. Komisyon, kamu kuruluşları ve özel şirketlerin rekabet engelleyici veya tekelci eylemlerde bulunup bulunmadığını denetler. Bu alandaki şikayetler de yine söz konusu komisyona yapılır. Bugüne değin farklı sektörlerde kartelleşme tespit etmiş olan Rekabet Komisyonu gerekli önlemleri hayata geçirmiştir. Rekabet Komisyonu'nun almış olduğu kararlar özel temyiz mahkemeleri tarafından gözden geçirilir.

Pakistan'da şirketlerin iflas durumlarını düzenleyecek yeterli bir mevzuat altyapısı henüz mevcut değildir. Dünya Bankası'nın "İş Yapma Kolaylığı" (Doing Business) 2020 raporuna göre Pakistan'da bir şirketin faaliyetlerini sonlandırması ortalama 2,6 yıl sürmektedir. Bununla birlikte şirketin faaliyetlerinin tasfiye sürecinde uzatılabilmesi gibi bir takım uygulamalarla bu süreçlerde kısmen de olsa iyileştirme sağlanmıştır.

Pakistan bir Dünya Ticaret Örgütü (WTO) üyesi olarak diğer üye ülkelerden gelen yatırımcı firmaların fikri mülkiyet haklarını korumak ile yükümlüdür. Halen Pakistan'da bu alandaki yerel

mevzuatı WTO hükümleri ile uyumlu hale getirmek için çalışmalar yapılmaktadır. Her ne kadar mevcut durumda da yasalar fikri mülkiyet haklarına karşı bir koruma sağlasa, 2015 itibariyle ülkede özel fikri mülkiyet mahkemeleri kurulmuş olsa ve fikri mülkiyet hakkı ihlallerine hapis cezası getirilse de kanunların uygulanmasında yetersiz kalındığı görülmektedir. Bu alandaki iyileştirme çalışmaları 2005 yılında kurulmuş olan Pakistan Fikri Mülkiyet Örgütü öncülüğünde sürdürülmektedir. Pakistan, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) üyesidir ve Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Bern Sözleşmesi'ne taraftır. Pakistan'da yabancı yatırımcılar gayrimenkul edinebilirler; ancak bu 33 ila 99 yıl arasında değişen sürelerde kiralama yöntemi ile olmaktadır. Arazilerin kullanımına yönelik bir takım kısıtlamalar söz konusudur ve bu anlamda yerel yönetimlerin tercihleri belirleyici olmaktadır. Ülkede geniş kapsamlı bir toprak reformuna ihtiyaç duyulsa da bu konuda henüz yeterine mesafe kat edilememiştir.

Yabancı yatırımcıların mülklerine el konulması ve kamulaştırma Pakistan'da sık görülen bir durum değildir. Yukarıda bahsi geçen 1976 ve 1992

tarihli kanunlar ile 2013 tarihli Yatırım Politikası belgesi bu alanda yabancı yatırımcılara güçlü bir koruma sağlamaktadırlar.

Pakistan'da yatırım yapan firmaların çevre ile ilgili konularda hassasiyet göstermeleri ve bu alandaki kanunlara riayet etmeleri gerekmektedir. 1992 tarihli Ulusal Doğal Kaynakları Koruma Stratejisi bu alandaki uygulamalar için bir çerçeve oluşturmuştur ve 1997 tarihli Pakistan Doğa Koruma Kanunu ile doğanın korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi konularında belirlenen standartlara uyum sağlamayan şirketlere karşı cezai yaptırımlar getirilmiştir.
Pakistan'da verimsiz çalışan ve zarar eden kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi için girişimler devam etmektedir. Halen ülkede 197 kamu iktisadi teşebbüsü bulunmaktadır. Bugüne değil özellikle bankacılık ve enerji sektörlerinde başarılı özelleştirme projeleri gerçekleştirilmişse de diğer alanlarda bir çok büyük projede başarı sağlanamamıştır ve bunlara ülkenin devlete ait üç büyük şirketi olan Pakistan Demiryolları, Pakistan Uluslararası Havayolları ve Pakistan Çelik İşletmeleri de dahildir. Pakistan ile bir program yürütmekte olan IMF de özelleştirmeleri desteklemektedir.

4. İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM

Pakistan ekonomisinin en güçlü taraflarından birisi büyük işgücüdür. Pakistan halkı çalışkanlığı ve yaratıcılığıyla bilinir, ve bunlara ek olarak ülkede İngilizcenin yaygın bir şekilde kullanılması Pakistan'ın işgücüne artı bir değer sağlamaktadır. Buna karşın mesleki eğitimdeki yetersizlikler, kadınlarının işgücüne katılımın son derece düşük seviyelerde olması ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yaygınlığı bu alanda Pakistan'ın zayıf taraflarını oluşturmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) verilerine göre Pakistan nüfusunun yüzde 51'i işgücüne katılmaktayken, bu oran erkekler için yüzde 80,3, kadınlar için ise yüzde 21,9'dur. Pakistan'da çalışanların yüzde 81,7 gibi oldukça büyük bir kısmı kayıt dışı olarak, başka bir deyişle enformel ekonomide çalışmaktadır ve bu oran erkekler için yüzde 79,3, kadınlar için ise yüzde 90,6'dır. Toplam istihdamda tarımın payı yüzde 37,4, sanayinin payı yüzde 25, hizmet sektörünün payı yüzde 37'dır. Tarım istihdamı kadın, sanayi ve hizmet sektörü istihdamı ise erkek ağırlıklıdır.

Pakistan'ın küresel ekonomideki en büyük avantajlarından birisi bugüne değin düşük işgücü maliyeti olmuştur. Ancak Pakistan'ın bu anlamda Asya'daki en düşük maliyetli üretim merkezi olduğunu söylemek mümkün değildir. Halen Pakistan'da asgari ücret 17,500 rupidir ve bu 144 dolara karşılık gelmektedir. Pakistan verisiyle bir kıyaslama yapılacak olursa, Hindistan'da saat başına hesaplanan asgari ücret bölgesine göre

2,27 dolar ile 4,94 dolar arasında değişmekte, Bangladeş'in tekstil ve hazır giyim sektöründe uygulamaya başladığı ve diğer sektörlerin ortalamasının hayli üstünde olan asgari ücret ayda 95 dolara karşılık gelmekte, Çin için aylık asgari ücret yine bölgesine göre 161 dolar ile 348 dolar arasında yer almakta, Endonezya'da ise yine aylık olarak 121 dolar ile 303 dolar arasında bir asgari ücret söz konusu olmaktadır. Pakistan Anayasası'nda 2010 yılında yapılan değişiklikle işgücü ve istihdam konularında kanun çıkarma yetkisi eyaletlere devredilmiştir ve işe alma, iş akdinin feshi, işgücünün refahı, sendikalar, mesleki eğitimler, işyeri güvenliği ve işsizlik sigortası gibi konularla ilgili düzenlemeler bu yerel kanunlarla yapılmaktadır. İlgili eyaletin kanunları belirli bir konuda hüküm vermeye yetmiyorsa federal kanunlara başvurulur. Tüm bu kanunlar yabancı şirketler ve çalışanlar için de geçerlidir.

Pakistan aynı zamanda işgücü ihraç eden bir ülkedir. Pakistan hükümetinin son olarak 2016'da açıkladığı rakamlara göre 9,6 milyon Pakistan vatandaşı kayıtlı bir şekilde yurtdışında istihdam edilmiştir ve bunların yüzde 96'sı da Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Katar gibi Körfez İş birliği Konseyi ülkelerinde çalışmaktadır. Bu çalışanların her yıl Pakistan'a transfer ettikleri döviz tutarı 20 milyar dolar seviyesindedir.

5. ÖZEL BÖLGELER

Pakistan'da serbest üretim bölgeleri uygulamasına 1989 yılında başlanmıştır ve ilerleyen yıllarda birçok bölge kurulmuşsa da halen bunlardan tanesi aktif durumdadır. Bu serbest üretim bölgeleri Karaçi, Risalpur, Sialkot ve Saindak'ta yer almaktadır. Serbest üretim bölgelerinde ekipman, makine ve ara malzemeler için vergi muafiyetleri, mali zarar aktarımı, ve ithalat ile ihracat süreçlerinin hızlandırılmasını sağlayan "tek pencere" uygulamasını kullanma imkanı sağlanmaktadır.
2012 yılında yürürlüğe giren ve 2016 yılında güncellenen Özel Ekonomik Bölgeler Kanunu ile birlikte "gümrük limanı" olarak tanımlanan ve yatırımcılara bir takım imkanlar ve teşvikler sunan özel ekonomik bölgelerin kurulmasına olanak sağlanmıştır. Bu bölgelerde hem iç pazara odaklı hem de ihracat ağırlıklı çalışan firmalar, şirket kurabilmekte veya kamu-özel sektör işbirlikleri oluşturabilmektedirler. Kurulan şirketlere bir kereliğe mahsus olmak üzere sıfır gümrük vergisi ile sermaye ekipmanının ithalatı imkanı ve on yıla kadar sürebilen vergi muafiyetleri sunulmaktadır (30 Haziran 2020'ye kadar üretime başlamış firmalar on yıllık muafiyete sahiptir; daha sonra faaliyete geçen firmalara ise beş yıllık vergi muafiyeti sağlanmaktadır). Ancak tüm bu sunulan imkanlara rağmen, altyapı yetersizliği nedeniyle özel ekonomik bölgelere henüz beklendiği kadar yatırımcı çekilememiştir.

CPEC kapsamında da toplam dokuz özel ekonomik bölgenin ve bunlara ek olarak Gvadar Limanı'nda bir serbest ekonomik bölgenin hayata geçirilmesi planlanmaktadır. Bu proje 2015'den beri gündemde olsa da söz konusu bölgelerin ilki olan Allama İkbal Sanayi ancak Ocak 2020'de hizmete açılmıştır. CPEC kapsamında faaliyete geçecek olan ikinci özel ekonomik bölge olacak olan Raşakay'ın da önümüzdeki dönemde Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in Pakistan'a yapacağı bir ziyaret sırasında açılması öngörülmektedir. CPEC bünyesinde oluşturulacak olan özel ekonomik bölgelerde sadece Pakistan ile Çin'den değil, üçüncü ülkelerden de firmaların yatırım yapması mümkün olacaktır.

PAKİSTAN'DAKİ ÖZEL EKONOMİK BÖLGELER (ÖEB)

Katma Değer Kenti Faysalabad
Petrol Köyü ÖEB Ravalpindi
Khairpur ÖEB
Allama İkbal Sanayi Kenti Faysalabad
Bin Kasım ÖEB
Bostan ÖEB Belucistan
Hub ÖEB
Korangi Deresi Sanayi Parkı
Kaid-i Azam Tekstil Parkı
Hattar ÖEB Hayber Pahtunhva
Navşehra Firuze Sanayi Parkı
M-3 Sanayi Parkı Faysalabad
Rachna Sanayi Parkı
Bhalval Sanayi Sitesi
Vehari Sanayi Sitesi
Rahim Yar Han Sanayi Sitesi
Raşakay ÖEB Navşehra

ADIM ADIM PAKİSTAN'DA İŞ YAPMAK

1. PAZARA GİRİŞ ŞEKİLLERİ

Pakistan ile iş yapmak isteyen Türk firmaları pazara farklı şekillerde girebilirler. Pakistan'da bir şirket kurmak ya da bir şube açmak özellikle pazarda fiziksel olarak var olmanın gerektiği durumlarda ilk düşünülecek olan seçenektir. Bununla birlikte, böyle bir ihtiyaç yoksa, bir şirket kurmadan doğrudan Türkiye'den Pakistan'a ihracat yapmak da tercih edilebilir.

Diğer alternatifler olarak Pakistan'da bir temsilcilik açmak, bir distribütör ile anlaşmak, franchising modelini kullanarak pazarda yer almak ve doğrudan yatırım yaparak yerel bir şirketle ortak girişim kurmak, Türk şirketlerinin kendi amaç ve önceliklerine bağlı olarak tercih edebilecekleri diğer pazara giriş yöntemleridir.

Pakistan'da şirketler üç şekilde kurulabilir:

- Özel şirket: İki ya da daha fazla kişi tarafından kurulur ve iş faaliyetleri için eğer bir ruhsat gerekmiyorsa tescil edilmesini müteakip derhal faaliyetlerine başlayabilir.
- Şahıs şirketi: Tek kişi tarafından kurumsal statü kazanmak amacıyla kurulur.
- Halka açık şirket: En az üç kişi tarafından kurulur ve iş faaliyetleri için eğer bir ruhsat gerekmiyorsa tescil edilmesini müteakip İşe Başlama Belgesi'ni aldıktan sonra derhal faaliyetlerine başlayabilir. Hisseleri menkul kıymetler borsasında kote edilebilir.

Şirket kurulumu ve tescili için başvuru Pakistan Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu'na (SECP) yapılır. Bu başvuru e-SECP üzerinden çevrimiçi olarak yapılabilir. Şirket için önerilen ticari ismin uygunluğunu kontrol eden SECP'ye daha sonra belirli dokümanların iletilmesi gerekir. Bu dokümanlar şunlardır:

- Şirket kurucusu olarak yer alacak tüm şahısların kimlik fotokopileri (Pakistan vatandaşı olmayanlar için pasaport fotokopileri).
- Şirket kurucusu olarak yer alacak tüm şahsıların bir şahit huzurunda imzaladıkları protokol ve şirket sözleşmesi.
- Form 1: Şirket tescili için gerekli koşullara uyum beyanı.
- Form 21: Şirketin fiziksel ofisinin adres ile ilgili beyanı.
- Form 29: Şirket yöneticileri ile ilgili bilgiler.
- Ödemelerle ilgili dekont.
- Form 27: Yönetici olmaya rıza gösteren şahsıların listesi (halka açık şirketler için istenir).
- Form 28: Yöneticilerin rıza beyanı (halka açık şirketler için istenir).

Evrakların eksiksiz olması durumunda şirketin tescil işlemi yaklaşık iki hafta içerisinde tamamlanır. Yabancı sermayeli olarak kurulacak olan şirketlerden daha önce İçişleri Bakanlığı'ndan güvenlik soruşturması istenirken 2013 yılı itibariyle bu uygulama çok fazla uzaman kaybına yol açtığı için kaldırılmıştır. Hisseleri halka açılacak olan şirketlerin ilgili kurumdan onay alması gerekir. Tüm bu işlemler tamamlandıktan sonra şirketler Federal Gelirler Kurulu'ndan vergi numaralarını alırlar, ve elektrik, doğal gaz, su, telefon hattı ve internet bağlanması için gerekli başvuruları yaparlar. Şirket kurulumundan 30 gün sonra da Maliye Bakanlığı'na şirketin sözleşmesi, statüleri ya da protokolünün noter onaylı kopyaları gönderilir.

Pakistan'da şube ya da temsilcilik açılması için başvurular Başbakanlık nezdindeki Yatırım Kurulu'na yapılır. Tescil süreci yaklaşık yedi hafta sürer ve sonucunda ilgili tarafa beş yıllığına şube ya da temsilcilik açması için onay verilir. Bu beş yıl bittiğinde tüm şartlar uygunsa sözleşme uzatılır. Şubeler, bağlı oldukları yabancı şirketin Pakistan'daki sözleşmelerindeki hükümleri yerine getirmek için kurulurlar ve ticari faaliyetlerde bulunamazlar. Temsilcilikler ise bağlı oldukları şirketin ürünlerini Pakistan'da tanıtmak, teknik destek sağlamak, iş birliği imkanlarını incelemek için kurulurlar ve onlar da ticari faaliyetlerde bulunamazlar.

Yabancı şirketler, Pakistan'da özel ya da halka açık şirketlerle ortak girişimler kurabilirler. Özellikle otomotiv, elektronik, finansal hizmetler, enerji, gıda ve tüketici ürünleri alanlarında bu seçeneğin sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Bu noktada Pakistanlı ortağın doğru seçilmesi şarttır; güvenilir, uluslararası deneyimi olan ve hali hazırda ülkede geniş bir piyasa tecrübesi ile müşteri tabanına sahip olan şirketler ile iş birliği yapılmalıdır. Diğer yandan ülkeye doğrudan giriş yapmadan Pakistanlı bir ortak üzerinden ürünlerini pazarlamayı isteyen yabancı şirketlerin lisans sözleşmesi yapmayı tercih ettikleri de görülmektedir.

Bir çok yabancı şirket Pakistan pazarına distribütörler aracılığıyla girmekte ve bu şekilde ürünlerini Pakistan'daki tüketiciyle buluşturmaktadır. Bu modelde de en hayati konu, distribütör olarak doğru, ülke içerisinde geniş bir dağıtım ağına sahip firmalarla çalışmaktır. Franchising ise Pakistan'da özellikle otelcilik ve gıda alanlarında sıklıkla kullanılan bir yöntem haline gelmiştir.

Yabancı markalar, bir şirket kurmaya gerek kalmadan ve herhangi bir sermaye yükümlülüğüne girmeden Pakistanlı bir firmaya franchising vererek pazara girebilmektedirler. Ancak franchising ilişkilerinde yerel firmanın marka sahibinin kalite konusundaki standartlarına uymaması, yine marka sahibinin ilkelerini ihlal edecek şekilde pazarlama faaliyetlerine girişmesi ve taraflar arasında çıkar çatışması oluşması gibi sorunların sıklıkla yaşanabildiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Pakistan'da şirket birleşme ve satın almaları, 2017 tarihli Şirketler Kanunu ile düzenlenir ve buna göre uluslararası şirketler arasında olduğu gibi, bir uluslararası ve bir yerel şirket arasında birleşme ya da satın alma mümkündür. Bir şirket, varlık satışı ya da hisse devri yöntemiyle tamamen ya da kısmen satın alınabilir. İlgili kanuna göre bir satın alma ve birleşme sonucunda herhangi bir tarafın elinde toplam hissenin yüzde 25'inden fazlası toplanıyorsa kanunda belirtilen şekilde bildirim yapma zorunluluğu vardır.

2. PAKİSTAN'A İHRACAT YAPMAK

Pakistan yüksek nüfusu, gelişen ve alım gücü artan bir tüketici sınıfı ile ihracatçılar için giderek daha cazip hale gelen bir pazar sunmaktadır. Ancak her ülkede olduğu gibi Pakistan'da da pazara girişin ve ihracat yapmanın belirli zorlukları vardır, ve dolayısıyla ihracat öncesindeki pazar araştırması ve ihracat planlamasının titizlikle yapılması gerekir.

Pakistan'da gümrük vergileri kıymet üzerinden (ad valorem) hesaplanır. Ülkenin uygulamakta olduğu ortalama gümrük tarifesi 2019 yılı itibariyle yüzde 12,1 olup, bu rakam tarım sektörü için yüzde 13,5, tarım dışı sektörler için ise yüzde 11,9'dur. Ülkeye ithal edilen bir çok ürün kalemi için gümrük vergisine ek olarak yüzde 17'lik satış vergisi de uygulanır. Numune olarak ya da fuarlarda sergilenmek amacıyla gönderilen ürünlerden bu ürünlerin daha sonra re-eksport edilmesi koşuluyla gümrük vergisi alınmaz.

Pakistan'ın 25 Eylül 2020 tarihinde yürürlüğe giren İthalat Politikası belgesinde ülkeye girişi yasaklanmış olan ürünlerin yer aldığı bir "negatif liste" yer almaktadır. Bu listede yer alan ürünlerin Pakistan'a ihracatı yapılamaz. Söz konusu listede 44 kalem ürün bulunmaktadır ve bu ürünler daha çok dini açıdan hassasiyet taşıyan ürünler, toplum sağlığına tehdit oluşturabilecek ürünler, ve canlı

hayvanlardan oluşmaktadır. Aynı belgedeki diğer bir listede yer alan 73 ürünün de ancak belirli hijyen ve güvenlik koşullarını yerine getirmeleri durumunda ithalatına izin verilmekte, 38 kalemin yer aldığı bir listede yer alan ürünlerin ise Pakistan'da ancak belirli kurumlar tarafından ithalatı yapılabilmektedir. 2020 İthalat Politikası belgesine göre Hindistan ve İsrail'den ithal edilen ürünler ya da üçüncü ülkelerden gelen Hindistan ve İsrail menşeli ürünlerin de Pakistan'a girişi yasaktır.

İhracat genellikle zorunlu akreditif karşılığı yapılır. Yenilenebilen, transfer edilebilen ve sevkiyat yapılmadan peşin ödemeye imkan veren akreditifler kabul edilmez. Ödemeler ihracatın yapıldığı ülkede ya da Pakistan'da yapılır. Pakistan'da yapılan ödemelerin yurtdışına çıkartılması, ihraç edilen ürünlerin gümrük işlemlerinin tamamlanmasını müteakip gerçekleştirilebilir. Pakistan gümrük yetkilileri, fatura ile konşimentoyu talep ederler. Bunların yanı sıra Pakistan'a yapılacak ihracat için gerekli dokümanların arasında yük çeki listeleri, menşe şehadetnamesi, akreditif nüshaları ve sigorta sertifikaları bulunmaktadır. Evraklar sevkiyat deniz yoluyla yapılıyorsa ayrı bir şekilde, hava yoluyla yapılıyorsa ürünlerle birlikte gönderilmelidir.

Pakistan'a ihraç edilecek ürünlerin etiketlenmeleri ve işaretlenmeleri ile ilgili olarak standart bir sistem mevcut değildir. Farklı sektörlerin bu konudaki standartlarını o sektörlerin denetlenmesinden sorumlu kamu kurumları belirler (ülkeye girecek tarım ürünler ile ilgili etiketleme ve işaretleme standartlarını Tarım Bakanlığı'nın belirlemesi gibi). İşlenmiş gıda ürünlerinde etiketlerin Urduca olması ve helal gıda sertifikasyonunu içermesi şartı vardır.

3. BANKACILIK VE FİNANSMAN

Pakistan'da bankacılık hizmetlerinin kullanımı halk nezdinde henüz yeterince yaygınlaşmamıştır. Merkez Bankası verilerine göre ülkenin yetişkin nüfusunun sadece yüzde 23'i bankacılık hizmetlerini kullanmakta, yüzde 24'lük bir kesim dolaylı olarak bu hizmetlerden faydalanmaktayken, yüzde 53'lük bir kesim ise hiçbir kayıt altına alınmış finans hizmetini kullanmamaktadır. Ülkenin bankacılık sistemini ticari bankalar, yabancı bankalar, katılım bankaları, kalkınma finansmanı kurumları ve mikro-finans bankaları oluşturmaktadır. Halen ülkede 26 ticari banka, 6 yabancı banka, 6 kalkınma finansmanı kurumu ve 11 mikro-finans bankası

PAKİSTAN'IN EN BÜYÜK DÖRT BANKASI

- National Bank of Pakistan
- Muslim Commercial Bank (MCB)
- United Bank
- Habib Bank

faaliyet göstermekte olup ticari bankaların çoğunluğunun katlım bankacılığı şubeleri bulunmaktadır. Pakistan'da bankacılık sistemi ciddi bir dönüşüm ve yeniden yapılanma sürecinden geçmektedir. Sektörde büyük özelleştirme projeleri gerçekleştirilmiş ve National Bank of Pakistan dışında kalan kamu bankaları özelleştirilmiştir. Diğer yandan büyük holdinglerin yabancı bankaların Pakistan operasyonlarını satın aldıkları da gözlemlenmektedir. Bankaların ticari kredilerin yanı sıra düşük riskli devlet tahvillerine de yoğun bir şekilde yatırım yapmaları bankacılık sektörünün Pakistan ekonomisinin sıkıntılar yaşadığı dönemde bile kârlılığını korumasını sağlamıştır.

Pakistan bankacılık sektörü 2016 yılından bu yana ciddi bir büyüme içerisindedir. Bahsi geçen yıl toplam 90,8 milyar dolar olan bankacılık sektörü toplam aktif büyüklüğü 2019 itibariyle 116,6 milyar dolara ulaşmıştır ve sonraki beş yıl içerisinde bu büyümenin devam ederek 164,2 milyar dolar seviyesine ulaşması beklenmektedir.

Pakistan'da banka kredileri piyasa koşulları üzerinden oluşan arz ve talebe göre verilir. Merkez Bankası'nın 2020 yılı başından beri uyguladığı faiz indirimleriyle gösterge faiz oranı yılın başındaki yüzde 13'lük seviyelerinde Eylül ayı itibariyle yüzde 7'ye inmiştir. Yabancı yatırımcıların krediye erişimleri konusunda herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. İmalat sektöründeki yabancı sermayeli (yabancı yatırımcı payının en az yüzde 51 olduğu) şirketler üst sınır olmadan bankacılık sisteminden borçlanabilirler. Yarı-imalat alanındaki (tüketiciye ulaştırılabilmesi için sonradan tekrar işlenmesi gereken ürünleri üreten) yabancı sermayeli şirketler, ödenmiş sermayelerinin en fazla yüzde 75'i kadar borçlanabilir, imalat dışı sektörler için ise bu oran yüzde 50'dir.

Pakistan'da yabancı ülke vatandaşlarının banka hesabı açmalarında herhangi bir kısıtlama yoktur. Hesap açılması için ikamet belgesi, pasaport fotokopisi, çalışma vizesinin fotokopisi ve kişinin çalıştığı şirketten bir mektup istenmektedir. Bununla birlikte ülkede bir çok yabancı ülke vatandaşının yabancı bankalarla çalışmayı tercih ettikleri gözlemlenmektedir.

Pakistan'ın liberal sayılabilecek bir döviz kuru rejimi vardır. Dalgalı kur sistemine tabi olan Pakistan rupisinin değerini korumak için Merkez Bankası 2017 yılında piyasalara ciddi bir şekilde müdahale etmek zorunda kalmış, buna rağmen 2019 yılı ortalarına kadar rupinin değeri dolar karşısında yüzde 50 düşmüştür. Ancak sonrasında rupinin değerinde ciddi bir düşüş yaşanmamıştır. IMF ile Mayıs 2019'de yapılan anlaşma Pakistan'da kurun müdahale edilmeden piyasa şartlarına göre belirlenmesini sağlayacak reformları şart koşmaktadır.

Ülkeye döviz giriş ve çıkışları ya da şirketler ile yatırımcıların ellerinde ne kadar döviz bulundurabileceğine yönelik ciddi kısıtlamalar bulunmamakta, yatırımcıların Pakistan'da elde ettikleri gelirleri yurtdışına çıkartmaları Merkez Bankası'nca tasdik edilmiş bir sözleşme ile mümkün olmaktadır. Ancak ülke dışına çıkacak ülkenin rezervlerini etkileyebilecek kadar yüksek olduğunda hükümete bağlı Ekonomik Koordinasyon Komitesi'nden izin almak gerekebilmektedir. Bununla birlikte ülke dışına para transferlerde zaman zaman gecikmeler yaşandığı, özellikle ülkenin döviz rezervlerinde düşüşler olduğu ve bankacılık sisteminin likidite sorunları yaşadığı dönemlerde pratikte geçici olarak da olsa sermaye kontrollerinin uygulanabildiği görülmüştür.

Pakistan'da faaliyet gösteren yabancı firmaların büyük bir kısmı uluslararası kuruluşlar ve çok taraflı kalkınma bankaları tarafından finanse edilen projelerde yer almaktadırlar. Örneğin, Dünya Bankası tarafından 2020 yılında Pakistan'da hayata geçirilen projeler için 2,4 milyar dolarlık bir kaynak ayırılmıştır. İslam Kalkınma Bankası tarafından bugüne değin Pakistan'da 410 proje için 13,2 milyar dolarlık bir kaynak kullandırılmıştır, Asya Kalkınma Bankası (ADB) tarafından Pakistan'daki projelere 2000 yılından bu yana sağlanan finansman ise 12,6 milyar dolar seviyesindedir. Ocak 2016 itibariyle faaliyete geçen ve en büyük hissedarı Çin olan Asya Altyapı Yatırım Bankası da (AIIB) şu ana kadar Pakistan'daki projelere toplam 1,3 milyon dolarlık kredi sağlamıştır.

Pakistan'a ihracat yapan Türk firmaları için de Türk Eximbank'ın sunduğu farklı vadelerdeki ihracat kredilerinden faydalanma imkanı bulunduğu gibi yurt dışı satışlarından doğan tahsilatlarının riskli alacakların ticari ve politik risklere karşı sigorta

kapsamına alınması da mümkün olmaktadır. Türk Eximbank tarafından Pakistan için belirlenmiş olan yıllık ülke limiti 350 milyon dolardır.

4. DAĞITIM, SATIŞ KANALLARI VE LOJİSTİK

Pakistan'a ihracatı gerçekleştirilen ya da ülke içerisinde üretilen ürünlerin nihai tüketiciye ulaştırılması hayati öneme sahip bir konudur. Satış kanallarının temelini oluşturan perakende sektörü, Pakistan'da halen yeterince gelişmemiştir. Ülkede perakende satışların ancak yüzde 9'u modern işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir ve bu işletmelerin faaliyetleri de büyük şehirlerle kısıtlıdır. Yiyecek, içecek ve tütün ürünleri ülkedeki toplam perakende ticaretin yüzde 75'ini oluşturmakta, bununla birlikte örneğin perakende yiyecek satışlarının ancak yüzde 2'si modern süpermarketler aracılığıyla yapılmaktadır. Bu alanda ciddi bir modernizasyon ihtiyacı söz konusudur, ancak Pakistanlı tüketiciler nezdinde hakim olan modern süpermarketlerde fiyatların pahalı olacağına yönelik algı, modernizasyona karşı talep tarafında önemli bir engel teşkil etmektedir.

PAKİSTAN'IN 10 BÜYÜK DİSTRİBÜTÖRÜ

• Muller & Phipps • Premier Group
• Burque Corporation • UDL Distributon
• Vikor Group • IBL Distribution
• Ali Gohar and Co. • Parazelsus Pakistan
• Allied Marketing • Abudawood Pakistan

Son dönemlerde sayıları henüz az olsa da süpermarket zincirlerinin Pakistan pazarında sayılarının artmaya başladığı görülmektedir. Devlete ait Utility Stores zinciri, ülke genelinde yaklaşık 6 bin mağazasında hizmet vermektedir. Pakistan'a 2007 yılında giriş yapan Metro Group, 9 büyük toptan satış mağazasına ulaşmıştır. Imtiaz Super Market ile silahlı kuvvetlerin sahip olduğu Canteen Department Stores zinciri giderek mağaza sayısını artırmaktadır. Piyasaya son giren büyük oyuncular ise Carrefour, Spar ve Greenvalley olmuştur.

Pakistan'da ürünlerini satmak isteyen yabancı firmalar kendi dağıtım sistemlerini oluşturabilecekleri gibi, yerel dağıtım firmaları ile de anlaşabilirler. Bu firmalar ülke genelindeki şubeleri, depoları ve dağıtım ağları ile etkin çözümler sunabilme imkanına sahiptirler.

Elektronik ticaret, ya da e-ticaret, Pakistan'da henüz kullanımı kısıtlı olan, ancak giderek yaygınlaşan bir satış kanalını oluşturmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre Pakistan nüfusu içerisinde internete erişimi olanların oranı sadece yüzde 15,5'tir ve newzoo.com tarafından hazırlanan Küresel Mobil İletişim Piyasası Raporu'na göre de ülkede akıllı telefon kullanım oranı yüzde 13,8 seviyesindedir. Bu rakamlarda hızlı bir büyüme beklenmekte ve söz konusu oranların beş yıl içerisinde ikiye katlanması öngörülmektedir. Her ne kadar Pakistan hâlâ nakit ödemelere dayalı ve kayıt dışının ağırlıkta olduğu bir ekonomi olsa da internet kullanımındaki hızlı yaygınlaşma beraberinde e-ticaretin de artışını getirmektedir.

2014 yılında 504.4 milyon dolar olan Pakistan'ın perakende e-ticaret büyüklüğü, 2018'de 3,15 milyar dolara ulaşmıştır ve yüksek büyüme hızının devam ederek 2023'de 8,8 milyar dolarlık bir hacme

ulaşılması öngörülmektedir. Pakistan'da e-ticaret daha çok elektrikli cihaz ve elektronik ürünleri için kullanılmaktadır ve bu ürünlerin toplam e-ticaret hacmi içerisindeki payı yüzde 50,5'tir ve bu kalemi sırasıyla hazır giyim (yüzde 24,7), ev ve bahçe ürünleri (yüzde 7,3), yiyecek ve süpermarket ürünleri (yüzde 5,4) takip etmektedir. Pakistan'da dağıtım ve satış kanallarının verimli bir şekilde kullanılabilmesi ülkenin lojistik altyapısı ile de doğru orantılıdır ve bu konuda yakın bir geçmişe kadar ciddi sıkıntılar yaşanmışsa da son dönemlerde özellikle CPEC projelerinin hayata geçirilmesiyle bir iyileşme sürecine girilmiştir. Ülkedeki toplam 263,775 km. uzunluğunda karayolunun 185,063'ü asfalt kaplıdır. Toplam 11,881 km.'lik demiryolu ağı büyük ölçüde İngiliz sömürge döneminden kalmıştır ve modernizasyona ihtiyaç duymaktadır. Ülkedeki beş deniz limanı (Muhammed Bin Kasım, Karaçi, Hub Belucistan, Gvadar ve Gadani) ile on Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü ICAO koduna sahip ticari havalimanı Pakistan'ın lojistik ağının önemli ayaklarını oluşturmaktadır.

5. RİSK ANALİZİ

Her ülkede olduğu gibi Pakistan'da iş yapmanın da beraberinde getirdiği riskler vardır. Bu risklerin iyi anlaşılması, takibi ve yönetimi, yabancı yatırımcıların bu ülkede başarılı olmalarının en temel koşuludur. Pakistan'da yabancı yatırımcıların karşılaşabilecekleri ve birçoğu bu ülkede iş yapan Türk firmaları tarafından da rapor edilmiş olan riskler dört başlık altında ele alınabilir: ekonomik riskler, hukuki riskler, operasyonel riskler ve güvenlik riskleri.

Ekonomik riskler:

- Dünya genelinde devam etmekte olan Covid-19 pandemisinin etkileri Pakistan'ın karşı karşıya bulunduğu en büyük ekonomik riski oluşturmaktadır. Bu rehberin hazırlandığı dönem itibariyle her ne kadar pandeminin etkileri büyük ölçüde kontrol altına alınmışsa da yeni bir dalga ve bu dalga ile birlikte sosyal ve hayata kısıtlamaların yeniden getirilme ihtimali sürmektedir. Pakistan'da pandeminin etkilerinin yeniden şiddetlenmesi ülke ekonomisine hem arz hem de talep tarafında ciddi bir baskı uygulayabilir.

- Pandeminin etkilerinin tamamen sona ermesi bile Pakistan üzerinde ekonomik riskler oluşturacaktır. Pakistan özellikle enerjide ithalata bağımlı bir ülkedir. Covid-19'un küresel ekonomi üzerindeki etkilerinin azalması ya da sona ermesi, küresel enerji talebinde ve dolayısıyla fiyatlarında hızlı bir artışa yol açacaktır. Bu da Pakistan'ın ödemeler dengesini olumsuz yönde etkileyebilir.
- Hükümetin IMF ile uyguladığı programa ülke içerisinde gerek siyasi gerekse halk nezdinde bir muhalefet söz konusudur. Bu programın uygulanmasında sorunlar yaşanması, yapısal reform sürecini yavaşlatabilir.
- Hükümet, Çin ile iş birliğine ve CPEC girişimine büyük önem vermektedir. Ancak bu girişimde iki taraf arasında anlaşmazlıklar yaşanması, projelerin iptal edilmesi veya sözleşmelerin yeniden müzakere edilmesi girişimin sekteye uğramasına yol açabilir ve bu da Pakistan ekonomisi için bir risk oluşturacaktır.

Hukuki riskler:

- Pakistan'da son 15 yıl içerisinde yüksek profilli projelere ait sözleşmelerin gözden geçirilme-

si ya da iptal edilmesi söz konusu olmuştur. Bu durum genellikle devletin yerli şirketlerle yaptığı sözleşmelerde geçerli olsa ve yabancı firmaların sözleşmelerinde büyük sorunlar yaşanmamışsa da mevcut hükümet kendisinden önce yapılan sözleşmeleri gözden geçireceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda ülkede yeni proje iptallerinin söz konusu olabileceği değerlendirilmektedir.

- Yargı sisteminin üzerindeki yükün aşırı bir şekilde fazla olması ve arabuluculuk sisteminin de yavaş yürümesi, anlaşmazlıkların çözülmesini zorlaştırmaktadır ve bu da tüm taraflar için ciddi bir risk oluşturmaktadır.
- CPEC kapsamındaki altyapı ve inşaat ihalelerinde Çin firmaları lehine şartlar konulması üçüncü ülkelerden firmalar açısından önemli bir risk teşkil etmektedir.

Operasyonel riskler:

- Pakistan hükümeti yolsuzlukla mücadeleyi başarılı bir şekilde sürdürmektedir ve bu alanda bugüne değin önemli bir aşama katedilmiştir. Ancak yine de ekonomik hayatın bir çok alanında var olan yolsuzluk, özellikle yabancı yatırımcılar için dikkat edilmesi gereken bir risk oluşturmaktadır.
- Pakistan'ın yaşamakta olduğu ödemeler dengesi sorunu nedeniyle Merkez Bankası peşin ödemeler, ülkeden döviz çıkışı ve kâr transferi konusundaki uygulamaları sıkılaştırmaktadır. Bu durum hem Pakistan'da iş yapan hem de bu ülkeye ihracat yapan yabancı firmaları olumsuz yönde etkilemektedir.
- Pakistan'da eyaletler arasında zaman zaman farklı gümrük uygulamaları söz konusu olabilmektedir. Bu durum Pakistan ile ticarette sık karşılaşılan risklerin başında gelmektedir.
- Başta CPEC girişimi olmak üzere birçok projeyle Pakistan'ın fiziksel altyapısının geliştirilmesi yönünde adımlar atılmaktadır. Ancak halen başta lojistik ve telekomünikasyon alanlarında olmak üzere altyapıda söz konusu olan yetersizlikler ekonomik faaliyetler karşısında bir risk unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Ülkede başta limanlarda olmak üzere altyapının yetersizlikleri özellikle gümrük işlemlerinde zaman kaybına ve aşırı derecede yüksek maliyetlere yol açabilmektedir.
- Son dönemlerde ülkenin bir çok şehrinde grevlerin yapıldığı ve bu grevlerin kimi zaman şiddet içeren bir hâle dönüştüğü görülmüştür. Özellikle taşımacılık ve enerji sektörlerinde yaşanan bu durum ekonomik faaliyetlerin kesintiye uğramasına ve maddi zarara yol açabilmektedir.

Güvenlik riskleri:

- Hindistan ile Pakistan arasındaki sınır anlaşmazlıkları devam etmektedir ve bu durum bir sıcak çatışma riskinin daima gündemde kalmasına yol açmaktadır. Her ne kadar olası bir çatışma durumunun daha önceki benzerlerinde olduğu gibi sınır bölgesiyle kısıtlı kalması ve düşük şiddette gerçekleşmesi muhtemel ise de ilişkilerdeki gerginlik ekonomi üzerinde de bir risk oluşturmaktadır.
- Ülkede terör saldırıları 2016 yılından beri düzenli olarak azalmakta ve bu anlamda Pakistan'da giderek bir istikrar ortamı oluşmaktadır. Ancak yine de bu risk ihmal edilmemeli ve şirketlerin risk değerlendirme ve yönetim süreçlerinde mutlaka yer verilmelidir.
- Sivil toplum kanadında yer alan bazı grupların Pakistan'da zaman zaman hükümetin çıkarttığı yeni kanunlara ya da bazı ekonomik projelere karşı protestolarını artırdıkları ve gösterilerde bulundukları görülmektedir. Bu gösteriler çoğunlukla şiddet içermese de özellikle ekonomik projelere karşı oluşabilecek toplumsal tepkiler şirketler tarafından göz ardı edilmemelidir.

TÜRKİYE-PAKİSTAN İLİŞKİLERİNİN ÇİZDİĞİ ÇERÇEVE

"Biz burada Pakistan'da kendimizi asla yabancı ülkede görmüyoruz. Şu anda biz kendi evimizdeyiz ve kendi evimizde sizlerle bir aradayız. Asya'nın en önemli buluşma noktalarından birinde İslam dünyasının mümbit coğrafyasında kendimizi evimizde hissediyoruz. Türkiye ile Pakistan arasındaki kardeşlik bağları dünyada pek az ülkeye ve millete nasıl olur. Bugün gıpta ile bakılan Türkiye-Pakistan kardeşliği tarihin güçlendirdiği, tarihi olayların pekiştirdiği hakiki bir kardeşliktir."

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan,
14 Şubat 2020, İslamabad

1. İLİŞKİLERİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Türkiye ile Pakistan, uluslararası ilişkilerde benzeri sık görülmeyen, ortak bir kültürel miras üzerine kurulu, tarihi kardeşlik bağlarına sahip iki ülkedir ve aralarındaki ekonomik ilişkiler de bu bağların yaratmış olduğu kuvvetli bir çerçeve içerisinde sürdürülmektedir. Daha Pakistan kurulmadan önce, Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük İslam düşünürü Muhammed İkbal, Lahor kentinde düzenlediği miting ile Türk ordusu için maddi yardım ve savaş gönüllüsü toplamış, Kurtuluş Savaşı'nda da bu destek devam etmiş ve Güney Asya Müslümanları Türkiye'nin yanında yer almışlardır. 1947'de kurulan Pakistan'ı ilk tanıyan ülkelerden birisi Türkiye olmuştur. Pakistan'ın yaşadığı doğal afetlerde yardımlar ilk önce Türkiye'den gitmiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nda Pakistanlı doktorlar adada yaralı Türk askerlerine bakım sağlamışlardır. Bu gibi örneklerin sayısı karşılıklı olarak çoğaltılabilir. Pakistan, Türkiye'de daima "dost ve kardeş ülke" olarak bilinmiştir. Türk halkının Pakistan'a duyduğu yakınlık, günümüzde yapılan kamuoyu araştırmalarında da net bir şekilde görülmektedir. Kadir Has Üniversitesi bünyesindeki Türkiye Çalışmaları Grubu'nun gerçekleştirdiği Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması'nın 17 Haziran 2020'de açıklanan sonuçlarına göre yabancı ülkelerin Türkiye'nin dostu olup olmadığı yönünde katılımcılara yöneltilen soruda Azerbaycan, Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti ve Özbekistan'dan sonra en fazla olumlu cevabı alan ülke Pakistan olmuştur.

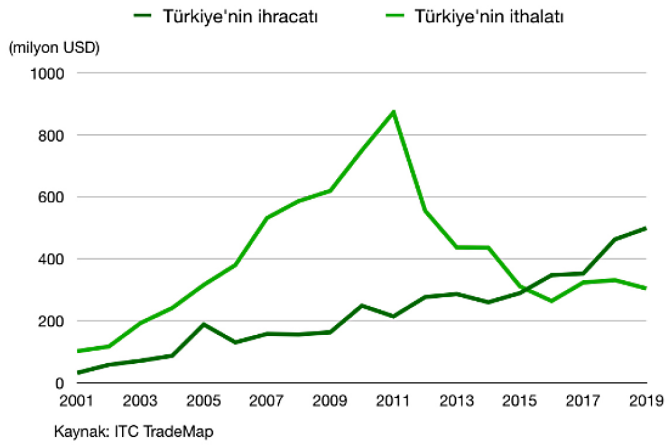
Türkiye ile Pakistan arasındaki ilişkilerin son dönemlerde kurumsal anlamda da ciddi bir şekilde güçlendiği görülmektedir. 2009 yılında iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İş birliği Konseyi olarak ihdas edilen mekanizma daha sonra Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi seviyesine yüksel-

tilmiştir. Konseyin son olarak 6. toplantısı Şubat 2020'de İslamabad'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Pakistan Başbakanı İmran Han'ın katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. 28 Aralık 2018 tarihinde Pakistan yargısının Fetullahçı Terör Örgütü'nü (FETÖ) bir terör örgütü olarak kabul ederek örgütün bu ülkede sahip olduğu okulların Türkiye Maarif Vakfı'na devredilmesine karar vermesi iki ülke ilişkilerinde önemli bir gelişme olmuştur.

Türk Iş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Pakistan'da ortak kültürel mirasın korunmasına yönelik projelerin yanı sıra sağlık, eğitim, temiz su, tarım ve belediye hizmetleri alanında birçok çalışmaya katkıda bulunmuştur. 2005 ve 2010 yıllarında Pakistan'da meydana gelen deprem ve sel felaketlerinde Türkiye'den ülkeye yardım TİKA aracılığıyla ulaştırılmıştır. Diğer yandan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın (YTB) koordine ettiği Türkiye Bursları kapsamında halihazırda bin 100 Pakistanlı öğrenci Türkiye'de öğrenim görmüştür. Bununla birlikte YTB'nin Pakistan'ın Yurtdışındaki Pakistanlılar ve İnsan Kaynakları Kalkınması Bakanlığı arasında Şubat 2020'de imzalanan anlaşmayla iki ülkenin yurt dışındaki vatandaşları arasındaki bağların kuvvetlendirilerek yaşanan sorunlara karşı ortak çözüm mekanizmaları geliştirilmesi için bir platform oluşturulması önemli bir gelişmedir.

Türkiye ile Pakistan arasındaki ilişkiler sadece ikili boyutta değil çok taraflı örgütler nezdinde de gelişerek sürmektedir. İki ülke başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere birçok platformda ekonomik ve insani kalkınma ile güvenlik konularında yapıcı birer tutum izlemektedirler. Bununla birlikte Türkiye,

Türkiye ile Pakistan Arasındaki Ticaret

Kaynak: ITC TradeMap

Türkiye'nin Pakistan'a İhracatı		
Fasıl	Tutar (milyon USD)	Pakistan'a toplam ihracattaki payı (%)
Pusulalar, diğer seyrüsefer alet ve cihazları	29.819	6,0
Demir veya alaşımsız çelikten yassı hadde ürünleri	28.481	5,7
Pamuk (karde edilmemiş veya penyelenmemiş)	19.577	3,9
Pamuk ipliği (ağırlık itibariyle % 85 den fazla pamuk içerenler)	16.827	3,4
Tekstil makina ve cihazları	16.455	3,3
Demir veya alaşımsız çelikten çubuklar	14.808	3,0
Kabuksuz kuru baklagiller	13.332	2,7
Dokunmamış mensucat	11.741	2,4
Kauçuktan yeni dış lastikler	11.312	2,3
Demir veya çelikten inşaat aksamı	10.723	2,1
Türkiye'nin Pakistan'dan İthalatı		
Fasıl	Tutar (milyon USD)	Pakistan'dan toplam ithalattaki payı (%)
Pamuktan dokunmuş mensucat (metrekare ağırlığı 200 gr'ı geçenler)	91.670	30,2
Pamuk ipliği (ağırlık itibariyle % 85 den fazla pamuk içerenler)	44.204	14,5
Pamuktan dokunmuş mensucat (metrekare ağırlığı 200 gr'ı geçmeyenler)	21.877	7,2
Etil alkol	20.009	6,6
Poliasetaller, diğer polieterler ve epoksi reçineler	14.914	4,9
Erkekler ve erkek çocuklar için takım elbiseler, ceketler, pantolonlar	11.172	3,7
Pamuk ipliği (ağırlık itibariyle % 85 den az pamuk içerenler)	9.427	3,1
Kadınlar ve kız çocukları için takım elbiseler, ceketler, etekler, pantolonlar	6.404	2,1
Pamuktan dokunmuş mensucat (metrekare ağırlığı 200 gr'ı geçenler)	5.825	1,9
Tıbbi ve cerrahi cihazlar	4.976	1,6

Kaynak: ITC TradeMap

Keşmir konusunda meselenin Pakistan ile Hindistan arasında, BM kararlarına dayanarak ve Keşmir halkının istekleri doğrultusunda barışçıl yollardan çözülmesini desteklemektedir. Üye devletler arasında iş birliği ve dayanışmayı güçlendirerek İslam dünyasının hak ve çıkarlarını korumayı amaçlayan İslam Iş birliği Teşkilatı (İİT); bölgesel kalkınma ve ticaretin geliştirilmesini amaçlayan ve Türkiye ile Pakistan'ın kurucu ülkeleri olduğu Ekonomik Iş birliği Teşkilatı (EİT); ve yine iki ülkenin kurucusu

oldukları Gelişen Sekiz Ülke (D-8) oluşumu, Türkiye ile Pakistan'ın çok taraflı alanda iş birliği yaptıkları platformların başında yer almaktadır.

2. KARŞILIKLI TİCARETİN ANALİZİ

Türkiye ile Pakistan arasındaki ikili mal ticaretinde en dikkat çekici husus, ekonomik ilişkilerin son derece olumlu bir çerçeve içerisinde seyretmesine rağmen ticaret hacminin oldukça düşük bir miktarda olmasıdır. 2019 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 803,0 milyon dolar olarak gerçekleştirilmiştir ve bu rakam içerisinde 499,1 milyon dolarlık kısım Türkiye'nin Pakistan'a ihracatıyken, 303,9 milyon dolarlık bir kısım ise Türkiye'nin bu ülkeden ithalatıdır. Diğer bazı bölge ülkeleriyle kıyaslanacak olursa Türkiye'nin aynı yıl içerisinde Hindistan'la olan toplam ticaret hacmi 7,67 milyar dolar, Bangladeş ile olan ticaret hacmi ise 809,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Pakistan Başbakanı İmran Han'ın Ocak 2019'da Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyarette özellikle ticaret rakamlarının düşüklüğü üzerinde durulmuş ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2023 yılına kadar 5 milyar dolar seviyesine çıkartılması hedefi ortaya konmuştur.

Türkiye ile Pakistan arasındaki ikili mal ticaretinde önemli diğer bir husus da ihracat-ithalat dengesi ile ilgilidir. Yukarıdaki grafikte de görüleceği üzere Türkiye'nin Pakistan'a ihracatı mütevazi oranlarda da olsa düzenli olarak artmaktayken, bu ülkeden yapılan ithalat hızlı bir artış sergileyerek 2011 yılı itibariyle tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmış, ilerleyen yıllarda benzer şekilde hızlı bir düşüşle ihracatın ulaştığı seviyenin altına inmiş, başka bir deyişle Türkiye'nin Pakistan'a bir ticaret açığı varken bu zaman içerisinde ticaret fazlasına dönüşmüştür. Bu kırılmanın, Türkiye'nin Pakistan'dan ithalatının son on yıl içerisinde azalmasının en büyük sebebi, karşılıklı ticarete konu olan başlıca kalemlerden olan tekstil ve hazır giyim alanlarında küresel tedarik zincirlerinde yaşanan değişimler ve Türkiye'nin bu alanda kendi üretim ve alım yapılarındaki farklılaşmalar nedeniyle Pakistan'dan yapılmakta olan alımların hız kesmesidir.

Tabloda görüldüğü gibi Türkiye'nin Pakistan'a ihracatında belirli ürünlerin büyük bir ağırlıkta olduğu bir durum söz konusu değildir, geniş bir dağılım vardır, ve en fazla ihracatı yapılan ilk on fasılın toplam ihracattaki payı yüzde 34,8'dir. Bununla birlikte tekstil makinaları ve hammaddelerinin başlıca ihraç ürünleri arasında yer aldığı söylenebilir. Türkiye'nin Pakistan'dan ithalatında ise tekstil ve hazır giyimin büyük bir ağırlığı söz konusudur. Örneğin sadece pamuktan dokunmuş mensucatın Türkiye'nin bu ülkeden yapılan toplam ithalattaki payı (ayrı fasıllar olarak listelenen, metrekare ağırlığı 200 gr'ın altında ve üzerinde olan mensucat toplam olarak alındığında) yüzde 37,4'ü bulmaktadır. Benzer şekilde, pamuk ipliğinin de payı yüzde 17,6'dır.

Türkiye'nin Pakistan ile olan ticaretinde sadece ticaret hacmini de değil fasıl ve ürün bazında çeşitliliği artırmak için de yeterince geniş bir alan söz konusudur. T.C. Ticaret Bakanlığı'nın 2019 tarihli raporuna göre Türkiye'den Pakistan'a ihracat için yüksek potansiyel taşıyan alanlar şunlardır: gıda ürünleri (sebze ve kurutulmuş meyve, gazlı içecekler, yemeklik rafine yağı, süt ve süt ürünleri, çikolata); elektrik ve elektronik ürünleri (özellikle jeneratör, transformatör ve güç kaynakları); yapı malzemeleri ve inşaat ekipmanları; konut mefruşatı ve mobilyalar; tekstil makineleri ve tekstil kimyasalları; kozmetik ve temizlik malzemeleri.

Türkiye ile Pakistan arasında hâlen müzakereleri devam eden serbest ticaret anlaşmasının imzalanarak yürürlüğe girmesi, bir çok alanda iki ülke arasındaki ticaretin önünü açacak ve ticaret engellerinin kalkmasıyla birlikte iş hacminin de artmasını sağlayacak bir gelişme olacaktır. Ancak, her iki ülkenin de tekstil ve hazır giyim alanında uluslararası anlamda rekabetçi ve birbirlerine rakip olmaları, serbest ticaret anlaşması sürecinde dikkat edilmesi gereken bir husus teşkil etmektedir ve gerek Pakistan'ın kendi üretiminden, gerekse Çin ve Bangladeş gibi Pakistan ile serbest ticaret anlaşmasına sahip ülkelerden Pakistan yoluyla ülkemize gelecek tekstil ve hazır giyim ürünlerinin haksız rekabet oluşturmaması için önlemler alınmaktadır. Bu çerçevede, serbest ticaret anlaşması müzakereleri sürecinde sektörel görüşlerin alınarak, kritik alanlardaki hususları göz önüne alacak şekilde kapsamlı etki analizi çalışması yapılması önemli görülmektedir. Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan'ın 20 Temmuz 2020 tarihinde video konferans yöntemiyle düzenlenen Pakistan Sanal Ticaret

Heyeti Programı'ndaki açıklamaları ise Türkiye'nin Pakistan ile imzalayacağı serbest ticaret anlaşması için izlenecek yolu açıklar niteliktedir: "Biz Pakistan'la serbest ticaret anlaşması yapmaya kararlıyız. Ama her iki ülkenin ekonomilerinin lokomotif sektörleri olan ve hassas noktaları olan bazı sektörleri devre dışında bırakarak yolumuza devam edeceğiz. Kararımızı bu yönde aldık ve bunlarla ilgili de çalışmalarımıza devam ediyoruz."

Türkiye'den Pakistan'a yapılan hizmet ihracatında ise son dönemlerde önemli bir ivme kazanılmıştır. Pakistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yayınladığı sınır giriş-çıkış istatistikleri temel alındığında, 2019 yılında 130,736 kişi olarak gerçekleşmiştir ve her ne kadar bu rakamda son on yıl içerisinde yaklaşık altı katı bir artış olmuşsa da beklentilerin hâlen oldukça altındadır. Bununla birlikte hizmet ihracatı alanında önemli bir gelişmenin medya alanında gerçekleştiği görülmektedir. Pakistan'da Türk dizilerine son derece büyük bir ilgi söz konusudur ve örneğin Diriliş Ertuğrul dizisi yayınlandığı ilk Pakistan'da 450 milyon izlenme oranına ulaşmıştır. Pakistan'ın Türk yapımlarına olan ilgisi artarken ülkenin medya şirketleri de hem yeni dizilerin haklarını satın almak hem de popüler Türk oyuncuları ülkelerine davet etmek için Türk şirketlerle iş birliğine gitmektedir. Dizilerin popülerliğinin artmasının turizmi de olumlu yönde etkilemesi beklenebilir.

3. KARŞILIKLI YATIRIMLAR VE MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİ

T.C. Merkez Bankası'nın yayınladığı uluslararası yatırım pozisyonu istatistiklerine göre 2019 itibariyle Türkiye'de yerleşik kişilerin Pakistan'daki toplam doğrudan yatırımları 156 milyon dolar, Pakistan'da yerleşik kişilerin Türkiye'deki doğrudan yatırımları ise 15 milyon tutarındadır. Ancak bu rakamlar sadece doğrudan sermaye ihracını kapsamakta olup ülke içerisinde yatırıma dönüştürülen kazançları ve üçüncü ülkeler üzerinden gerçekleştirilen yatırımları içermemekte, dolayısıyla yatırımların gerçek büyüklüğünü yansıtmamaktadır. Bu anlamda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Şubat 2020'de İslamabad'ı ziyaretinde paylaştığı rakamlar mevcut durumu yansıtan birer veri olarak kabul edilebilir. Buna göre Türkiye'nin Pakistan'daki doğrudan yatırımları 500 milyon dolar, Pakistanlı firmaların Türkiye'deki yatırımları ise 100 milyon dolar tutarındadır. Pakistan'daki yatırımcı Türk firmaları büyük ölçüde gıda ve meşrubat ile enerji sektörlerinde faaliyet göstermektedirler.

Pakistan, Türkiye'nin uluslararası müteahhitlik hizmetlerinde faal olan şirketleri için da giderek önemi artan bir pazar konumundadır. Bu alanda Türk şirketleri Pakistan'da toplam değeri 3,4 milyar doları aşan 68 proje üstlenmişlerdir. Toplam sözleşme değeri üzerinden hesaplandığında Türk firmalarının Pakistan'da üstlenmiş oldukları projelerin yüzde 44,1'ini karayolu, tünel ve köprü projeleri, yüzde 23,5'ini enerji santralleri, yüzde 7,8'ini limanlar, yüzde 7'sini sulama sistemleri, yüzde 6,8'ini kamu binaları ve yüzde 5,5'ini ise konutlar oluşturmaktadır. Türkiye ile Pakistan'daki ekonomik iş birliğinin önemli ayaklarından birisi iki ülke arasındaki askeri iş birliğine paralel olarak gelişmiş olan savunma sanayii alanındaki iş birliğidir. Bugüne değin bu alanda gerek tedarik gerekse araştırma ve geliştirme anlamında birçok ortak proje gerçekleştirilmiştir. Savunma sanayiindeki en güncel gelişmeler, Pakistan'a 30 adet T129 Atak helikopteri satışına yönelik bir anlaşmanın imzalanması ile Pakistan Deniz Kuvvetleri'ne teslim edilmek üzere 4 adet Ada sınıfı MİLGEM korvetinin ikisinin Karaçi Donanma Tersanesi'nde inşa edilmesine yönelik bir anlaşma imzalanarak 2024'te tamamlanması beklenen gemiler için çelik saç kesim töreninin 9 Haziran 2020'de Karaçi'de yapılmasıdır. Bu korvetlerle ilgili anlaşma Türkiye'nin bugüne değin tek kalemdeki en büyük savunma ihracatı anlaşması olmuştur.

Türkiye ile Pakistan arasındaki ekonomik ilişkilerin farklı boyutlarıyla geliştirilmesi için yeterince bir potansiyel ve siyasi irade mevcuttur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Şubat 2020'deki İslamabad ziyareti sırasında imzalanmış olan Stratejik Ekonomik Çerçeve ve ekindeki Eylem Planı, bu amaç doğrultusunda faydalı bir zemin oluşturmaktadır. Bu kapsamda tekstil, bankacılık ve finans, ulaştırma, iletişim, düşük maliyetli konut inşası, savunma sanayii, havacılık, otomotiv, tarım, su kaynakları, sağlık hizmetleri, ilaç, eğitim, enerji, organize sanayi bölgeleri, turizm ve KOBİ'ler, iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinde öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir. CPEC'in gelişimi ve ortaya çıkardığı imkanlar da Türkiye tarafından

yakından takip edilmelidir. CPEC kapsamında üçüncü ülkelerden firmaların da yer alabilecekleri özel ekonomik bölgeler oluşturulmakta ve Pakistan ile Çin arasında yürürlükte olan serbest ticaret anlaşması, buralarda yatırım yapacak olan üçüncü ülke firmalarının Çin'e gümrüksüz ihracat yapmalarını sağlamaktadır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Şubat 2020'de İslamabad'a yaptığı ziyarette CPEC projelerinin Türk yatırımcılara daha iyi anlatılması ve bu çerçevede pilot bir sektör yatırımı belirlenerek iki ülkeden firmaların bir araya getirilmesi değerlendirilmiştir.

ALBAYRAK GRUBU
Lahor ve İslamabad kentlerinde yerel ulaşım ve çöp ile katı atık toplama hizmetleri sağlamaktadır.

ANADOLU GRUBU
Anadolu Grubu şirketlerinden Coca-Cola İçecek'in Karaçi ve Multan'da şişeleme tesisleri bulunmaktadır.

ARÇELİK
Arçelik, Dawlance markasıyla faaliyet gösteren dayanıklı tüketim malları üretim ve satış şirketlerini satın almıştır.

ASFAT
Askeri Fabrika ve Tersane İşletme A.Ş. (ASFAT), Pakistan Deniz Kuvvetleri için üretilecek MİLGEM korvetlerinin inşasında ana yüklenicidir.

HAVELSAN
Havelsan, yaklaşık 15 yıldır Pakistan'da faal olup savunma sanayi ürünlerinin tedarik ve entegrasyonunu sağlamaktadır.

HAYAT
Hayat Kimya, Faysalabad'da bebek bezi, deterjan, temizlik kağıdı üretim tesisi kurmuştur.

KALE
Kale Grubu, Lahor'da iki, İslamabad, Faysalabad ve Multan'da birer tane olmak üzere beş konsept mağaza açmıştır

STM
Savunma Teknolojileri Mühendislik (STM) Pakistan Deniz Kuvvetleri için ikmal tankerleri ve denizaltı modernizasyonu dahil birçok proje geliştirmiştir.

SİYAH KALEM
Siyahkalem, Pakistan'da afet konutları, hastane, yerel yönetim binaları, okul projeleri gerçekleştirmiştir.

SÜTAŞ
Sütaş, Türkiye'deki çiftlik ve süt ile süt ürünleri tesisinin bir benzerini Lahor'da kurmaktadır.

TÜRK HAVACILIK UZAY SANAYİİ
Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ) Pakistan Hava Kuvvetleri için F16 modernizasyonu dahil birçok proje gerçekleştirmiştir.

ZORLU ENERJİ
Zorlu Enerji'nin Sind eyaletinde rüzgar enerjisi, Pencap eyaletinde ise güneş enerjisi projeleri bulunmaktadır.

4. PAKİSTAN'DA TÜRK ŞİRKETLERİ

Bugüne değin Türkiye'den birçok firma, Pakistan'da başarıyla iş yapmışlardır. Bu firmaların deneyimleri, gelecekte Türkiye ile Pakistan arasında kurulacak olan yeni ekonomik işbirlikleri için büyük değer taşımaktadır.

5. İKİLİ İLİŞKİLERİN YASAL ALTYAPISI

Türkiye ile Pakistan arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, ilk olarak 16 Mart 1995 tarihinde İslamabad'da imzalanmış ve 12 Şubat 1997 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu anlaşma 22 Mayıs 2012 tarihinde yenilenerek imzalanmış, 17 Şubat 2015 tarihlerinde İslamabad'da düzenlenen Yüksek Düzeyli Iş birliği Konseyi toplantısında revize edilmiş ve 7 Temmuz 2017 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye ile Pakistan arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması, 14 Kasım 1985'te İslamabad'da imzalanmış ve 1 Haziran 1988 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yasal altyapısını oluşturan diğer başlıca anlaşmalar şunlardır:

- Türkiye ile Pakistan Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Çerçeve Anlaşması: 22 Mart 2016'da imzalanmış, 31 Temmuz 2017 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.
- Enerji Alanında Iş birliğine Dair Mutabakat Zaptı: 17 Eylül 2013'te imzalanmış ve 1 Haziran 2017 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.
- Türkiye, Afganistan ve Pakistan Arasında Ekonomik ve Ticari Iş birliği Mutabakat Zaptı: 12 Aralık 2012'de imzalanmış, 12 Nisan 2013 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.
- Tarıma Dayalı Endüstriler Alanında Iş birliği Konulu Mutabakat Zaptı: 31 Mart 2010 tarihinde imzalanmış, 13 Kasım 2010 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.
- Tarım Alanında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik Iş birliği Protokolü: 29 Temmuz 2004 tarihinde imzalanmış, 5 Ocak 2008 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.
- Türkiye ile Pakistan Arasında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması: 15 Haziran 2003 tarihinde imzalanmış, 22 Nisan 2007 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.
- Savunma Araştırma, Teknoloji ve Üretim Alanlarında İş Birliği Konulu Mutabakat Muhtırası: 27 Aralık 2004 tarihinde imzalanmış, 11 Şubat 2005 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.
- Hukukî ve Ticari Konularda Adli Yardımlaşma Anlaşması: 7 Aralık 2004 tarihinde imzalanmış, 11 Ocak 2005 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.
- Gümrük Konularında Iş birliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması: 20 Haziran 2002 tarihinde imzalanmış, 28 Ağustos 2002 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

CUMHURBAŞKANI RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN ŞUBAT 2020'DEKİ PAKİSTAN ZİYARETİ SIRASINDA İMZALANAN ANLAŞMALAR

- Türkiye-Pakistan Yüksek Düzeyli Stratejik Iş birliği Konseyi VI. Toplantısı Ortak Bildirisi.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Pakistan İslam Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ekonomik Çerçeve İlanı.
- Askeri Eğitim Iş birliği Anlaşması.
- Demiryolu Alanında Iş birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı.
- PTT ile Pakistan Posta İdaresi Arasında Iş birliği Mutabakat Zaptı.
- Ticaretin Kolaylaştırılması ve Gümrük Konularında Iş birliği Alanında Mutabakat Zaptı.
- Helal Akreditasyonuna İlişkin Mutabakat Zaptı.
- Turizmin Geliştirilmesi ve Kolaylaştırılması Anlaşması.
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ile Pakistan Yayıncılık Kurumu Arasında Iş birliği Protokolü.
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ile Pakistan Televizyon Kurumu Arasında Iş birliği Protokolü.
- Diaspora Alanında Iş birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı.
- Türk Standartları Enstitüsü ile Pakistan Standart ve Kalite Kontrol Kurumu Arasında Standardizasyon, Uygunluk Değerlendirmesi, Metroloji ve Eğitime İlişkin Uygulama Programı.
- Türk Havacılık Uzay Sanayii ile Ulusal Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Arasında Mutabakat Zaptı.

PAKİSTAN'A İŞ SEYAHATİ

1. VİZELER

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından umuma mahsus pasaport hamilleri Pakistan'a giriş için vizeye tabidir. Diplomatik, hizmet ve hususi pasaport hamili Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ise Pakistan'a yapacakları, bir yıl içerisinde 90 güne kadar olan seyahatlerinde vizeden muaftırlar.

Pakistan'a seyahat için vize, söz konusu ülkenin Ankara'daki Büyükelçiliği ya da İstanbul'daki Başkonsolosluğu'ndan alınabilir. Bununla birlikte Pakistan, Mart 2019 itibariyle 175 ülke vatandaşı için 7-10 gün içinde sonuçlanan e-vize uygulamasına geçmiştir ve bu ülkeler arasında Türkiye de bulunmaktadır. Pakistan'a girişi sağlayan kısa süreli vize kategorileri turistik, ticari ve ziyaret vizesi olarak tanımlanmıştır. Tüm vize başvurularında Pakistan'dan davetiye ibraz edilmesi gereklidir.

Ticari vize başvurularında Pakistan'da bulunan bir şirketten davetiye alınması ve bu davetiyenin Pakistan Ticaret Odası tarafından onaylı olması şartı bulunmaktadır. Başvuru yapanların yapacakları seyahatin amacına uygun vize almaları gerekmekte, aksi taktirde, örneğin turist vizesiyle ülkeye giriş yapıp, daha sonra çalışma ve oturum izni almak için başvuruda bulunmaları gibi durumlarda, ceza tatbik edilebilmektedir.

Ekim 2020 itibariyle vize ücretleri (konsolosluk harcı) turistik vizeler için 70 dolar (tek giriş), 138 dolar (çift giriş), ve 228 dolar (çok giriş); ticari

vizeler için ise 105 dolar (tek giriş), 207 dolar (çift giriş), ve 342 dolardır (çok giriş). Başvurunun resmi bir aracı kurum üzerinden yapılması durumunda ücretlere hizmet bedeli eklenmektedir.

Ekim 2020 itibariyle Türkiye'deki Pakistan diplomatik misyonları, Covid-19 pandemisine karşı alınan önlemler kapsamında kısıtlı hizmet vermektedirler. Hâlen bu temsilciliklerin vize bölümleri haftada iki gün (Perşembe ve Cuma) saat 11:00 ile 13:00 arası başvuru kabul etmektedir.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Pakistan'ın mevcut güvenlik durumu nedeniyle, Pakistan'a giden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ziyaret sırasında yaşanabilecek sıkıntıların giderilmesinde yarar sağlaması amacıyla ülkeye girişlerini müteakip, İslamabad'daki Türk Büyükelçiliği veya Karaçi'deki Türk Başkonsolosluğu'na bildirimde bulunmalarını tavsiye etmektedir.

2. UÇUŞLAR

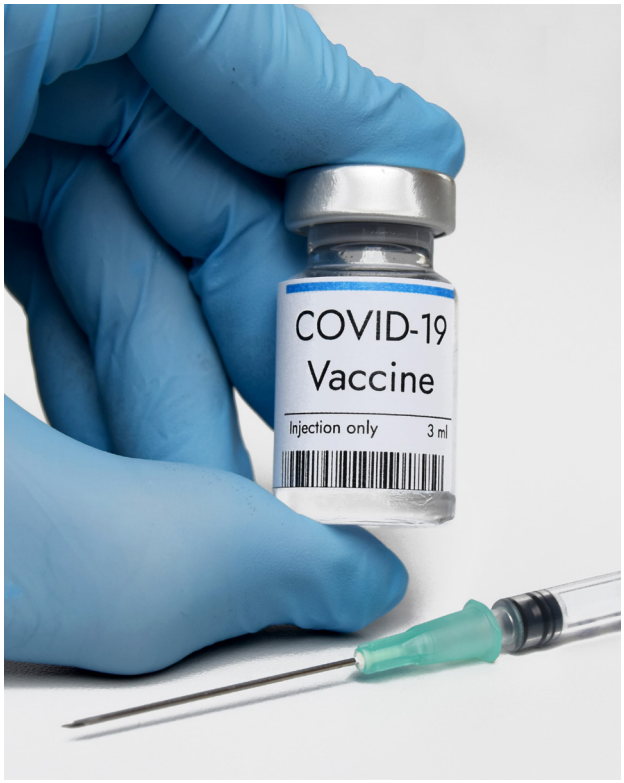
Pakistan, Covid-19 pandemisine karşı alınan tedbirler kapsamında 21 Mart 2020 tarihinde uygulamaya başladığı hava yoluyla uluslararası yolcu taşımacılığına getirilen yasağı 29 Mayıs 2020 itibariyle kaldırmış ve 2 Temmuz 2020 itibariyle Türk Havayolları'nın (THY) Pakistan seferleri yeniden başlamıştır. Halen THY, İstanbul'dan Karaçi, İslamabad ve Lahor'a haftanın her günü birer sefer düzenlemektedir.

11 Eylül 2020 tarihinde THY ile Pakistan Uluslararası Havayolları (PIA) arasında kapsamlı bir iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile PIA, code-sharing ve kargo uçuşları üzerinden yapılan iş birliği ile Türkiye hatlarında daha fazla aktif olacaktır.

Pegasus Havayolları, 25 Eylül 2020 itibariyle İstanbul-Karaçi tarifeli seferlerine başlamıştır. Sabiha Gökçen Havalimanı çıkışlı bu hatta hâlen pazartesi, çarşamba, cuma ve pazar günleri olmak üzere haftada dört sefer gerçekleştirilmektedir.

3. SAĞLIK UYARILARI

Bu raporun hazırlandığı Ekim 2020 itibariyle Pakistan'da Covid-19 vakaları görülmeye devam etmektedir. Bu durum karşısında seyahat eden kişilerin dünya çapında uygulanmakta olan tüm tedbirlere riayet etmeleri gerekmektedir. Pakistan'a giriş yapan kişilerden hastalık belirtisi göstermeyenlerin evlerinde ya da konaklayacakları yerde 14 gün boyunca karantinada kalmaları gerekmektedir. Hastalık belirtisi gösteren kişiler ise testten geçirilmekte, negatif çıkanlar evlerinde karantinaya, pozitif çıkanlar ise gidecekleri eyaletin uygulamakta olduğu protokollerde belirtilen şekilde tedaviye alınmaktadır.

T.C. Sağlık Bakanlığı, Covid-19 pandemisinden bağımsız olarak Pakistan'a seyahat edecek kişilere şu önerileri getirmektedir:

- Rutin aşıların (kızamık-kızamıkçık-kabakulak, difteri, tetanos, boğmaca, su çiçeği, çocuk felci ve yıllık grip aşısı) güncel olduğundan emin olunmalıdır.
- Kontamine su veya yiyeceklerle bulaşabileceğinden Hepatit A'ya karşı aşı önerilir.
- Kontamine iğneler, kan ürünleri ve cinsel temasla bulaşan Hepatit B'ye karşı aşı önerilir.
- Tifo riskinin yüksek olduğu endemik bölgelerde, küçük şehir veya kırsal alanları ziyaret edecek, arkadaş veya akrabalarının evinde ikamet edecek yolculara ve yemek gezginlerine, özellikle ülkede bir aydan fazla kalmaları durumunda tifo aşısı önerilir.
- Çocuk felci aşısı, bireyin çocukken aşılanmış olup olmamasına bağlı olarak doktorla görüşülerek yapılmalıdır.
- Özellikle Karaçi bölgesine gidecekler için, kırsal alan ziyaretleri olacaksa veya açık alanda çok zaman geçireceklerde Japon ensefaliti aşısı önerilir.
- Pakistan'a uzun süreli yolculuk yapacak veya bu ülkedeki uzak bölgelere taşınacak olan kişiler ile hayvanlarla teması olacak kişilere kuduz aşısı önerilir.
- Pakistan'a girişte sarıhumma hastalığının görüldüğü bir ülkenin herhangi bir bölgesinden gelen tüm yolculardan (bir yaşın altındaki bebekler hariç) sarıhumma aşısı yapıldığını gösteren Uluslararası Aşı Sertifikası istenir.
- Oral çocuk felci aşısı (OPV) uzun vadeli ziyaretler (4 haftadan fazla) için gelen her yaştan kişi için zorunludur. Kanıt olarak Uluslararası Aşı Sertifikası istenir.
- Sıtma tehlikesine karşı önlemler alınmalıdır.
- Pakistan'da dang humması salgını vardır. Sivrisinek ısırıklarından korunmak için önlemler alınmalıdır.

Önemli not! Aşılar ve ilaçlar mutlaka hekim önerisiyle alınmalıdır. Bu bölümde yer alan bilgilerin güncelliğinin kontrol edilmesi için T.C. Sağlık Bakanlığı'nın Pakistan'a yönelik sağlık uyarları ile ilgili web sayfasının ziyaret edilmesi gerekmektedir. Adres: https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/SaglikBilgisi/PAK.

4. BAŞLICA DESTİNASYONLAR

İslamabad

İslamabad, 1960'lı yıllarda başkent olarak planlanarak inşa edilmiş bir kenttir. Yaklaşık 3,1 milyonluk nüfusuyla ülkenin en büyük dördüncü şehri olmasıyla birlikte Pakistan'ın en güvenli ve yaşam standartları en yüksek olan kenti olarak bilinir. Margalla Hills Ulusal Parkı ve Shakarparian Park gibi büyük parkları, ormanlık alanları ve bahçeleri sayesinde İslamabad, Pakistan'ın en yeşil kentidir aynı zamanda. Dünyadaki en büyük dördüncü cami olan Faysal Camii, İslamabad'ın sembolü haline gelmiştir. 1986'a inşası tamamlanan camide her gün 24 bin Müslüman ibadet görevini yerine getirmektedir. Bununla birlikte Pakistan Ulusal Anıtı ve Demokrasi Meydanı, Pakistan halkının 1947'de ilan ettiği bağımsızlığın ve demokratik ideallerin birer sembolüdür.

Karaçi

Karaçi, Pakistan'ın en büyük kenti, aynı zamanda Pakistan ekonomisinin kalbinin attığı yer, büyük bir liman ve ülkenin aynı zamanda en liberal ve en kozmopolitan merkezidir. 1729'da kurulan Karaçi, tarih boyunca bu coğrafyada ticaretin, farklı kültürel etkilerin ve göçlerin kesiştiği bir noktada yer almıştır. 1960'larda ve 70'lerde "Işıklar Şehri" olarak bilinen Karaçi, 1980'lerden itibaren ciddi güvenlik sorunları yaşamış, ancak ilerleyen dönemlerde bu sorunlar büyük ölçüde çözülmüştür. Muhammed Ali Cinnah'ın anıtmezarı, Mohatta Sarayı ve İngiliz sömürge döneminden kalan Frere Binası, Karaçi'yi ziyaret edenlerin ilk görmek isteyecekleri yerlerdir. Hint Okyanusu'na kıyısı olan Karaçi, ticari bir liman kenti olmasının yanı sıra ziyaretçilerine güzel okyanus manzaraları da sunmaktadır.

Lahor

Lahor, Pakistan'ın tarihi kökenleri en derinlerde olan kentlerinin başında gelmektedir. Babür İmparatorluğu döneminde altın çağını yaşamış olan Lahor, tarih boyunca farklı imparatorlukların kontrolünde ve farklı kültürlerin etkisinde yer almıştır. 1947'de bağımsızlık hareketinin merkezi olan Lahor, bugün de Pakistan'ın spor, kültür ve eğitim merkezidir. "Lollywood" adı verilen Pakistan film endüstrisi Lahor'da gelişmektedir. Zamanında Gazneli Mahmud'un yaptırdığı, ancak Moğol istilasında yıkılan kalenin yerine 16. yüzyılda inşa edilen Lahor Kalesi, Babür döneminin en önemli mimari eserlerinden birisidir ve yine aynı derecede estetik ihtişama sahip olan 17. yüzyıldan kalma Badşahi Camii'ne komşudur. Şalamar Bahçeleri ile Pakistan'ın bağımsızlığını sembolize eden Pakistan Minaresi, Lahor'da mutlaka görülmesi gereken yerlerin başında gelmektedir.

5. PAKİSTAN İLE İŞ YAPMANIN KÜLTÜREL KODLARI

Türkiye ile Pakistan arasındaki kültürel yakınlık ve sahip olunan ortak değerler, bu ülkede iş yapmak

isteyen Türk iş insanları için bir avantaj oluşturmaktadır. Bununla birlikte Pakistan ile iş yapmanın kültürel kodlarını, uyulması gereken ancak yazılı olmayan kuralları gözden geçirmekte fayda bulunmaktadır.

DİL

Urduca ve İngilizce, Pakistan'ın resmi dilleridir. Ancak iş toplantılarında ve görüşmelerde sıklıkla kullanılan dil İngilizcedir.

İLİŞKİLER

Pakistanlılar daha çok şahsen tanıdıkları kişilerle ya da tanıdıkları tarafından referans verilen kişilerle iş yapmayı tercih ederler. Referansın kimden geldiği çok önemlidir. Esas olan yüz yüze iş yapmaktır, telefon ve email gibi uzaktan temas araçları ancak gerektiğinde kullanılır. İlk kez tanışılan kişilerin kişisel sorular sormaları normaldir, bunlara mümkün olduğunca cevap verilmelidir. Kişilere adları ile değil, ad soyad ve hatta unvanları ile hitap edilmesi beklenir.

Pakistan, hiyerarşik yapıya sahip bir toplumdur. Kişinin yaşı ve mesleki konumu toplumsal statüsünü belirler. Yaşlılara saygı, sadece günlük hayatta değil iş hayatında da esastır. Bir grup içerisinde yaş ya da mesleki konum olarak en kıdemli olan kişi o grup adına konuşur ve karar alır.

İŞ TOPLANTILARI

İş toplantılarının mümkün olduğunca öğleden önce yapılmasına özen gösterilir. Toplantıların en azından üç-dört hafta önceden organize edilmesi ve katılımcılara kimlerle toplantıya girecekleri, gündemin ne olduğu ve katılımcılardan ne beklendiğine yönelik detaylı bilgi notlarının gönderilmesi faydalı görülmektedir. Pakistan'da özellikle kamu kurumlarında zaman konusunda fazla esneklik gösterilebilmekte, toplantılar planlanan zamandan geç başlayabilmekte ve fazlaca uzayabilmektedir.

Bu durumlara karşı hazırlıklı olunması ve yaşanacak aksaklıklarda toplantıyı düzenleyen kişiye ya da kişilere karşı açık bir şekilde memnuniyetsizliğin ifade edilmesinden imtina edilmesi önerilir. Toplantı öncesinde mutlaka güler bir yüzle el sıkışmak ve hâl hatır sormak önemlidir. El sıkışırken veya tanışılan kişilere bir şey uzatılırken sağ elin kullanılması gerekir. Kadınların erkeklerle el sıkışması konusunda kesin bir kural yoktur, kişinin tercihine bağlıdır. Tanışma sırasında kartvizit alışverişi mutlaka yapılmalıdır. Toplantılarda net ifadeler kullanılmamasına ve gerekli olan yerlerde bile olumsuz ifade kullanılmamasına hazırlıklı olmak gerekir; örneğin "hayır" yerine daha çok "denerim" ifadesi kullanılır. Kararlar yavaş alınır, acele ettirmek olumsuz karşılanabilir.

Pakistanlıların çok iyi müzakereciler oldukları da unutulmamalıdır. Ramazan ayında kamu sektörü ve özel sektör daha kısa çalışma saatleri uyguladığı için seyahatlerin ve toplantıların bu döneme denk getirilmemesinde fayda vardır.

GİYİM

Kamu kurumlarında ve kurumsal şirketlerde erkek yöneticilerin Batı tarzı takım elbise, diğer erkek çalışanların ise "business casual" şeklinde pantolon ve gömlek giymeleri olağandır. Önemli toplantılarda mutlaka takım elbise giyilir. Kadın çalışanlar için de esas olan "business casual" tarzıdır, bu anlamda Pakistan'ın yerel giysilerinden olan "şalvar kamiz" sıklıkla tercih edilir ve üzerine çoğunlukla "dupatta" adı verilen şal alınır. Kadın yöneticilerin ise daha çok Batı tarzı takımları tercih ettikleri gözlemlenmektedir. Pakistan'a iş seyahati yapacak olan yabancıların da bu tarzları göz önünde bulundurmaları ve uygun şekilde giyinmeleri önerilir.

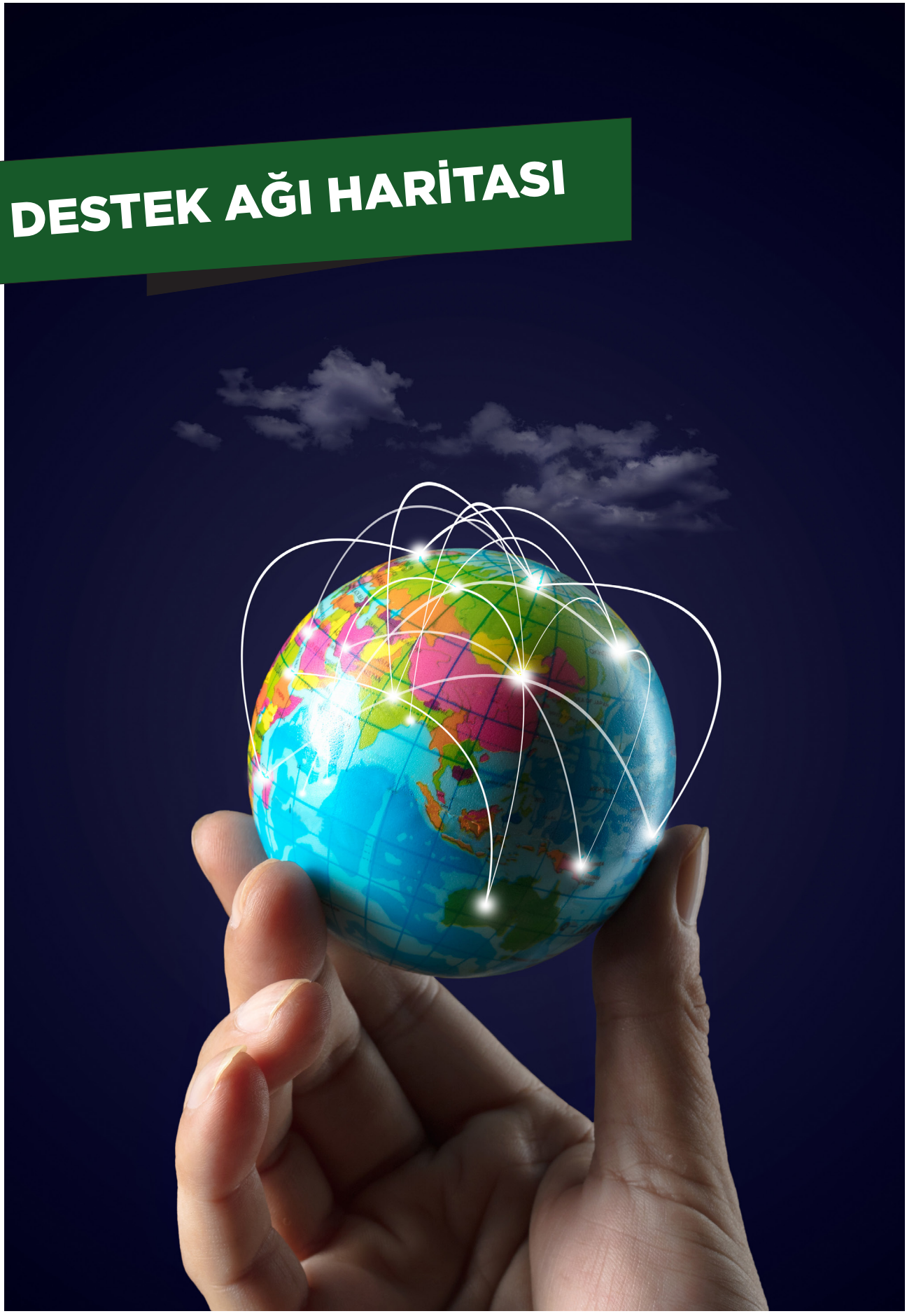
HEDİYELER

Pakistan'da bir eve davet edildiğinde eli boş gitmeyip küçük bir hediye almak gerekir. Erkeklerin kadınlara hediye verdikleri durumlarda bunun eşinden, annesinden ya da başka bir kadın akrabadan olduğunu söylemeleri ve kesinlikle çiçek vermemeleri gerekir. Hediyeler her iki el kullanılarak takdim ve kabul edilmeli ve hemen açılmamalıdır.

YİYECEK VE İÇECEK

Pakistan'da servis edilen yemeklerde kullanılan bütün etler helal kesimdir. Domuz eti satışı ve tüketimi yasaktır. Alkol kullanımı, Pakistan vatandaşları için yasak olup, yabancı ülke vatandaşları otellerde alkollü içecek satın alıp, otelin dışına çıkartmamak kaydıyla tüketebilirler.

DESTEK AĞI HARİTASI

Pakistan ile iş yapan ya da yapmak isteyen Türk firmaları, kendilerine gerek Türkiye gerekse Pakistan tarafında kendilerine birçok konuda destek sağlayabilecek kamu ve sivil toplum kuruluşları ile ilişkiler kurup sunulan imkanlardan faydalanabilirler.

1. DEİK TÜRKİYE-PAKİSTAN İŞ KONSEYİ

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesindeki Türkiye-Pakistan İş Konseyi, bu ülkeyle iş yapmayı planlayan veya halihazırda bu ülkede aktif olan Türk firmaları için en önemli destek noktalarının başında gelmektedir. 1988 yılında kurulan ve dolayısıyla DEİK'in ilk iş konseylerinden biri olan Türkiye-Pakistan İş Konseyi, iki ülke iş dünyasına karşılıklı olarak ekonomik potansiyelin anlatılması konusunda çaba sarf etmekte, bu potansiyelin somut olarak değerlendirilmesi amacı doğrultusunda düzenlediği etkinliklerle iki ülke iş çevrelerini bir araya getirmekte, Pakistan'da iş yapan Türk firmaları için gerek Türkiye'nin gerekse Pakistan'ın ilgili kamu kuruluşlarıyla bir köprü işlevini görmektedir.

İş Konseyi'nin karşı kanat kuruluşu Pakistan Ticaret ve Sanayi Odaları Federasyonu (FPCCI), Türk tarafı başkanı Siyahkalem Mühendislik İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş. yönetim kurulu başkanı Ahmet Cengiz Özdemir, karşı kanat başkanı ise M.R. Maggoon and Sons yönetici müdürü Amjad Rafi'dir.

İletişim: DEİK Türkiye Pakistan İş Konseyi, Esentepe, River Plaza, Büyükdere Caddesi, Bahar Sk. No: 13/9-10, 34394 Şişli, İstanbul | Tel: 0212 339 5000 | Faks: 0212 270 3092 | email: asyapasifik@deik.org.tr | URL: https://www.deik.org.tr/turkiye-asya-pasifik-is-konseyleri-turkiye-pakistan-is-konseyi.

2. TÜRKİYE-PAKİSTAN TİCARET VE SANAYİ ODASI FORUMU

Türkiye ile Pakistan arasındaki karşılıklı ticaret ve yatırım ilişkilerinin gelişimine destek olmayı amaçlayan forum, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ile FPCCI arasında 23 Kasım 2018 tarihinde imzalanan anlaşma ile kurulmuştur. Forumun görevleri arasında Türkiye ile Pakistan arasındaki ikili ticaret ve yatırım şartlarını iyileştirmeyi sağlayacak düzenlemelerin savunuculuğunu yapmak, iş dünyasının iş yapma ortamına ve imkanlarına ilişkin düzenlemelere dair görüş ve önerilerini karar vericilerinin dikkatine sunmak, ikili ve üçüncü ülkelerdeki iş birliği fırsatları hakkında üyelerini bilgilendirmek, iş çevreleriyle, karşılıklı olarak üst düzey hükümet temsilcileri ve iş dünyası liderleri arasında doğrudan temasların sağlanmasını kolaylaştırmak bulunmaktadır. Forumun yönetim kurulu başkanı, Albayrak Grubu CEO'su Ömer Bolat'tır.

İletişim: Türkiye-Pakistan Ticaret ve Sanayi Odası Forumu, TOBB, Dumlupınar Bulvarı No:252 (Eskişehir Yolu 9. Km.) Ankara
Tel : 0312 218 2212 | Faks: 0312 219 4090
email : basak.onur@tobb.org.tr
URL : www.tobb.org.tr/IkiliOdalar/TurkiyePakistanTSO.

3. TÜRKİYE'NİN DİPLOMATİK MİSYON TEMSİLCİLİKLERİ

T.C. İslamabad Büyükelçiliği
Büyükelçi İhsan Mustafa Yurdakul
İletişim :Street 1, Diplomatic Enclave, İslamabad, Pakistan
Tel :+92 51 831 9800 | Faks: +92 51 227 87 52
email : embassy.islamabad@mfa.gov.tr
URL : http://islamabad.be.mfa.gov.tr.

T.C. Karaçi Başkonsolosluğu
Başkonsolos Tolga Uçak
İletişim : House No: 29-A Khayaban-e Hafiz, Phase V, Defence Housing Authority, Karaçi, Pakistan
Tel : +92 21 3587 4334 | Faks: +92 21 3587 4691
email : consulate.karachi@mfa.gov.tr
URL : http://karaci.bk.mfa.gov.tr.

T.C. Lahor Başkonsolosluğu
Başkonsolos Emir Özbay
İletişim : Pakistan 4 The Mall Mansion, 30 Shahrah-E Quaid-E-Azam, P.O. Box 774, Lahor, Pakistan
Tel : +92 42 731 1390 | Faks: +92 42 724 28 39 @
email : consulate.lahore@mfa.gov.tr

4. TÜRKİYE'NİN TİCARET TEMSİLCİLİKLERİ

T.C. İslamabad Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği
Ticaret Müşaviri Demir Ahmet Şahin
İletişim : Street 1, Diplomatic Enclave, G5, İslamabad, Pakistan
Tel : +92 51 282 9123 | Faks: +92 51 282 9363
email : islamabad@ticaret.gov.tr

T.C. Karaçi Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği
Ticaret Ataşesi Eyyüp Yıldırım
İletişim : House No: 29-A Khayaban-e Hafiz, Phase V, Defence Housing Authority, Karaçi, Pakistan
Tel : +92 21 3587 8999 | Faks: +92 21 3581 0357
email : karaci@ticaret.gov.tr

5. PAKİSTAN'IN TÜRKİYE'DEKİ TEMSİLCİLİKLERİ

Pakistan İslam Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği
Büyükelçi M. Syrus Sajjad Qazi
İletişim : Gaziosmanpaşa Mahallesi, İran Cd. No:37, Çankaya, Ankara
Tel : 032 427 1410 | Faks: 0312 467 1023
email : parepankara1@mofa.gov.pk
URL : https://www.pakembassyankara.com

Pakistan İslam Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosluğu
Başkonsolos Bilal Khan Pasha
İletişim : Güllü Sk. No. 20, 3. Levent, İstanbul
Tel : 0212 324 5827 | Faks: 0212 324 5170
email : parepistanbul@mofa.gov.pk

6. PAKİSTAN'DAKİ İŞ ÖRGÜTLERİ

Pakistan Ticaret ve Sanayi Odaları Federasyonu (FPCCI)
Başkan : Mian Anjum Nisar
İletişim: FPCCI, Federation House, Main Clifton, Karaçi, Pakistan
Tel : +92 21 3587 3691 lFaks: +92 21 3587 43 32
email : info@fpcci.org.pk URL: www.fpcci.org.pk

Yabancı Yatırımcılar Ticaret ve Sanayi Odası (OICCI)
Başkan : Shazia Syed
İletişim : OICCI, Chamber of Commerce Building, Talpur Road, P.O. Box 4833, Karaçi, Pakistan
Tel : +92 21 3241 0814 l Faks: +92 21 3242 7315
email : info@oicci.org l URL: www.oicci.org

İslamabad Ticaret ve Sanayi Odası (ICCI)
Başkan : Serdar Yasir İlyas Han
İletişim : ICCI, Chamber House, Aiwan-e-Sanat-o-Tijarat Road, Mauve Area, G-8/1, İslamabad, Pakistan
Tel : +92 51 226 1175 l Faks: +92 51 225 2950
email : info@icci.com.pk
URL : www.icci.com.pk

Karaçi Ticaret ve Sanayi Odası (KCCI)
Başkan : Shariq Vohra
İletişim : KCCI, P.O Box 4158, Aiwan-e-Tijarat Road, Shahrah-e Liaqat, Karaçi, Pakistan
Tel : +92 21 9921 8001 l Faks: +92 21 9921 8010
email : info@kcci.com.pk
URL : www.kcci.com.pk

Lahor Ticaret ve Sanayi Odası (LCCI)
Başkan : Mian Tariq Misbah
İletişim : LCCI, 11-Shara-e-Aiwan-e-Sanat-o-Tijarat, P.O Box 597, Lahor, Pakistan,
Tel : +92 42 3630 5737 l Faks: +92 42 3636 8854
email : sect@lcci.org.pk
URL : www.lcci.com.pk

7. HAVAYOLU OFİSLERİ

THY İslamabad Şehir Ofisi
İletişim : Office No 13-N, 1st Floor, Bhittai Road, F-7 Markaz, İslamabad, Pakistan
Tel : +92 51 849 4949

THY İslamabad Havalimanı Satış Ofisi
İletişim : Islamabad International Airport Level 2, Visitors Gallery, İslamabad, Pakistan
Çağrı merkezi : 0800 900 33 020 (Pakistan için
email : isbsales@thy.com (satış) isbops@thy.com (operasyon)

THY Karaçi Şehir Ofisi
İletişim : Showroom no:106, The Residence, Khaliq uz Zaman Road, Clifton, Karaçi, Pakistan
Tel : +92 21 3840 2333 l Faks: +92 21 3458 2010
email : khisales@thy.com

THY Karaçi Havalimanı Satış Ofisi
İletişim : Jinnah International Airport, Level 2, Karaçi, Pakistan l
Tel : +92 21 3840 2333 lFaks: +92 21 3458 2010
email : khiops@thy.com

THY Lahor Havalimanı Satış Ofisi
İletişim : Allam Iqbal International Airport, Level 2, Office 2153, Lahor, Pakistan
Tel : +92 42 3666 0102
email : lhesales@thy.com
Çağrı Merkezi : 0800 900 33 020 (THY Pakistan için)

DEiK

PAKİSTAN

TÜRK FİRMALARI İÇİN İŞ YAPMA REHBERİ 2020

DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU
River Plaza, Büyükdere Cad. Bahar Sok. No: 13/9-10 Levent 34394 İstanbul

/deikiletisim | www.deik.org.tr